

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

КОМАР НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 339.96:364.22

**МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІЧНА ДОПОМОГА В ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ
СТРАТЕГІЇ ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ В УКРАЇНІ**

08.00.02 – світове господарство і міжнародні економічні відносини

Дисертація

на здобуття наукового ступеня

кандидата економічних наук

Науковий керівник:

Адамик Вікторія Віталіївна

кандидат економічних наук, доцент

ТЕРНОПІЛЬ – 2008

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ДОПОМОГИ ЯК МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ	12
1.1. Бідність як об'єкт міжнародних досліджень	12
1.2. Стратегічне програмування подолання бідності у світовому господарстві.....	33
1.3. Методологічні підходи до класифікації міжнародної економічної допомоги та визначення її ефективності.....	50
Висновки до розділу 1.....	77
РОЗДІЛ 2. СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ БІДНОСТІ В УКРАЇНІ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ СТРАТЕГІЇ ЇЇ ПОДОЛАННЯ.....	81
2.1. Специфіка бідності в Україні у контексті виявлення її причин.....	81
2.2. Оцінювання ефективності вітчизняної стратегії подолання бідності з урахуванням досвіду зарубіжних країн.....	106
2.3. Аналіз використання іноземної допомоги для подолання бідності в Україні...	119
Висновки до розділу 2.....	144
РОЗДІЛ 3. РАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ВИКОРИСТАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДОПОМОГИ ЯК МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ В УКРАЇНІ.....	147
3.1. Удосконалення моделі залучення і використання міжнародної фінансової допомоги з метою зниження рівня бідності в Україні.....	147
3.2. Оптимізація залучення міжнародної технічної допомоги як механізму реалізації стратегії подолання бідності в Україні.....	165
3.3. Інституційне забезпечення ефективного використання міжнародної економічної допомоги в Україні.....	175
Висновки до розділу 3.....	188
ВИСНОВКИ.....	192
ДОДАТКИ.....	197
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	235

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Впродовж багатьох років бідність і нерівність як в розподілі доходів, так і в доступі до базових можливостей є проблемою соціально-економічного розвитку всіх без винятку країн світу, яка в останні десятиліття, попри інтенсивний науково-технічний прогрес, набула всесвітнього масштабу та дедалі більше загострюється як на національних, так і на міжнародному рівнях. Вирішення проблеми бідності, задеклароване в Цілях Тисячоліття як глобальної мети, та досягнення соціально-орієнтованого розподілу доходів й рівного доступу до людських можливостей є нагальним завданням міжнародної спільноти, а не лише кожної окремої держави. У багатьох країнах проблема соціально-економічної нерівності та бідності набула настільки високого рівня ескалації, що її неможливо вирішити власними зусиллями через відсутність достатніх внутрішніх ресурсів для боротьби з тими чи іншими аспектами даного явища. Серед таких країн світу опинилась й Україна. Бідність в нашій державі характеризується специфічними особливостями, які притаманні лише українському суспільству, та має тенденцію до зростання, а реалізація розробленої вітчизняним урядом стратегії подолання бідності не принесла очікуваних результатів.

До вирішення багатоаспектної проблеми бідності владні структури повинні підходити комплексно, використовуючи не лише дієві внутрішні механізми підвищення рівня добробуту громадян, але й залучаючи зовнішні механізми, серед яких значну роль відіграє міжнародна економічна допомога.

Проблема соціальної нерівності й бідності як у глобальному, так і у країнному вимірі є предметом наукового інтересу та жвавих дискусій як зарубіжних, так і вітчизняних науковців вже протягом десятиліть, що свідчить про її надзвичайну актуальність.

Найвидатнішими науковцями, котрі досліджували проблему бідності, зокрема намагалися визначити чинники, які спричиняють бідність у країнах, що розвиваються, та уточнити суть бідності, дослідити підходи до вимірювання нерівності й бідності та провести емпіричну її оцінку, проаналізувати вплив економічного зростання і глобалізації на скорочення бідності та розподіл доходів, розглянути вплив соціальної

нерівності в розподілі доходів і можливостей на добробут громадян як на міжнародному рівні, так і в межах національного масштабу, є О. Аріас, Арістотель, А. Аткинсон, Н. Бердсолл, О. Білорус, Ф. Бургиньон, Дж. Вульфенсон, В. Геєць, О. Гелор, Д. Доллар, С. Єрохін, Я. Жаліло, Д. Зейра, Дж. Коррес, А. Край, С. Кузнєц, Н. Лустінг, А. Льюїс, Дж. М. Майєр, В. Мау, М. Меламед, С. Мочерний, В. Д. Нордхаус, А. Пападаскалопулос, Р. Перотті, Дж. Поліхронопулос, М. Порфененко, Дж. Е. Раух, Д. Родрік, Дж. Роулз, Дж. Сакс, Пол А. Самуельсон, А. Сен, Дж. Сорос, П. Таусенд, М. Тодаро, Н. Франклін, Ю. Шишков, Т. Шульц, та багато інших.

Причини бідності і способи її подолання в Україні, ефективність розроблених напрямків та інструментів внутрішньої та міжнародної політики досліджували такі вітчизняні вчені, як В. Адамик, А. Алексеєва, Ж. Архангельська, Ю. Архангельський, О. Берданова, В. Великий, Е. Лібанова, В. Мандибура, Ю. Мотиченко, І. Овчаренко, В. Опалько, Б. Пасхавер, О. Позняк, О. Радзієвська, А. Ревенко, Е. Румянцева, М. Семикіна, О. Сергієнко, В. Симоненко, Н. Сітнікова, О. Стожок, І. Чекан, Л. Черенько, П. Шевчук та інші.

Водночас, у науковій літературі немає інтегрованих досліджень ефективності вітчизняної стратегії подолання бідності та значення міжнародної економічної допомоги як одного із зовнішніх механізмів її реалізації, необхідних для доповнення внутрішніх ресурсів, спрямованих на усунення найбільш гострих проявів бідності в Україні та причин їх виникнення. Залишаються недостатньо відпрацьованими в теоретичному плані питання раціоналізації напрямків та інструментарію міжнародної допомоги, а також інституційного забезпечення її ефективного використання, в тому числі з врахуванням зарубіжного досвіду.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана згідно з планом науково-дослідних робіт кафедри міжнародної економіки, фінансово-кредитних відносин та маркетингу Тернопільського національного економічного університету у межах таких наукових тем: "Дослідження глобальної проблеми бідності та механізмів її розв'язання" (номер державної реєстрації 0106U006991), зокрема у підготовці розділу "Розробка теоретичних основ та практичних

рекомендацій щодо механізмів розв'язання глобальної проблеми бідності" та " Новітні тенденції розвитку світової економіки" (номер державної реєстрації 0107U012233), а саме у підготовці розділу "Глобальна проблема бідності та шляхи її розв'язання".

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є розвиток теоретичних положень і розробка науково-практичних рекомендацій щодо раціоналізації залучення і використання міжнародної економічної допомоги як механізму реалізації стратегії подолання бідності в Україні з врахуванням світового досвіду та специфіки бідності в нашій державі.

Виходячи з мети дослідження, в роботі поставлені такі завдання:

- проаналізувати теоретичні підходи до визначення сутності бідності як об'єкта міжнародних досліджень, причин її виникнення, поширення та критеріїв, за якими оцінюється бідність індивіда (домогосподарства)/країни, і на основі цього запропонувати власне трактування бідності індивіда/країни;

- уточнити сутність стратегії подолання бідності як результату стратегічного програмування, сформувані систему її цілей, інструментарію, критерії ефективності та розглянути внутрішні і зовнішні механізми її реалізації;

- визначити сутність міжнародної економічної допомоги, показати її значення у світовій практиці подолання бідності та сформувані критерії ефективності її залучення й використання;

- виявити причини та специфічні особливості бідності в Україні; здійснити системний аналіз та оцінку результативності вітчизняної стратегії подолання бідності;

- проаналізувати форми та напрямки використання міжнародної економічної допомоги з подолання бідності в Україні з метою виявлення найперспективніших її інструментів;

- розробити практичні рекомендації щодо раціонального використання міжнародної фінансової і технічної допомоги як механізму реалізації стратегії подолання бідності в Україні, в тому числі сформувані напрямки удосконалення інституційного забезпечення належного використання іноземної допомоги для досягнення цілей подолання бідності в нашій державі.

Об'єктом дослідження є процес реалізації стратегії подолання бідності.

Предметом дослідження є форми й інструментарій міжнародної економічної допомоги як механізму реалізації стратегії подолання бідності.

Методи дослідження. У дисертації використані такі методи дослідження, як: системний аналіз (при аналізі причин виникнення та поширення бідності в країнах, що розвиваються, країнах з перехідною економікою та механізмів її розв'язання, в тому числі в Україні); класифікація (для систематизації теоретичних підходів до визначення суті бідності індивіда/країни й критеріїв її оцінювання; уточнення цілей подолання бідності та формування внутрішніх і зовнішніх механізмів реалізації стратегії подолання бідності; визначення сутності, інструментів та критеріїв оцінювання ефективності міжнародної економічної допомоги з подолання бідності у країні); історико-логічний (для виявлення причин й наслідків залучення міжнародної допомоги з боку США країнам Західної Європи в післявоєнний період та з метою виявлення причинно-наслідкового ланцюга бідності в Україні); компаративний аналіз (для визначення специфічних особливостей проблеми бідності в Україні порівняно з розвинутими країнами світу та формування системи внутрішніх і зовнішніх механізмів її розв'язання з врахуванням зарубіжного досвіду); статистичні (для дослідження рівня та якості життя населення в Україні; рівня та глибини бідності в нашій державі; обсягів та напрямків залучення й використання міжнародної економічної допомоги в Україні); якісний аналіз (для оцінювання ефективності розроблених заходів з подолання бідності та ефективності залучення й використання міжнародної економічної допомоги (фінансової, технічної) в межах реалізації стратегії подолання бідності в Україні).

Інформаційну базу дослідження складають офіційні дані Держкомстату України, Євростату, Світового Банку, Організації Об'єднаних Націй, Організації економічного співробітництва та розвитку, праці вітчизняних і зарубіжних вчених, спеціальні періодичні видання, інформаційні дані мережі Інтернет.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що на основі виявлення специфіки використання міжнародних важелів зменшення бідності в Україні запропоновані нові наукові підходи і практичні заходи з підвищення ефективності

залучення іноземної фінансової і технічної допомоги як одного з найдієвіших механізмів реалізації вітчизняної стратегії подолання бідності та її інституційного забезпечення. Найбільш вагомими науковими результатами, отриманими особисто автором у процесі дослідження, полягають у такому:

вперше:

- на засадах стратегічного програмування розроблена структурна модель стратегії подолання бідності, яка включає мету і завдання, об'єктно-суб'єктну базу, критерії оцінки рівня бідності індивіда/домогосподарства, внутрішні та зовнішні механізми реалізації стратегії та критерії її ефективності, а саме: узгодженість цілей з стратегічними потребами суспільства і світовими стандартами, відповідність фактично досягнутих показників прогнозованим, чіткість та гнучкість сформульованих цілей, повнота стратегії, відповідність розробленого інструментарію реальним діям з реалізації стратегії, а також здійснена оцінка ефективності вітчизняної стратегії подолання бідності за наведеними критеріями;

- запропонована модифікована модель залучення і використання міжнародної фінансової допомоги, яка включає формування вітчизняних стратегічних пріоритетів України і приведення їх у відповідність до мотивів і можливостей донорів, формування життєвого циклу проекту, підготовку необхідної документації до кожного етапу впровадження проекту, раціоналізацію схеми (каналів) руху коштів в залежності від форми допомоги (кредити, гранти тощо), контролю використання допомоги з визначенням відповідальних інституцій/осіб, зокрема обґрунтовано більшу доцільність з погляду цілеспрямованого використання наданих ресурсів проектною допомогою;

- обґрунтовано пріоритетність технічної допомоги, виходячи зі специфіки проблеми бідності в Україні, яка полягає у великій частці нереалізованого людського потенціалу, та сформульовано нові підходи до її залучення, поєднаного з раціональним використанням фінансових інструментів (насамперед грантів), оскільки саме вона сприятиме інноваційному розвитку нашої держави і тим самим забезпечить суттєве скорочення бідності (зокрема за критерієм доходу) на довгострокову перспективу;

удосконалено:

- систему засобів щодо підвищення якості інституційного забезпечення залучення та раціонального використання міжнародної фінансової і технічної допомоги з подолання бідності, що передбачає: трансформацію функцій державних установ як на національному, так і на регіональному рівні та підвищення кваліфікації службовців і прозорості їх діяльності, залучення інституцій «третього сектору» (недержавного), наближення інститутів освіти і охорони здоров'я як бази довгострокового добробуту громадян до світових і європейських стандартів, активізацію новітніх інституцій (інноваційних кластерів, технопарків тощо), використання системи «твінінгу» та посилення зовнішнього (з боку донорів) та внутрішнього (державного) контролю використання наданих ресурсів, реформування системи державних закупівель;

набули подальшого розвитку:

- визначення сутності та ролі міжнародної допомоги в процесі реалізації стратегії подолання бідності в країні, в тому числі і в Україні, у системному зв'язку з іншими механізмами – внутрішніми (бюджетно-фіскальними та грошово-кредитними важелями, політикою соціального захисту, охорони здоров'я, освіти та захисту навколишнього середовища, зовнішньоторговельною та гендерною політикою) та зовнішніми – міжнародною торговельною, кредитно-борговою та міграційною політикою;

- теоретичні підходи до тлумачення бідності за різними критеріями та визначення її причин, завдяки чому констатовано необхідність застосування широкого спектру механізмів й інструментів подолання бідності, внутрішніх і зовнішніх, спрямованих на різні аспекти цього соціально-економічного явища і доведено, що стратегія подолання бідності та надання міжнародної допомоги повинна розроблятися для кожної країни індивідуально на основі дослідження причин та проявів бідності в ній;

- класифікація міжнародної допомоги за кількістю суб'єктів, способом надання та інструментарієм, а також визнання переваг і недоліків кожної форми (виду) допомоги та конкретних проектів на основі запропонованих критеріїв її ефективності, до яких віднесено: ініціативність країни-реципієнта щодо розробки й імплементації стратегічно важливих проектів, спрямованих на подолання бідності у країні, узгодженість цілей

подолання бідності, внутрішніх механізмів/розробленого інструментарію у країні-реципієнті з напрямками діяльності, обсягами, мотивами, інструментарієм міжнародних донорів, врахування донорами специфічних об'єктивних потреб населення та стратегічних пріоритетів країни-реципієнта у сфері подолання бідності, контроль з боку вітчизняних/зарубіжних інституцій/осіб за належним використанням міжнародної допомоги, система моніторингу результатів реалізації проектів.

Практичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає в можливості застосування розроблених теоретичних та практичних підходів щодо залучення й використання міжнародної економічної допомоги в межах реалізації стратегії подолання бідності в Україні на міждержавному, державному та регіональному рівнях.

Розроблені у дисертації науково-практичні рекомендації можуть бути використані Кабінетом Міністрів України, органами місцевої влади, недержавними організаціями, міжнародними організаціями та урядами окремих країн-донорів при визначенні пріоритетних напрямків залучення іноземної допомоги та вдосконаленні інституційного забезпечення раціоналізації використання міжнародної допомоги в межах реалізації вітчизняної стратегії подолання бідності.

Отримані результати знайшли впровадження на різних рівнях, зокрема на: міждержавному і державному рівні – в Аналітичній записці і пропозиціях, що стосуються пошуку новітньої парадигми економічного розвитку постсоціалістичних країн та України (акт № 124-06/1484 від 25.09.2006 р.); регіональному рівні – при підготовці аналітичної записки й плану заходів відділом соціально-економічного захисту обласної ради профспілок Тернопільської області (довідка про впровадження № 11 від 18.01.2008 р.) та при підготовці Програми соціального та економічного розвитку Тернопільської області на 2008 р. головним управлінням праці та соціального захисту Тернопільської обласної державної адміністрації (довідка про впровадження № 01-01/206 від 21.01.2008 р.); а також при викладанні дисциплін "Міжнародна економіка", "Міжнародна економічна політика" в Тернопільському національному економічному університеті (довідка про впровадження № 126-06/357 від 26.02.2008 р.).

Особистий внесок здобувача. Усі наукові результати, що викладені в дисертації та виносяться на захист, отримані автором особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертації використані лише ті ідеї та положення, які є результатом власних розробок і розрахунків здобувача.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційної роботи пройшли апробацію на 12 міжнародних і всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях, зокрема: "Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті", (м. Тернопіль, 2004 р.); "Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації" (м. Тернопіль, 2005 р.); "Управління регіональним та економічним розвитком в контексті сучасних процесів міжнародної інтеграції" (м. Івано-Франківськ, 2005 р.); "Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації" (м. Тернопіль, 2006 р.); "Соціально-економічні, політичні та культурні оцінки і прогнози на рубежі двох тисячоліть" (м. Тернопіль, 2006 р.); "Проблеми економічної інтеграції України в Європейський Союз: пошук новітньої парадигми економічного розвитку постсоціалістичних країн і Україна" (м. Ялта-Форос, 2006 р.); "Особливості інтеграції України в світовий економічний та політико-правовий простір" (м. Маріуполь, 2006 р.); "Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації" (м. Тернопіль, 2007 р.); "Економіка країн євразійського та африканського континентів і Україна" (м. Тернопіль, 2007 р.); "Соціально-економічні, політичні та культурні оцінки і прогнози на рубежі двох тисячоліть" (м. Тернопіль, 2007 р.); "Економічні, правові, інформаційні та гуманітарні проблеми розвитку України в постстабілізаційний період" (м. Тернопіль, 2007 р.); "Інтеграція України у світовий економічний простір" (м. Тернопіль, 2008 р.).

Публікації. За темою дисертаційного дослідження опубліковано 17 наукових праць (12 статей опубліковано автором одноосібно), у тому числі 7 статей у фахових виданнях і 10 статей і тез у інших виданнях і збірниках матеріалів науково-практичних конференцій, загальним обсягом 5,5 д.а. (особистий внесок дисертанта – 4,3 д.а.).

Структура та обсяг роботи. Дисертаційна робота загальним обсягом 255 сторінок, у тому числі 196 сторінок основного тексту, складається зі вступу, трьох розділів, висновків, містить список використаних джерел із 246 найменувань та 27 додатків на 38 сторінках. Дисертація ілюстрована 13 рисунками на 13 сторінках і містить 14 таблиць на 15 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ДОПОМОГИ ЯК МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ

1.1. Бідність як об'єкт міжнародних досліджень

Для науково обґрунтованого визначення бідності як багатоаспектного явища, що потребує комплексного підходу до вивчення основних соціально-економічних причин, які впливають на масштаби й глибину бідності в країні, і визначення критеріїв оцінювання цього явища, що дасть змогу проаналізувати національні пріоритети, рівень добробуту в країні, права й можливості суспільства та показників його виміру, необхідно розглянути широкий спектр теорій бідності. Це допоможе проаналізувати проблему бідності у ширшому розумінні на основі її багатогранності за допомогою різних теоретичних підходів до дослідження причин бідності, що в кінцевому результаті дасть змогу розробити та впровадити більш ефективні програми з відповідними механізмами й інструментами скорочення цього соціального явища з послідовним переходом до його запобігання в країні.

Перш ніж визначити критерії, за якими особу, сім'ю та групу осіб можна зарахувати до категорії бідного населення, необхідно звернути увагу на те, що, незважаючи на наявність у країнах людей, які вважаються бідними за їхніми національно визначеними стандартами (оскільки бідність є наявною як у багатих індустріальних країнах, так і в країнах, які розвиваються), бідність окремо взятого індивіда/домогосподарства не завжди кореспондує з бідністю країни загалом (це насамперед стосується розвинутих країн). Однак рівень бідності у країні та бідність окремо взятого індивіда/домогосподарства також можуть бути взаємопов'язаними, оскільки наявність певної частини індивідів, які вважаються бідними згідно з тими чи іншими критеріями, породжує значну кількість соціальних проблем, які, в свою чергу, детермінують необхідність відповідних підходів до здійснення внутрішньої політики держави. Натомість відсутність раціональної соціально-економічної політики, на реалізацію якої часто неспроможні бідні держави, призводить до загострення проблеми бідності – збільшення частки населення з низьким рівнем добробуту (це стосується країн, що розвиваються, та країн з перехідною

економікою). Деякі критерії, за якими оцінюють бідність індивіда (рівень доходу на душу населення, рівень освіти та професійної підготовки, рівень майнового розшарування населення, рівень можливості задоволення основних потреб населення), можна використати і для визначення рівня бідності у країні загалом. Водночас такі критерії як очікувана тривалість життя, рівень санітарно-гігієнічних умов життя, рівень дитячої смертності здебільшого оцінюють бідність країни, ніж бідність індивіда. Водночас структурно-витратний та суб'єктивний критерії в більшій мірі відображають бідність домогосподарства.

Світова практика показує, що як урядом кожної країни для оцінювання бідності індивіда/домогосподарства (це можливо, на нашу думку, і для оцінювання описаного явища у країні), так і міжнародними інституціями для визначення рівня бідності на глобальному рівні як основний критерій застосовується рівень доходу на душу населення.

Так, С. Бхалла, Х. Сала-Мартіна й Э. Дітон вважають, що для оцінювання рівня бідності у світі та вимірювання нерівномірності розподілу доходу як на національному, так і на глобальному рівнях більш доцільніше використовувати рівень доходу на душу населення, а не рівень споживчих витрат (про нього йтиметься далі), оскільки, на їхню думку, останній відображає поточний рівень споживання індивіда, а не рівень його достатку і виключає частину доходів сімей, яка витрачається на заощадження (рівень доходу на душу населення здебільшого використовується у США, Західній та Східній Європі, а також у більшості країн Латинської Америки, водночас в Азії й Африці переважає рівень споживчих витрат, за винятком Китаю та Індії) [204, с. 10–12; 142, с. 86].

Найчастіше для вимірювання кількості бідних у країні, в тому числі оцінювання бідності індивіда, використовують два найпоширеніших базових показники: межа бідності (абсолютна і відносна межі бідності), яка для кожної країни чи сукупності країн є різною залежно від їхніх існуючих національних стандартів (оскільки прояви бідності в різних країнах є неоднорідними) та ВВП на душу населення (в доларах США за паритетом купівельної спроможності), оскільки, вони по-перше, узагальнюють первинні

дані, по-друге, виражаються в одиницях, які безпосередньо використовуються і є загальнозживаними, а по-третє, теоретично об'єктивні.

Крім встановлення межі бідності, для більш ґрунтового аналізу цього явища у країнах використовують також рівень (кількість бідних, які перебувають нижче від цієї межі бідності, до загальної чисельності населення) та глибину бідності (наскільки індивід перебуває нижче від межі бідності).

Щодо абсолютної межі бідності, то вона розраховується за допомогою вартості мінімального споживчого кошика (туди входить мінімум продовольчих та непродовольчих товарів, послуг), достатнього для підтримки активного фізичного стану, відтворення робочої сили, нормального розвитку особистості й задоволення її основних потреб. Невідповідність доходів мінімальному споживчому кошику (прожитковому мінімуму, встановленому в країні) свідчить про наявність у державі абсолютної бідності, оскільки певний рівень доходів населення не може задовольнити потреби, передбачені споживчим кошиком.

Вперше у Західній Європі, зокрема у Великобританії, підраховали мінімальний споживчий кошик на основі абсолютного підходу, оцінюючи вартість набору найбільш необхідних продуктів і товарів: їжа, одяг, житло тощо (метод Роунтрі). У більшості промислово розвинутих країнах світу цей показник слугував як для регулювання мінімальної заробітної плати та як показник визначення бідності у країні [35; 142, с. 85].

На прохання експертів ООН група вчених розробила своєрідний абсолютний прожитковий мінімум для оцінювання більш-менш благополучного існування індивіда (сімей) за такими 11-ма параметрами, серед яких: 1) щоденна норма кілокалорій на особу від 2500 до 4000; 2) один комплект кухонного набору на сім'ю; 3) 100 літрів очищеної води на день; 4) три пари взуття та одягу для заміни на особу; 5) наявність житла не менше, ніж 8 м² на особу; 6) один радіоприймач і велосипед на сім'ю; 7) повна грамотність дорослих та в крайньому разі шестирічна освіта для дітей; 8) один телевізор на 100 осіб; 9) наявність 10 лікарів і 500 лікарняних ліжок на 100 тис. населення, до того ж видача 100 дол. США на рік на особу на купівлю медикаментів; 10) наявність роботи

для утримання членів сім'ї; 11) створення системи соціального забезпечення для інвалідів, хворих, пенсіонерів та ін. [176; 142, с. 85].

З метою глобального агрегування й порівняння чисельності бідного населення в різних країнах світу та розробки оптимальних підходів до подолання глобальної проблеми бідності фахівці Світового банку використовують абсолютний показник, який враховує споживання однією особою абсолютно необхідних товарів для виживання індивіда на рівні 1–2 дол. США на день, на умовах паритету купівельної спроможності відповідно як міру злиденності та бідності¹. Так, за допомогою вищевказаного показника, зокрема у 2003 р., фахівцями зі Світового банку була підрахована кількість бідного та зубожілого населення: майже половина населення планети (3 млрд. людей) живуть менше ніж на 2 дол. США на день, в тому числі 1,3 млрд. населення проживає за межею злиденності – менш ніж на 1 дол. США на день. За прогнозами Світового Банку, при щорічному прирості населення на 80 млн., кількість людей, які будуть жити менше ніж на 1–2 дол. США на день, може скласти відповідно 1,9 – 5 млрд. Найбільше бідних людей та тих, хто живе в умовах крайньої бідності проживає в Південній Азії, Африці на південь від Сахари, Латинській Америці [142, с. 81–83; 157, с. 57] (див. додаток А. 1.1).

Однак, крім застосування універсальної межі бідності, Світовий банк використовує в різних регіонах (на континентах) світу диференційовані межі абсолютної бідності, які визначаються на рівні середньодобового доходу, зокрема у країнах Африки межа бідності становить 1,07 дол. США на день, для країн регіону Карибського басейну – 2,15 дол. США, для країн Центральної і Східної Європи та СНД – 4,30 дол. США, для країн розвинутої ринкової економіки – 11,4 дол. США, а для Китаю – 0,6 дол. США на одну особу на день (за паритетом купівельної спроможності) [34, с. 379; 182, с. 91–92; 142, с. 85]. Це пов'язано насамперед тим, що не існує єдиного для всього світу стандарту бідності: бідні у США чи Швейцарії розглядаються як заможні люди в країнах третього світу. Проблема бідності є присутньою як в багатих індустріальних країнах, так і в країнах, які розвиваються, оскільки в будь-якій країні, незалежно від її загального рівня

---

¹ бідність – споживання благ на рівні збереження працездатності як нижчої межі відтворення робочої сили; злиденність – споживання мінімально припустимого за біологічними критеріями набору благ [34, с. 370].

суспільного добробуту, завжди є певна частина людей, рівень споживання яких не забезпечує визначеного мінімуму (поняття мінімуму залежить від розвитку суспільства), які вважаються бідними за національними стандартами. Так, за допомогою вищевказаних міжнародних диференційованих показників абсолютної бідності в розрізі різних регіонів світу можна оцінити рівень бідності в країнах ОЕСР, Центральної та Східної Європи, СНД (див. додаток Б. 1.1).

Що стосується відносної межі бідності, то вона визначається відносно загальноприйнятих стандартів життя в певному суспільстві у певний час (від 50–75 % медіанного рівня сукупних доходів (витрат) у розрахунку на умовного дорослого) та враховує не стільки величину доходів (рівень життя), скільки їхній розподіл (ступінь майнового розшарування) і ступінь задоволення тих чи інших потреб. Так, у середині 1950-х рр. зарплата у країнах Західної Європи зросла і в деяких інших державах була вищою за прожитковий мінімум, тому для дослідження рівня бідності в цих країнах переважно застосовується межа відносної бідності, встановлена на рівні 35–50% від середньодушового доходу. Однак у різних країнах розроблено свою національну методику підрахунку відносного підходу, при якому прожитковий мінімум встановлюється статистично та прирівнюється до частки середнього доходу населення (або частки медіанного доходу), яка відрізняється від інших країн. Зокрема, у країнах Заходу (в США, Великобританії, Німеччині), в яких переважає високий рівень доходів, прожитковий мінімум становить 40% медіанного доходу, в країнах з нижчим рівнем життя (Італія, Греція, Іспанія), ніж у попередніх державах він становить 50 %, а у таких державах, як Ірландія й Португалія, – 60% [182, с. 90–93; 34, с. 371; 130, с. 181; 10, с. 51; 142, с. 85]. Саме відносний показник більшою мірою використовують для оцінювання бідності в країні, оскільки він є більш універсальним та відповідає міжнародній методиці оцінювання кількості бідного населення.

Вищезгаданий критерій бідності – рівень доходу на душу населення – і пов'язані з ним показники чітко простежуються при аналізі певних теорій бідності й праць окремо взятих вчених, які досліджували проблему бідності у країнах, що розвиваються. Незважаючи на обґрунтовано визначений критерій оцінювання бідності індивіда (він

може застосовуватись і до країни загалом), з теорій бідності та праць окремих науковців, які вивчали цю проблему, впливають різні причини, що на їхню думку, є основними причинами, які впливають на рівень життя населення у країні. Однак слід зазначити, що часто причини здебільшого взаємопов'язані між собою або ж доповнюють одна одну. Так, наявність однієї причини, яка виникла через попередню, призводить до появи наступної, створюючи таким чином замкнутий ланцюг бідності індивіда (країни), в якому важко знайти першорядну причину цього явища.

Більшість підходів дослідження причин бідності та механізмів її зменшення базується на макроекономічних моделях економічного зростання: моделі Р. Солоу, теоріях ендогенного й екзогенного зростання. На думку Р. Солоу, основними факторами, які впливають на рівень життя населення, є: рівень споживання, заощадження, інвестицій, амортизація, науково-технічний прогрес та продуктивність праці [240, с. 65–94]. Так, норма заощаджень та інвестицій визначає оцінку бідності чи багатства у країнах. Країни, де значна частина національного доходу, величина якого визначається рівнем забезпечення капіталом, працею і технологіями, витрачається на заощадження, мають змогу спрямовувати масштабні інвестиції на розвиток людського та фізичного капіталів, у результаті чого збільшується рівень виробництва за рахунок підвищення продуктивності праці, що веде до економічного зростання в державі.

Модель Р. Солоу розглядає не лише заощадження, а й приріст населення та технологічний прогрес як фактори зростання обсягів виробництва у країні. Високі темпи приросту населення оцінюють негативно, адже вони детермінують низьку частку капіталу, що припадає на одного працівника, а отже, й до низьких доходів на душу населення.

З вищесказаного випливає існування зв'язку між рівнем заощадження, стійким рівнем забезпечення капіталом і доходом на душу населення (високий дохід на душу населення пов'язаний з високим рівнем інвестицій у країні).

Модель Р. Солоу дає відповідь на одне з найважливіших питань економіки, а саме: скільки виробленого продукту необхідно заощаджувати на майбутнє, а скільки споживати на даний час, обґрунтовуючи це тим, що норма заощаджень нею має

контролюватись державою прямо та опосередковано, враховуючи всі втрати і вигоди від встановленого рівня заощаджень, що впливатиме на рівень життя та зростання економіки країни загалом [104, с. 142–157; 240, с. 65–94].

Передумовою для виникнення поняття “закляте коло бідності”, яке вперше запропонували Г. Зінгер і Р. Пребіш, була розглянута в їхніх працях проблема бідності у країнах, що розвиваються, за допомогою системи взаємопов’язаних економічних та демографічних факторів. Існують різні модифікації “заклятих кіл бідності”. Першою з них є “закляте коло бідності” за Г. Лейбенстайном, що відображає зв’язок між зростанням населення і зміною економічних умов (зниженням чи підвищенням рівня національного доходу на душу населення). Згідно з цим підходом, на думку Г. Лейбенстайна, основною причиною зниження рівня життя у країнах, що розвиваються, – це надмірне зростання населення, яке швидко поглинає приріст національного доходу, досягнутого за рахунок підвищення продуктивності сільського господарства, й обмежує використання природних ресурсів (насамперед землі), що перебувають у розпорядженні суспільства. Водночас це призводить до дроблення земельних ділянок, зниження врожайності та, як наслідок до погіршення харчування, збільшення голодуючих і підвищення смертності у країні [227 с. 48–51].

Дуже часто поряд зі зростанням населення у більшості країнах світу існує також проблема обмеженості природними ресурсами, що є не менш важливою причиною, яка впливає на зростання національного доходу на душу населення. Ось чому першочергове завдання для бідних країн полягає не лише у покращенні їхньої економічної політики, враховуючи географічні фактори, які впливають на розподіл світового прибутку та економічне зростання, а й у збільшенні міжнародної економічної допомоги для вирішення проблем, пов’язаних з географічним розміщенням країни, таких як зниження рівня інфекційних захворювань, підвищення сільськогосподарської продуктивності та ін.

Розглянутий вище критерій оцінювання рівня життя населення (країни) – рівень доходу суспільства, що впливає на купівельну спроможність та рівень заощаджень домогосподарства, можна також простежити за допомогою Р. Нурксе, який запропонував свій варіант “заклятого кола бідності”. На його думку, основною причиною бідності є

відсутність (нестача) капіталу в країні для модернізації виробництва, що породжує низку проблем, а саме: зниження продуктивності праці, отримання низького рівня доходу населення, внаслідок чого виникає низька купівельна спроможність, що не дає змоги населенню заощаджувати й інвестувати у фізичний і людський капітали тощо [229, с. 5].

Ми неодноразово зазначали, що бідність – “пастка”, яка є системою хибних кіл, що ускладнює виявлення першопричини цієї багатоаспектної та динамічної проблеми бідності, яку доволі проблематично вирішити. З огляду на це, основну причинно-наслідковий ланцюг бідності у країні, що впливає на бідність конкретного індивіда зокрема, можна також подати в іншій інтерпретації, а саме: нестача капіталу в країні зумовлена обмеженою нормою заощаджень через низький рівень національного доходу, на який впливає недостатній рівень інвестицій, що в кінцевому результаті призводить до зниження продуктивності праці та рівня доходу на душу населення.

Існує ще третій варіант “заклятого кола бідності” за Б. Кналлом, але цю інтерпретацію зачарованого кола бідності у країні – низький рівень освіти та професійної підготовки населення, яку обґрунтував згаданий вчений, розглянемо дещо пізніше, оскільки з цієї теорії впливає інший критерій оцінювання бідності і в країні, і конкретного індивіда – рівень освіти та професійної підготовки.

Незважаючи на те, що кожен з авторів вищезгаданих “заклятих кіл бідності” виділяв свою основну причину виникнення бідності, можна виокремити чотири основних фактори, які визначають рівень розвитку країн, а саме: людські ресурси (демографічна ситуація у країні, освіта, здоров’я), природні ресурси, капітал і технології. Порухення одного із вказаних взаємопов’язаних факторів є причиною бідності та утворення “заклятого кола бідності” як для країни загалом, так і для окремо взятого домогосподарства зокрема (рис. 1.1).

Схематично це можна показати таким чином: низькі доходи породжують низькі заощадження, що призводить до зниження рівня інвестицій у фізичний та людський капітали, таким чином унеможливаючи введення нового машинного обладнання і підвищення продуктивності праці, яка спричиняє низькі доходи населення. Невисокий

рівень освіти та кваліфікації, що перешкоджає адаптації нових й прогресивних технологій і подальше зростання населення, яке поглинає нововведення у національному виробництві, є “самопосилючими” елементами породження бідності у країнах, що розвиваються.

Як бачимо, кожен з перелічених факторів є дуже важливим та суттєво детермінує рівень бідності, але ми вважаємо, що однією з основних причин «заклятого кола бідності» є нестача внутрішніх заощаджень у країні через невисокий рівень національного доходу, більша частина якого використовується на споживання, а менша – на заощадження, через що спостерігається нестача реальних ресурсів для реальних інвестицій, спрямованих на підвищення продуктивності, а отже, і на зростання реальних доходів населення. Виникає логічне запитання: яким чином країна може вийти з цього «заклятого кола бідності»?

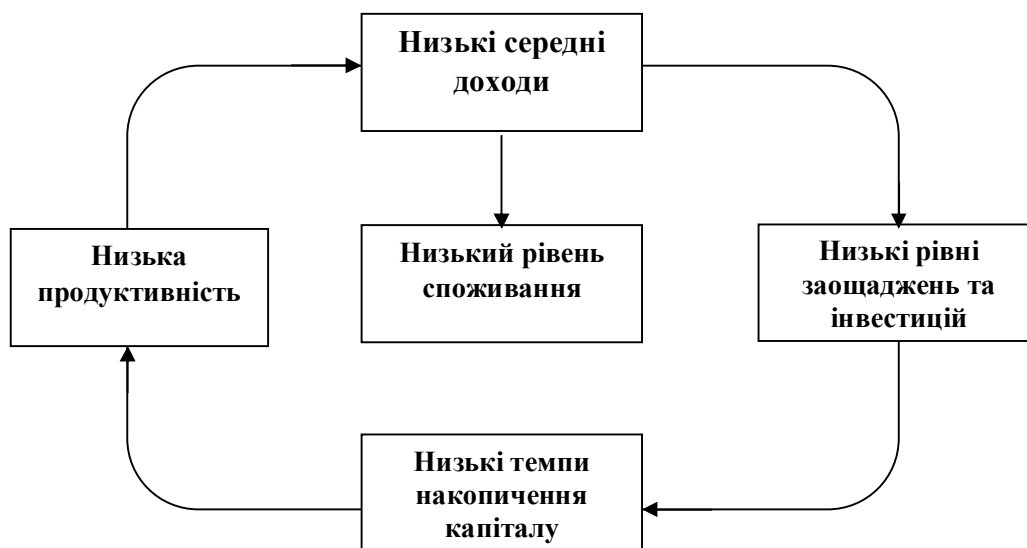

Рис. 1.1. «Закляте коло бідності» країни / індивіда [162, с. 800; 241, с. 32–34; 95, с. 391].

Логічним продовженням теорій “заклятого кола бідності”, зокрема підходу Р. Нурксе, стала теорія “великого поштовху”, родоначальником якої був П. Розенштейн-Родан (пізніше її використали Р.Нурксе, Х. Лейбенстайн, А. Гіршман, Г. Зінгер та ін.), з якої також випливає головна причина соціально-економічної відсталості країн, що розвиваються, – нестача капіталу в державі.

На думку згаданих науковців, необхідний “великий поштовх”, який допоміг би подолати бар'єри бідності та розірвати закляте коло цього явища. Інакше кажучи, на їхній погляд, одним із шляхів покращення життєвого рівня населення є масштабне вливання капіталу для модернізації виробництва, що дало би змогу збільшити темпи зростання доходу на душу населення у країні. Це призвело б до зростання купівельної спроможності та сприяло розширенню потреб людини і способів їхнього задоволення. Підвищення попиту на товари й послуги дасть стимул до розвитку виробничих сил для задоволення тих самих потреб та розширення суб'єктів підприємницької діяльності [227, с. 132–134; 234; 225, с. 62–75].

Отже, на основі різних інтерпретацій “кіл бідності” можна зробити висновок про необхідність залучення іноземного капіталу у вигляді іноземної допомоги, приватних іноземних інвестицій, які би зменшили дефіцит внутрішніх (дефіцит заощаджень) і зовнішніх (торговий дефіцит) ресурсів, спрямовуючи їх на приріст виробництва. Водночас це дасть поштовх до збільшення заощаджень, створених у результаті ефективної кредитно-грошової й податкової політики держави та зростання рівня інвестицій у людський капітал, ведучи до подальшого приросту національного доходу в країні, що і позначиться на добробуті суспільства.

При трактуванні бідності за П. Таусендом [244, с. 3–26] також впливає основний критерій – наявність доступних матеріальних ресурсів для забезпечення своїх потреб у співвідношенні їхньої кількості із середнім рівнем ресурсів по країні. Для цього критерія характерна відносна межа бідності, яка визначається загальновизнаним рівнем життя в конкретному суспільстві у конкретний період часу, а не мінімальними фізіологічними потребами.

С. Макконнелл та Л. Брю обґрунтовують причину бідності у країні, з якої випливає основний критерій оцінювання бідності особи – рівень доходу на душу населення, з точки зору неспроможності індивіда (сім'ї) підтримувати мінімальні життєві стандарти (певна кількість товарів (продовольчих, непродовольчих) і послуг, які уряд та експерти вважають мінімально необхідними) через низький рівень доходів, котрий є мінімально нижчим від національного стандарту – абсолютної межі бідності, що фактично отримує

бідне населення [98, с. 97; 193, с. 500]. Цей критерій, а саме абсолютний показник бідності в розмірі 1–2 дол. США на одну особу на день (за паритетом купівельної спроможності), який встановили фахівці зі Світового банку, використовують для вимірювання кількості бідних на глобальному рівні.

На основі узагальнення вищевказаних теоретичних підходів до причин зниження рівня життя більшості населення у країні, з яких випливає основний критерій – рівень доходу на душу населення, бідність можна трактувати як низький рівень доходу на душу населення через незначні людські, природні ресурси, відсутність (нестачу) капіталу в країні та технологічне обладнання, утворюючи таким чином «закляте коло бідності».

Крім рівня доходу на душу населення, застосовують інший критерій оцінювання бідності домогосподарства – рівень споживання (витрати на споживання), оскільки здебільшого частина домогосподарств занижує свої доходи чи не бажає повідомляти про свої неофіційні доходи. Ось чому багато фахівців та міжнародних організацій, зокрема Організація Об'єднаних Націй та Світовий банк, також використовують цей критерій, вважаючи, що він є більш надійним індикатором, ніж рівень доходів на душу населення (хоча рівень споживання визначається доходом індивіда, оскільки саме дохід вказує на рівень добробуту населення), як для оцінювання рівня життя індивіда, так і для оцінювання кількості бідних у країні.

Доцільність використання цього критерію обґрунтовано насамперед тим, що, по-перше, він точніше характеризує реальний стан матеріальної забезпеченості населення, ніж дохід, який є лише одним з елементів, що забезпечує споживання товарів та послуг; по-друге, дуже важко отримати достовірну інформацію про доходи населення через поширення зайнятості у неформальних секторах економіки (приховування нелегальної діяльності); негрошових форм оплати праці та великого сектору тіньової економіки (приховування населення своїх доходів); по-третє, він відображає не лише забезпечення товарами та послугами, а й можливість доступу домогосподарств до кредитів чи наявність заощаджень [10, с. 50–51; 92, с. 326].

Тому не дивно, що Т. Шульц однією із трьох причин бідності індивіда витрачанням (сім'єю) на продукти харчування половини (або більше) свого індивідуального

доходу (не менш важливу роль відіграють також витрати із загального сукупного доходу індивіда на утримання житла), з якої й впливає основний критерій оцінювання бідності населення – рівень споживчих витрат (так званий структурно-витратний критерій). Основним показником, який характеризує цей критерій, є частка населення, що витрачає понад 60% свого доходу на харчування – бідною, а понад 80% – зубожілою.

Водночас фахівці ООН та Світового банку серед багатьох проявів бідності у будь-якій країні зокрема, у тому числі індивіда, і в світі загалом також виділяють низький рівень споживання (якість харчування) та пов'язаний з ним показник – частка населення, яка споживає менше, ніж 2100 Ккал на день, вважається бідною (так звана межа бідності), а нижче, ніж 1680 Ккал на день, – перебуває у злиднях (так звана межа злиденності).

Отже, з огляду на цей критерій бідність – низький рівень споживання, що визначається енергетичною цінністю харчування й структурою споживання населення, а також високою питомою витрат із загального доходу на продукти харчування й на утримання житла, що не менше характеризує рівень життя населення у країні.

Ще одним критерієм оцінювання бідності і в країні, і конкретного індивіда є рівень освіти та професійної підготовки і пов'язаний з ним показник – індекс досягнутого рівня освіти (розраховується як факт. знач. – min. Знач. (0%) / max. Знач. (100%) – min. Знач. (0%)), де 2/3 письменності дорослого населення та 1/3 зарахування учнів, студентів до початкової, середньої, вищої шкіл). Так, варіант “кола відсталості” за Б. Кналлом показує, що основною причиною поширення бідності у країнах є низький рівень освіти і професійної підготовки населення, що призводить до низької кваліфікації робочої сили, а це спричиняє низьку продуктивність праці та ін., з чого й впливає вищевказаний критерій.

Крім цього, фахівці зі Світового банку та Організації Об'єднаних Націй вважають, що нестача кваліфікованої робочої сили, спеціалістів, низький рівень професійної підготовки, освіти є не тільки причиною бідності, а й наслідком цієї проблеми, спричиненої низьким рівнем асигнувань в освітню сферу. Тому держава має більшою мірою звернути увагу як на охоплення освітою всіх верств суспільства, так і на якість

надання освітніх послуг упродовж усього життя індивіда, оскільки на сьогоднішній день освіта є вже не підготовкою до життя, а власне способом життя й формою захисту індивіда та його сім'ї від невизначеності й непередбачуваності у майбутньому.

На думку Т. Шульца, є три основні характеристики, які визначають бідність індивіда, зокрема однією з них є низький рівень умінь та знань, з чого випливає ще один критерій, за яким оцінюють рівень життя населення – рівень освіти [237, с. 6; 202, с. 90–91; 96, с. 47–48].

Крім цього, Т. Шульц вважається піонером у галузі досліджень “людського капіталу” (пізніше важливість людського капіталу в країні усвідомили багато й інших економістів, а саме А. Маршалл, Дж. М. Кларк та ін.), оскільки він вперше звернув увагу на його економічну цінність, а саме на вдосконалення якісних характеристик населення, які, на його думку, є вирішальним фактором зростання добробуту суспільства, впливаючи як на рівень доходів сім'ї (індивіда), так і на ймовірність потрапити до категорії бідного населення.

Т. Шульц висловив переконання, що здійснення політики пріоритетних інвестицій у людський капітал (не лише в освіту, а й у здоров'я населення) принесе країнам, що розвиваються, динамічне економічне зростання, адже зростаюча дохідність в економіці країни пов'язана насамперед із втіленням знань, ідей, винаходів, інновацій, технологічного прогресу – основних рушіїв виробництва.

С. Мочерний також зазначав, що однією із першочергових причин, які впливають на крайню недостатність засобів в індивіда (сім'ї) для задоволення його мінімальних матеріальних та духовних потреб, є низький рівень освіти, що призводить до низької кваліфікації й водночас до низького рівня розвитку продуктивних сил у країні [43].

Безумовно, на нашу думку, без міцної людської інфраструктури економічне зростання у будь-якій країні не стане самозабезпечувальним, тому основним завданням держави є необхідність мобілізації значних інвестицій у людський капітал, без якого неможливі технологічний прогрес, підвищення якості праці, вдосконалення організації, менеджменту та інновацій. Незважаючи на те, що освіта – один із важливих факторів, які впливають на матеріальний достаток індивіда, але у більшості слаборозвинутих країн світу

здібності меншою мірою формують добробут людини, оскільки є низка інших факторів, що не залежать від неї (наприклад, існування несправедливого суспільного ладу в країні, неефективна система працевлаштування, тінізація економіки тощо).

Отже, з вищесказаного випливає, що бідність обумовлена низьким рівнем освіти через незначні витрати держави на професійно-освітню підготовку населення, що і впливає на рівень доходу індивіда зокрема і на економічний розвиток країни в цілому.

Іншим критерієм оцінювання бідності країни (індивіда) є очікувана тривалість життя, а основний показник, який його характеризує, – індекс очікуваної тривалості життя (розраховується як фактичне значення – $\text{мін. значення (25) / max. значення (85) - \text{мін. значення(25)}$)).

Середня тривалість життя не перевищує 40 років і, на думку Т. Шульца, є третьою складовою, яка визначає бідність країни й з якої випливає не менш важливий критерій оцінювання рівня життя населення – тривалість людського життя [237, с. 6; 96, с. 47–48; 182, с. 90–93].

Фахівці зі Світового банку для вимірювання кількості бідних у світі взагалі та в кожній країні зокрема, крім рівня доходу на душу населення на день, використовують також якісні критерії, а саме: очікувану тривалість життя та рівень дитячої смертності.

Серед інших критеріїв, які вказали спеціалісти ООН, значну увагу також приділяють такому критерію, як очікувана тривалість життя, що характеризує рівень медичного обслуговування (оснащеність населення лікарями, лікарняними ліжками, необхідними медикаментами, лікарськими й іншими спеціальними засобами) [170, с. 50; 133, с. 90; 182, с. 91].

Отже, бідність проявляється у низькій якості медичного обслуговування через незначні інвестиції в охорону здоров'я, що впливає на очікуване довголіття, яке визначається як тривалість майбутнього життя при народженні дитини, та на рівень дитячої смертності.

Слід звернути увагу ще на критерій, який запропонували експерти ООН, – рівень санітарно-гігієнічних умов життя індивіда (якість питної води, продуктів харчування, забрудненість навколишнього середовища). Основним показником, який характеризує

цей критерій, є індекс обмеженості здорового способу життя (співвідношення кількості населення, яке проживає на забруднених територіях, що мають надлишковий вміст шкідливих речовин у питній воді та в атмосферному повітрі до загальної чисельності населення).

Отже, бідність виникає внаслідок погіршення довкілля, що впливає на якісні умови життя кожного індивіда.

Крім перелічених вище критеріїв, існує також суб'єктивний прожитковий мінімум, який розробили економісти Лейденського університету (Нідерланди). Цей мінімум індивід сам визначає для себе та знаходиться шляхом опитування громадської думки.

На думку П. А. Самуельсона і В. Д. Нордхауса, використання такого підходу до оцінювання масштабів бідності в країні чи індивіда лише ускладнює проведення межі між бідними й небідними через високий ступінь розбіжностей між межами бідності, що базуються на об'єктивних і суб'єктивних оцінках потреб населення [162, с. 403; 91].

Отже, з огляду на суб'єктивний критерій бідність виявляється через низьку самооцінку індивіда щодо рівня наявного доходу та рівня споживання.

Іншим критерієм оцінювання бідності індивіда (країни) є рівень майнового розшарування населення через відмінності в рівні доходів на душу населення або на одного зайнятого.

Як вважає А. Льюїс, основними причинами бідності та низьких темпів зростання в країнах, що розвиваються (з неї і впливає цей критерій), яку він пояснював за допомогою своєї знаменитої моделі дуалістичної економіки (її основними елементами є сучасний (ринково орієнтований) сектор, що займається переважно промисловим виробництвом, та традиційний (сільськогосподарський), який здебільшого працює на самозабезпеченні і в якому перебуває більша частина населення), є низька ефективність та розвиток сільськогосподарського сектору, що зумовлено низьким технологічним оснащенням і використанням місцевого досвіду. При цьому в сучасному секторі, навпаки, спостерігаються високі темпи НТП та взаємодія зі світовим ринком, що позначається на підвищенні продуктивності праці й збільшенні рівня доходу населення. Економіка розвивається за рахунок сучасного сектору, який розширюється при

необмеженій пропозиції праці та погодженні працівників на низькі заробітки, властиві традиційному сектору. Тому в своїй концепції А. Льюїс пропонує механізм перерозподілу матеріальних та трудових ресурсів із традиційного у сучасний сектор, в якому використовуються трудоінтенсивні технології й трудомісткі види ресурсів, що дасть змогу ліквідувати надлишок робочої сили у сільському господарстві та підвищити рівень зарплат для працівників [228, с. 402–407].

Тому вважаємо, що для підвищення доходів у традиційному секторі (у результаті цього також зменшиться різниця у реальній зарплаті між сільськими і міськими районами та знизиться рівень міграції з села до міста) й для стимулювання розвитку традиційного експортного виробництва з імпортозаміщення і підвищення спроможності країн, що розвиваються, шляхом розвитку власної виробничої та соціальної інфраструктур необхідно насамперед приділяти увагу модернізації в аграрному секторі. Передусім потрібно збільшити інвестиції як у фізичний, так і в людський капітал, що підвищить продуктивність праці та забезпечить інвестиційний і товарний надлишки (особливо сировинних матеріалів), які водночас можна вкласти у промисловий сектор для підтримки індустріалізації.

На думку, Арістотеля, Дж. Роулза та І. Бентама, соціальна нерівність як у розподілі доходів, так і в доступі до базових можливостей є також однією з причин, яка обмежує права й свободу індивіда у задоволенні його найважливіших людських потреб і з якої випливає критерій, що слугує для оцінювання бідності індивіда (країни), – диференціація доходів населення.

Основними показниками, які використовують для вимірювання ступеня нерівності населення за доходами, є децильний (квінтільний) коефіцієнт диференціації (співвідношення доходів 10% (20%) найбагатших сімей до доходів 10% (20%) найбідніших сімей), коефіцієнти концентрації доходів Лоренца та Джині [15, с. 38; 97, с. 1–12; 4, с. 55; 34, с. 375; 173, с. 182]. З допомогою кривої розподілу доходів (кривої Лоренца) можна отримати інформацію про нерівність, оскільки вона показує дійсне (реальне) кількісне співвідношення між часткою доходу населення та процентом загального доходу, який вони отримують протягом року. Для вимірювання ступеня відносної

нерівності доходів населення використовують коефіцієнт Джині, який відображає ступінь відхилення фактичного розподілу доходів (витрат) за чисельно рівними групами населення від лінії їхнього рівномірного розподілу (наближення цього індекса до 1 (0) означає абсолютно нерівномірний розподіл доходів населення, і навпаки).

Найбільш відомими підходами до справедливого розподілу доходів населення й рівних можливостей отримання базових потреб є: 1) егалітарний (зрівняльний розподіл доходів) – всі індивіди отримують рівні блага за рахунок їхньої рівності у розумовій, фізичній та економічній сферах; 2) роулсіанський (Дж. Роулз) – нерівність допускається тоді, коли вона покращує становище різних соціальних груп та узгоджує їхні інтереси; 3) утилітарний (І. Бентам) – пропорційний розподіл загального багатства між членами суспільства відповідно до їхніх функцій корисності (більшу частку суспільного багатства отримує той, хто корисніший для суспільства); 4) ринковий підхід формується на основі попиту й пропозиції та враховує такі фактори, як прибуток, конкуренція, рівень кваліфікації тощо (під дією ринкового цінового механізму об'єктивно відбувається значна диференціація доходів населення) [202, с. 6–12; 38, с. 41–46; 45, с. 324–325].

Арістотель, який також досліджував цю проблему, вперше визначив два типи справедливості, які з часом отримали термінологічні назви «зрівняльна» й «розподільча справедливість», та водночас їхню суперечливість, а саме: 1) справедливість однакових можливостей, незважаючи на індивідуальні й соціальні відмінності; 2) справедливість за отриманими результатами діяльності.

Щодо зрівняльної справедливості, то вона є правильною лише в тому випадку, коли суспільству надаються рівні можливості й умови для соціально-життєвого старту, але не у зрівнянні винагороди за результати діяльності, що знижує стимул до праці й творчості та негативно впливає на розвиток усього суспільства. Що стосується розподільчої справедливості, то відбувається розподіл винагороди залежно від результату діяльності, але залишаються поза увагою ті люди, які з незалежних від них причин не мають змоги досягти значних результатів. Така ситуація також негативно впливає на розвиток суспільства, породжуючи соціальну напруженість у країні.

Тому вирішення цієї проблеми можливе, на думку Дж. Роулза, при дотриманні таких принципів, як: принцип свободи (рівний доступ кожного до всіх свобод) та принцип диференціації (нерівність допускається лише в тому разі, коли вона спрямовується на підвищення добробуту найбідніших) [156, с. 89].

Поглиблення поляризації доходів і відсутність середнього класу, як вважає більшість науковців, зокрема О. Гелор, Д. Зейра та Р. Перотті, призводить до зниження інвестиційної активності всередині країни (основним джерелом внутрішніх інвестицій є саме заощадження середнього класу, а не багатого населення, оскільки заощадження останніх стають тіньовими й вивозяться за кордон) та негативно впливає на формування і реалізацію людського капіталу, а саме позбавляє молодь з бідних сімей можливості досягти високого рівня освіти та професійної підготовки, необхідних сучасному ринку праці; погіршує фізичне та духовне здоров'я низькооплачуваної частки робочого населення, призводячи до скорочення тривалості життя суспільства і гальмуючи інноваційний розвиток у країні. Фахівці зі Світового банку, розглядаючи проблеми переходу від тіньової до ринкової економіки, також вказували на надзвичайну небезпеку диференціації доходів населення на соціально-політичну стабільність, рівень інвестицій і темпи економічного зростання у країн.

На думку Платона, яку пізніше розвинув Я. Жаліло, економічна забезпеченість й становище різних соціальних груп, а отже, нерівність доходів населення є прийнятною для суспільства лише в тому разі, коли вона спричинена індивідуальними відмінностями у здібностях індивіда (фізичних та інтелектуальних), його посадою, стажем, складністю роботи, наявністю освіти, досягнень, конкретних заслуг і коли надаються рівні можливості для соціально-економічної частини населення у поєднанні з належною соціальною підтримкою іншої частини суспільства, яка з певних причин не належить (повністю чи частково) до активної категорії суспільства [46, с. 322; 202, с. 10–11].

Соціальну нерівність чи нерівномірність у розподілі доходів також часто розглядають у взаємозв'язку з економічним зростанням та бідністю.

Зокрема, результати досліджень Д. Доллара і А. Края, які аналізували дані щодо доходів бідного населення та середніх доходів більш як у 80 країнах світу, свідчать про

зростання доходів бідних прямо пропорційно до загального економічного зростання. Інакше кажучи, всупереч гіпотезі С. Кузнеца, вони стверджують, що економічне зростання однаково впливає на доходи бідного населення як у бідних (з низьким рівнем розвитку), так і в багатих (з високим рівнем розвитку) країнах. Зокрема, у країнах з низьким рівнем розвитку економічне зростання не може бути “несправедливим” стосовно бідних верств населення [41, с. 13]. Такої ж самої думки дотримуються М. Ревальон, Е. Дітон, Ф. Бургиньон, К. Морріссон, С. Бхалла і Х. Сала-Мартін [231, с. 1803–1815; 217; 215, с. 727–744; 235; 212, с. 7; 203, с. 3].

Однак, на думку фахівців Міжнародного профспілкового руху, сповільнення процесу бідності й одночасне поглиблення соціальної нерівності у світі свідчать про недостатній вплив економічного зростання та неможливість ліквідувати крайні форми бідності лише за рахунок останнього навіть у тих країнах, де його можна досягти [139].

Міжнародні спостереження Ф. Паукерта і М. Ахлувалія, М. Тодаро, А. Сена й Дж. Сороса також показали, що відносно високі темпи економічного зростання не завжди покращують рівень життя суспільства та призводять до непередбачуваних результатів: у деяких країнах «третього світу» економічне зростання спонукало до ще більшої соціальної нерівності громадян [192, с. 139–153; 174, с. 69; 211, с. 307–342; 230, с. 97–125].

Всупереч дослідженням вищеперелічених науковців, свої спостереження провів С. Кузнец, який графічно показав, як максимізація ВВП впливає на розподіл доходів населення: на ранніх стадіях зростання ВВП спостерігається більш нерівномірний розподіл доходів, ніж на пізніх його етапах [133, с. 99; 192, с. 139–142]. Інакше кажучи, згаданий вчений емпірично підтвердив, що на різних етапах розвитку країни економічне зростання по-різному впливає на розподіл доходів, адже з подальшим розвитком держави збільшення її загального доходу дає змогу перерозподілити його частину через бюджет на користь малозабезпечених та зменшити розрив між останніми й багатими верствами населення.

З усього вищесказаного випливає, що бідність виникає внаслідок відносно великої поляризації суспільства в рівні доходів на душу населення (або на одного зайнятого) і

нерівного доступу до базових можливостей (медичне обслуговування, освіта, робота, побутові умови для існування тощо).

Отже, висловлюємо переконання, що для вирішення нагальних соціальних завдань у країні, а отже, покращення якості життя суспільства недостатнім є економічне зростання без досягнення соціально орієнтованого розподілу доходів у державі та забезпечення рівномірного доступу до різних соціальних послуг і благ, таких як освіта, охорона здоров'я й можливість участі у суспільному житті.

Згідно з найсучаснішими підходами критерієм визначення бідності індивіда (країни) є рівень можливості задоволення основних потреб населення.

Як вважає А. Сен, автор економічної теорії добробуту, бідність не варто оцінювати лише з наявності доходу, а більш доцільно розглядати її з точки зору спроможності індивіда досягти певних мінімальних можливостей, оскільки "... перетворення реальних доходів на реальні можливості змінюється залежно від соціальних обставин та особистих якостей" [238, с. 669–670].

З огляду на те, що екстраординарне зростання бідності відбувається як за доходами (бідність), так і за фізичними характеристиками людини (часто у побуті використовують ширше поняття, ніж бідність – "людська бідність", що охоплює погані житлові, побутові умови, низький рівень охорони здоров'я, освіти й професійної підготовки, низький рівень харчування, гендерну нерівність, погіршення навколишнього середовища тощо), доцільно доречно оцінювати бідність індивіда не лише з точки зору величини доходу, на який можна придбати необхідний мінімум продуктів харчування та послуг чи кількості спожитих благ, а й соціальної можливості бідного населення придбати за свої доходи товари першої необхідності та отримати доступ до таких базових потреб, як освіта, робота, відпочинок, медичне обслуговування, соціальний захист та ін., й належну якість в отриманні послуг, які впливають на умови життя людей [92, с. 319; 25; 199; 130, с. 185].

Основним показником, який оцінює доступ індивіда до основних можливостей і враховує як всі потреби бідняків, так й їхні можливості самостійно подолати зубожілість, є інтегрований показник рівня бідності – індекс людського розвитку (ІЛР), який розробили фахівці ООН. Цей індекс охоплює як доходи на душу населення, так і

соціальні показники (тривалість людського життя, рівень освіти) та розраховується як сума середнього значення трьох вищеперелічених базових показників, поділена на три (чим значення ІЛР ближче до 1, тим краще для країни, і навпаки) [133, с. 90–103; 96, с. 31; 222, с. 89; 130, с. 184–185].

З вищесказаного випливає, що бідність виявляється не лише в неможливості індивіда підтримувати існування через нестачу коштів, а й у позбавленні його можливостей у користуванні медичними, освітніми послугами через соціальні, політичні та інші обмеження чи перешкоди, тоді як решта суспільства користується такими можливостями.

Огляд різних теоретичних підходів до визначення суті бідності, її причин та критеріїв оцінювання, які ми систематизували у таблицю (див. додаток В), дав змогу нам сформулювати власне більш комплексне визначення бідності індивіда, яке б враховувало усі аспекти цього явища. Так, на нашу думку, бідність індивіда – це не лише низький рівень доходів та споживання, що унеможливує задоволення мінімальних потреб індивіда, й відсутність його доступу до можливостей, а саме: покращити своє матеріальне становище, отримати якісне медичне обслуговування, здобути якісну освіту, певну кваліфікацію, працевлаштуватись відповідно до набутої освіти та кваліфікації, отримати відповідні побутові умови і житлово-комунальні послуги для існування, забезпечити екологічно чистий здоровий спосіб життя, одержати політичну, економічну, соціальну свободу, право на творчість, самоповагу, збагатити себе духовно й почувати себе у безпеці.

Водночас бідність країни ми визначаємо як неспроможність держави через неузгодженість дій та інтересів різних економічних суб'єктів – інститутів державної законодавчої і виконавчої влади (або ж прямого корпоративізму в їхній діяльності), а також певною мірою всього громадянського суспільства у реалізації відповідної соціально-економічної політики, яка би забезпечила всім мінімально соціально гарантований рівень та якість життя, рівний доступ до базових можливостей (медичне обслуговування, освіта, робота, побутові умови для існування та ін.), створення умов для ефективної праці й надання більшої винагороди за більш ефективну роботу, тобто

поєднувала би інструменти, які би сприяли максимальному соціальному захисту населення та водночас підвищували стимул до високоефективної підприємницької діяльності суспільства.

Широке тлумачення бідності індивіда (багатоаспектність даного явища) вказує на те, що проблему бідності необхідно розв'язувати за допомогою широкого спектру механізмів (внутрішніх та зовнішніх), які б взаємодоповнювали один одного, спрямованих на подолання всіх проявів бідності.

1.2. Стратегічне програмування подолання бідності у світовому господарстві

Виходячи з багатогранності бідності індивіда в контексті виявлення низки численних соціально-економічних причин, які призводять до виникнення та поширення бідності в світі, можна стверджувати, що практично в будь-якій країні (в тому числі навіть у багатій та демократичній) завжди є певна частина людей, які з об'єктивних чи суб'єктивних причин незадоволені своїм рівнем життя та живуть значно гірше, ніж інша частина суспільства. З метою скорочення бідності на національному та на глобальному рівнях² здійснюється стратегічне програмування розв'язання цієї проблеми (відповідно урядами окремих країн та міжнародними організаціями/наднаціональними органами інтеграційних об'єднань), метою якого є забезпечення системного та комплексного підходу до формування довгострокової стратегії (визначення чітких пріоритетних напрямків та механізмів подолання бідності). Іншими словами, у системі національних та глобальних програм чільне місце має посідати, з одного боку, – національна стратегія подолання бідності, яка має розроблятися кожною країною зокрема з огляду на особливості її національного соціально-економічного розвитку, місцеві потреби й пріоритети, індивідуальні характеристики, а стратегічні пріоритети розвитку країни мають узгоджуватися з глобальними цілями подолання бідності, а з іншого боку – глобальна стратегія, яка має бути вироблена та погоджена в результаті проведення

---

² 189 країн взяли на себе зобов'язання щодо досягнення Цілей розвитку тисячоліття (ЦРТ), відображених у Декларації Тисячоліття, основним завданням яких є зменшення на 50 % до 2015 року (в порівнянні з базовим рівнем 1990 р.) частки населення, які живуть в злиднях та голодують [116, с. 6–7; 149].

міжнародних конференцій й світових самітів з метою допомоги найбільш вразливим верствам суспільства окремих країн та найбіднішим країнам світу.

Для того, щоб забезпечити належну ефективність імплементації поставлених стратегічних завдань на національному рівні та основних цілей розвитку країн в сфері подолання бідності на глобальну перспективу, доцільно уточнити економічну суть дефініції “стратегія подолання бідності” на основі до комплексного наукового підходу, що базується на різних тлумаченнях категорії «економічна стратегія» (на макро- та мікрорівні).

За визначенням С. Мочерного, економічна стратегія – це “довгостроковий курс економічної політики, який передбачає вирішення великомасштабних економічних й соціальних завдань” [44, с. 88].

Водночас Я. Жаліло подає кілька визначень суті економічної стратегії, вважаючи, що вона є правильно обраною лише в тому разі, коли закладені в ній завдання реалізуються на практиці. Інакше кажучи, він вважає, що стратегія соціально-економічного розвитку – це сукупність цілей, досягнення яких планується втілити в життя на довгострокову перспективу і які поступово впроваджуються в життя всього суспільства певної країни.

Інше визначення, яке дає Я. Жаліло, є ширшим, але суть економічної стратегії залишається незмінною і пояснюється так: "Економічна стратегія – це цілісна система дій суб'єкта, спрямованих на реалізацію мети, завдань та пріоритетів його економічного відтворення з урахуванням комплексу впливів ендогенних та екзогенних чинників, розрахована на тривалий період часу" [46, с. 14].

Третє визначення економічної стратегії трактує Я. Жаліло як "комплексний план, спрямований на досягнення довготермінової мети, що включає напрями, завдання та пріоритети економічного розвитку суб'єкта і комплекс відповідних заходів, дій та рішень" [47, с. 4].

Такий підхід до розуміння стратегії як конкретний довгостроковий план досягнення конкретної довгострокової мети та вказаних цілей із зазначенням строків здебільшого характерний для централізованої планової економіки. Ось чому, як зауважує Я. Жаліло,

багато науковців це визначення сприймають вужче, а саме як жорсткий перелік обов'язкових до виконання дій, що, на його думку, є неправильним.

Однак інші вчені, зокрема Дж. Б. Куїни, Г. Мольтке і Г. Мінцберг, які торкалися проблеми визначення поняття стратегії підприємства, зазначають, що поняття “план” потрібно розуміти не як жорстку послідовність дій, а як узгоджувальну роль цілей.

Так, Дж. Б. Куїни вважає, що стратегія фірми – це “план, який інтегрує головні завдання організації, її політику та дії у певне узгоджене ціле”, або ж трактує її як “складний план, що визначає вибір у будь-якій імовірнісній ситуації” [117, с. 23–24].

Водночас доцільним є трактування поняття “стратегія” на рівні організації за Г. Мінцбергом як “уніфікований, вичерпний, цілісний план... який забезпечує виконання основних завдань”, тобто враховує весь комплекс наперед передбачених впливів та реакцію на них у контексті здійснення послідовного виконання наперед визначених дій, які впливають з критерію оптимального поєднання ресурсів [117, с. 34]. Однак таке формулювання визначення стратегії свідчить про унеможливлення виконання понад прогнозовані можливі заходи у країні.

Вважаємо, що довгостроковий узагальнений план дій, в якому чітко визначено стратегічні цілі, пріоритетні завдання та конкретні механізми розвитку (сукупність відповідних інструментів) для їхнього досягнення на довгострокову перспективу в межах вироблення і реалізації стратегії, необхідно розуміти як певний “стрижень” (орієнтир) окресленої мети, який суб'єкти суспільного життя у процесі його втілення можуть змінювати (найчастіше повинні) залежно від тієї чи іншої ситуації, яка спостерігається у країні. Йдеться про адаптивний характер розробленої стратегії до умов життя населення та врахування комплексу впливів ендогенних і екзогенних факторів й розробки відповідних заходів для зменшення їхнього впливу. Доволі вміло Г. Мольтке охарактеризував стратегію як на національному, так і на місцевому рівні, а саме як “еволюцію первинної керівної ідеї відповідно до обставин, які постійно змінюються” [243, с. 36].

Узагальнення наведених вище визначень (можливість їхнього застосування щодо будь-яких соціально-економічних систем (підприємство, галузь, регіон, держава тощо))

дає підстави для формулювання специфічного визначення поняття "стратегія подолання бідності".

Стратегія подолання бідності – це довгострокова узагальнена сукупність взаємозалежних рішень та дій, спрямованих на розробку цілісної (органічної) системи цілей, напрямків, завдань, комплексу механізмів (внутрішніх і зовнішніх) і відповідних інструментів (заходів) для їхнього досягнення, які підпорядковуються внутрішнім закономірностям, ресурсному потенціалу й обмеженням суспільної системи, в якій ця стратегія знаходить свою реалізацію, для того, щоб досягти поставленої мети – покращення якості життя населення.

Більшість фахівців, зокрема зі Світового банку і Міжнародного валютного фонду, стверджують, що основною передумовою ефективного впровадження стратегії подолання бідності на практиці як цілісної системи, яка враховує всі її елементи (мету, стратегічні цілі, пріоритетні завдання та діючі механізми й інструменти їхньої реалізації) та зв'язки між ними на довгострокову перспективу, є формування її чіткої структури, яка би була достатньо потужною і гнучко реагувала на зовнішні впливи й адаптувалася до внутрішніх викликів з боку суспільства [47, с. 142]. Я. Жаліло вважає, що, крім побудови чіткої структури стратегії, послідовність та інституційне забезпечення є також не менш важливими основними характеристиками, які впливають на забезпечення ефективної стратегії [46, с. 67].

Крім цього, Я. Жаліло наголошує, що у побудові стратегії велику роль відіграють загальні правила (принципи), якими мають керуватись розробники стратегії для ефективного досягнення вказаної мети. Саме тому згаданий вчений виділяє такі вісім ключових принципів, яких необхідно дотримуватись при прийнятті управлінських рішень щодо формулювання та виконання стратегії, розробленої для того, щоб досягти окреслених цілей, а саме: 1) обґрунтованість; 2) прозорість; 3) легітимність; 4) адекватність; 5) підконтрольність; 6) логічність; 7) структурна довершеність; 8) врахування зовнішніх впливів [47, с. 142].

Незважаючи на різні модифікації запропонованих дієвих і реалістичних кроків для формування й ефективного впровадження стратегії подолання бідності на практиці, які

здебільшого є ідентичними, вважаємо за доцільне виділити основні імперативні етапи (їхня послідовність може змінюватись та доповнюватись іншими етапами залежно від місцевої специфіки, національних особливостей, соціально-економічної ситуації у країні) стратегічного програмування подолання бідності:

1. Підбір необхідної об'єктивної інформації про проблему бідності у країні для здійснення аналізу причинно-наслідкового виникнення цього явища.

2. Оцінювання рівня життя населення за допомогою розроблених критеріїв вимірювання бідності.

3. Визначення основних пріоритетів при здійсненні аналізу в сфері макроекономічної, соціальної політики, інфраструктури, які би позитивно вплинули на економічне швидке зростання та скорочення бідності у країні.

4. Розробка системи узагальнених цілей і пріоритетних завдань – чітких, нагальних, легкодоступних для розуміння, які би максимально враховували суспільні інтереси й потреби різних верств населення на довгострокову перспективу, переважаючи над власними (корпоративними) інтересами (в іншому разі ігнорування інтересів громадськості може призвести до негативних і руйнівних наслідків для країни загалом) та містили би не лише конкретні кількісні, а й якісні орієнтири зменшення бідності у країні і пом'якшення проявів її поширення.

5. Прогнозування й урахування об'єктивних загроз, ризиків, обмежень та суперечностей вирішення проблеми бідності й здатність протидіяти їхнім негативним впливам і збуренням.

6. Послідовність виконання узгоджених та цілеспрямованих завдань (цілей), чітко підпорядкованих стратегічній меті та систематизованих у конкретні етапи реалізації стратегії й чіткі строки їхнього виконання, успішність кожного з яких залежить від результатів попереднього і виконання цього етапу на практиці, що водночас допомагає поступово сформувати передумови для переходу до наступного етапу.

7. Розробка дієвих механізмів та інструментів, спрямованих на скорочення кількості бідного населення і розвиток людського капіталу в країні.

8. Узгодженість стратегічних намірів з реальними (практичними) можливостями їхнього виконання у країні (наявність можливих внутрішніх ресурсів та інституційного забезпечення у країні, спрямованого на вирішення проблеми бідності).

9. Врахування зовнішніх механізмів – залучення міжнародної допомоги (фінансової, технічної) при дефіциті внутрішніх можливостей реалізації стратегії з метою забезпечення прав на задоволення потреб і реалізацію можливостей індивіда.

10. Узгодження пріоритетних цілей скорочення бідності у країні з основними напрямками діяльності залучення міжнародної економічної допомоги з боку міжнародних донорів.

11. Тісна співпраця з різними міжнародними партнерами з розвитку, зокрема з багатосторонніми установами, урядами країн-донорів і неурядовими організаціями.

12. Впровадження системи контролю й оцінювання реалізації вказаних завдань на довгострокову перспективу за допомогою розроблених критеріїв ефективності стратегії подолання бідності у країні.

13. Визначення ролі суспільства та залучення до масштабної роботи представників громадськості й приватного сектору не лише у прийнятті рішень щодо розробки стратегії, спрямованої на задоволення фізичних, духовних та інших потреб людини впродовж усього життя і забезпечення її можливостями прожити довге життя, підтримати добрий стан здоров'я, здобути освіту, прожити в безпеці й у сприятливому для проживання навколишньому середовищі та ін., а й у проведенні оцінювання і моніторингу ефективності дій влади щодо здійснення заходів з подолання бідності у країні.

14. Своєчасне коригування ситуації, пов'язаної з невиконанням урядовцями поставлених перед суспільством своїх зобов'язань щодо забезпечення соціально-економічної стабільності та якості людського капіталу в країні, за допомогою механізмів контролю з боку громадськості й пошук компромісів.

Дотримання наведених етапів впровадження стратегії подолання бідності дасть змогу чітко сформулювати структурну модель цієї стратегії – співвідношення цілей, напрямків, завдань, механізмів, інструментів (заходів) і практичних можливостей їхнього

втілення, які лише в цілісному поєднанні зможуть забезпечити покращення рівня й якості життя населення у країні.

При узагальненні цілей та формуванні ключових інструментів їхнього впровадження необхідно брати до уваги причини виникнення бідності, потреби населення і критерії оцінювання бідності індивіда у країні.

Основними пріоритетними завданнями, які конкретизують поставлені цілі та впливають із характеристик об'єкта стратегії подолання бідності в країні, є: 1) збалансування доходів та витрат; гарантування мінімального прожиткового мінімуму; недопущення зниження рівня заробітної плати нижче від прожиткового мінімуму, введення її диференційованого підходу залежно від складності роботи, професійних навичок, стажу роботи тощо; 2) створення нових робочих місць і сприятливих умов для праці, які відповідають вимогам техніки безпеки та гігієни, а також підвищення кваліфікації кадрів; 3) підвищення рівня охоплення освітою, тобто забезпечення доступу до системи освіти; підвищення якості освіти тощо; 4) зниження дитячої й материнської смертності; продовження тривалості життя; зменшення рівня захворюваності; 5) зменшення небезпечних викидів в атмосферу; покращення якості питної води; 6) збільшення про шарку населення із середніми доходами як потенційної опори соціально-економічної стабільності у країні; забезпечення доступу до послуг охорони здоров'я, освіти (на пільгових умовах чи взагалі безплатно мають надаватися ліки, шкільні підручники тощо); 7) запровадження страхових принципів соціального захисту населення (див. рис. 1.2).

Виходячи з мети та перелічених цілей подолання бідності впливають такі внутрішні механізми на коротко-, середньо- і довгострокову перспективу, що включають в себе різні інструменти, як: соціальна, бюджетно-фіскальна, грошово-кредитна, гендерна політика, політика захисту навколишнього середовища, державна міграційна та зовнішньоторговельна політика (див. рис. 1.2). Так, основними інструментами соціальної політики є: 1) Програми соціальної допомоги, підтримки малозабезпечених верств населення, які не здатні самостійно забезпечити себе й своїх утриманців таким рівнем життя, який відповідає встановленим державним гарантіям (адресна допомога

грошима, субсидії, допомога продуктами, одягом та іншими товарами повсякденного попиту тощо); 2) Програми підвищення й отримання кваліфікації, перепідготовки працюючих; 3) Програми допомоги у працевлаштуванні (чи самозайнятості особам працездатного віку); 4) Освітні програми (початкова й середня освіта; вища освіта і підвищення кваліфікації; професійна підготовка; спеціальне навчання недієздатних дітей чи дорослих; навчання дорослих тощо); 5) Програми у сфері охорони здоров'я (лікарні й поліклінічне обслуговування; охорона здоров'я; оздоровлення населення; відпочинок; передпологове/післяпологове обслуговування; фармацевтичні заходи та ін.); 6) Програми соціального захисту (пенсійне забезпечення; соціальна допомога непрацездатним, безробітним; страхування від безробіття; страхування здоров'я; сімейні привілеї та ін.); 7) Програми з покращення житлово-комунального господарства; 8) Система консультаційних, рекомендаційних, заохочувальних заходів і надання різноманітної інформації (про здоровий спосіб життя, небезпечність певного захворювання й ін.) через мережу консультативних та рекомендаційних програм тощо.

До гендерної політики входять такі основні інструменти: розвиток практичних програм щодо скорочення гендерної нерівності на ринку праці; подолання дискримінації жінок в праві на здійснення оплачуваної трудової діяльності та отримання однакової винагороди за ідентичну роботу, яка виконується чоловіками; створення умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; паритетне представлення жінок, в тому числі впровадження гендерного квотування при необхідності, у партійних списках, у представницьких органах влади та на вищих щаблях виконавчої влади тощо.

Основними інструментами політики сталого розвитку довкілля є: Програми з охорони довкілля (впровадження нових видів устаткування утилізації викидів, які потрапляють у атмосферу від стаціонарних джерел забруднення; збереження національних заповідників, парків; раціональне використання земель; покращення якості атмосферного повітря тощо).

Бюджетно-фіскальна політика (так звана політика перерозподілу) включає в собі зміни в податковій системі, а саме розширення податкової бази, поліпшення системи адміністрування податків з метою перерозподілу загальних державних податкових

надходжень (чи зобов'язань); розподілу коштів урядових і державних програм та ефективного використання бюджетних коштів на виплату соціальних трансфертів.

Державна міграційна політика включає сукупність заходів, ціленаправлених окремою державою, щодо регулювання процесів експорту та імпорту робочої сили за допомогою адміністративно-правових та економічних методів.

Основними інструментами цілеспрямованого впливу держави на торговельні відносини з іншими країнами (так звана зовнішньоторговельна політика країни) є тарифні й нетарифні методи, а також застосування протекціоністських заходів (різних його різновидів) для внутрішнього ринку від іноземної конкуренції. Водночас грошово-кредитна політика передбачає програми доступу до довгострокового пільгового кредитування для підприємців (зокрема для введення малого та середнього бізнесу) та для населення, особливо для молодих сімей тощо.

Як показує практика, реалізація цілей і низка пріоритетних завдань, спрямованих на скорочення бідності як багатоаспектного явища на довгостроковий період часу та допомоги найбільш вразливим верствам населення у країні залежить насамперед як від врахування усіх розроблених внутрішніх механізмів (сукупності реальних внутрішніх інструментів соціальної політики, бюджетно-фіскальної, грошово-кредитної, міграційної, гендерної, зовнішньоторговельної політики, політики в сфері навколишнього середовища), використовуючи науковий потенціал держави й світовий досвід у вирішенні проблем життєвого рівня населення і враховуючи лише ті рекомендації з боку іноземних експертів, які ознайомлені з цією проблемою у країні й знають її місцеву специфіку, так і від їх дієвості відповідно до наявних ресурсів у країні – реципієнти.

Незважаючи на те, що кожна країна буде власну стратегію подолання бідності, вважаємо, що для більшості країн світу, які прагнуть стати на шлях ринкових перетворень та неодмінно в умовах посилення глобалізації будуть втягнуті у загальносвітові (європейські) процеси, надзвичайно корисним для них при розробці внутрішніх механізмів й інструментів їхньої реалізації є врахування (опанування) світового досвіду покращення якості життя населення і створення однакових умов для розвитку всіх соціальних груп та громадян суспільства.

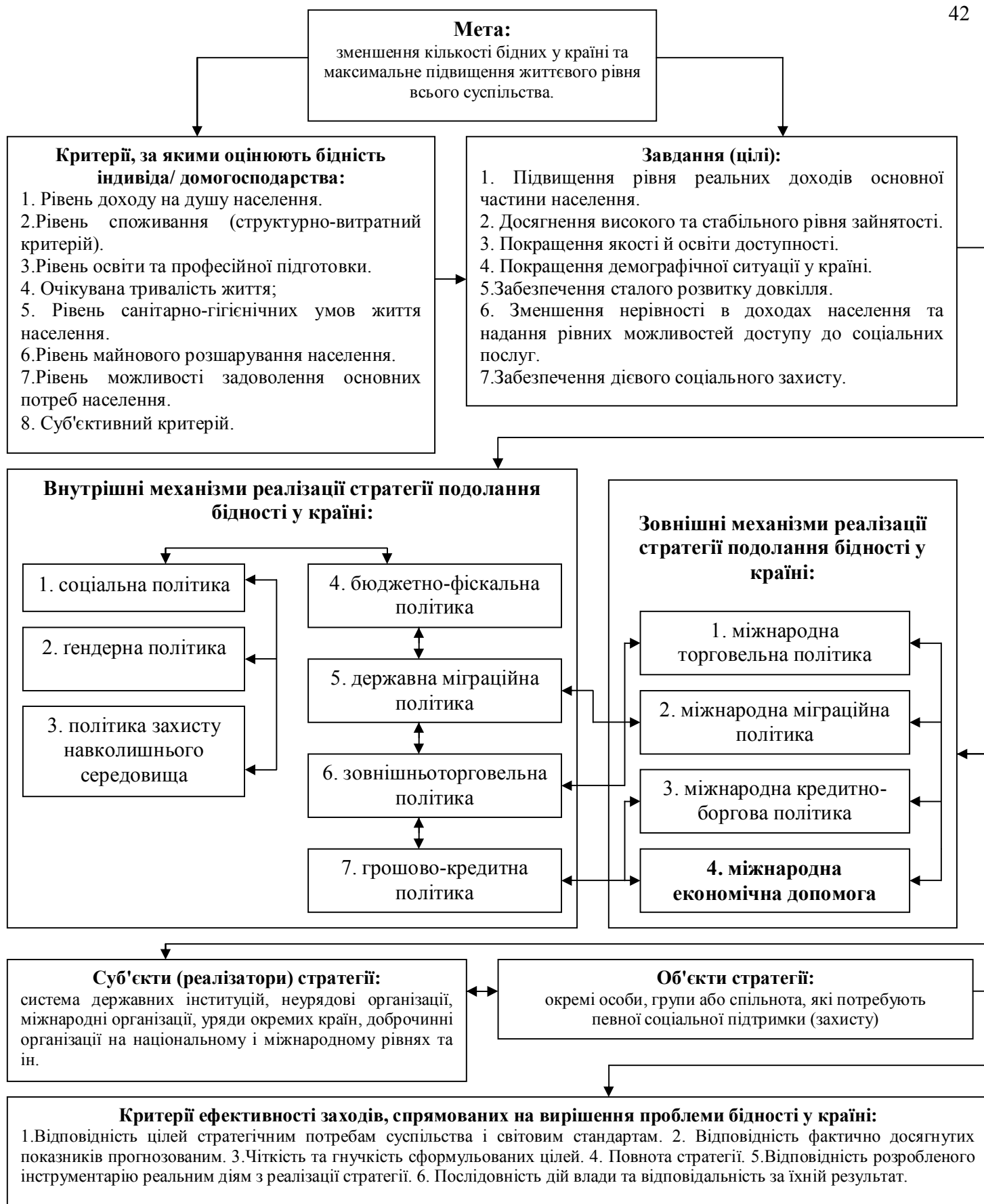

Рис.1.2. Структурна модель стратегії подолання бідності у країні (складено автором).

Йдеться не про екстраполяцію вже здобутого світового досвіду (прямого запозичення), оскільки внутрішні механізми, апробовані в одній країні, не зможуть привести до успішних результатів та процвітання в іншій державі, а про врахування різних підходів до формування внутрішніх механізмів у межах реалізації стратегії подолання бідності в країні.

У більшості розвинутих країн стратегія подолання бідності реалізовується в межах тієї чи іншої моделі здійснення соціальної політики як внутрішнього механізму, який ефективно поєднує інструменти економічної політики (зокрема, бюджетно-податкової політики на основі розподілу та перерозподільного оподаткування) і соціальної політики в єдину економічну систему, спрямовану на досягнення високого рівня й якості життя суспільства; врегулювання на ринку праці та сприяння повній зайнятості (перетворення індивіда на активного суб'єкта); зменшення нерівності в доходах населення; забезпечення однакових можливостей доступу в отриманні суспільних ресурсів; надання особливого захисту і допомоги найменш захищеним верствам населення тощо [126, с. 30; 45, с. 325].

Незважаючи на те, що моделі здійснення соціальної політики у так званих "державих загального добробуту" будуються на єдиних принципах (принципи індивідуальності, солідарності, субсидіарності, трипартизму, корпоративної соціальної відповідальності), існують їхні різновиди залежно від національних особливостей, традицій, ситуації у певній державі, а саме: соціально-демократична (скандинавська модель – Данія, Швеція, Норвегія, Фінляндія); ліберально-демократична (англосаксонська або ще її називають моделлю Беверіджа, що характерна для англомовних країн – Великобританії, США, Канади, Австралії, Ірландії); консервативна (континентально-європейська або часто її називають моделлю Бісмарка, що характерна для Австрії, Німеччини, Франції). Виділяють також четвертий різновид моделей (хоча часто її зараховують до консервативної моделі) – південно європейську (перехідна) – Італія, Греція, Іспанія [34, с. 384–386; 173, с. 154–185; 126, с. 31; 9, с. 51–52; 94, с. 229–231].

Основними інструментами реалізації скандинавської моделі є: 1) універсальна (адресована всьому населенню) соціальна політика: забезпечення загальнодоступності

усього населення до соціальної допомоги, яка фінансується за рахунок податків з державного та місцевих бюджетів у разі хвороби, непрацездатності; надання всім громадянам права на користування медичними послугами (майже безплатними); надання соціальних гарантій на отримання безкоштовної загальної освіти, проходження курсів підвищення кваліфікації, підготовки та перепідготовки кадрів, що дає змогу працівникам підвищувати якість своєї роботи та відповідно адаптуватися до нових вимог виробництва; 2) активна державна політика щодо регулювання на ринку праці (велика роль відводиться службам працевлаштування, яким виділяються значні ресурси з боку держави); 3) централізоване колективно-договірне регулювання заробітної плати та солідарна й активна політика профспілок, які спрямовують свою діяльність на зменшення значних розривів у рівнях зарплати; 4) впровадження прогресивної шкали оподаткування, що сприяє ефективному пом'якшенню ступеня майнового розшарування суспільства; 5) державне медичне страхування (державна витрачає значні кошти на охорону здоров'я, а саме 90% ресурсів надходить з місцевих та державного бюджету).

Ліберально-демократична модель як внутрішній механізм здійснення соціальної політики, зокрема у США, Канаді та ін., на відміну від попередньої моделі характеризується обмеженим охопленням населення соціальними програмами, які, перш за все, спрямовані на захист мінімальних доходів найбільш вразливих та соціально незахищених груп населення. Основними інструментами подолання бідності в цих країнах є програми з підтримки рівня доходів населення, а саме:

- програми державної допомоги (переважання адресної соціальної допомоги), які відіграють основну роль у цій моделі (встановлюється єдиний загальнонаціональний гарантований мінімальний рівень доходу для категорії непрацездатних людей та пенсіонерів, до того ж існує програма “Допомога сім'ям з неповнолітніми дітьми” (AFDC), що надається лише неповним сім'ям, главою яких є самотня жінка);

- програми соціального страхування, які менш розвинуті (страхування в разі виходу на пенсію, непрацездатності, втрати годувальника сім'ї, який вже був застрахований, та на випадок безробіття);

▪ широкого значення, крім грошових видів допомоги, також набуває допомога у натуральній формі – так звані продовольчі програми (шкільні сніданки, надання продовольчих талонів, забезпечення бідного населення муніципальним житлом, безкоштовним медичним обслуговуванням та ін.).

Найбільш відомими механізмами, спрямованими на покращення здоров'я населення є програми медичного страхування, а саме: “Медікер” (для пенсіонерів), фінансування якої здійснюється за рахунок страхових внесків та частини внесків із системи загального соціального страхування, та “Медікейд” (для бідних), яка фінансується з частини коштів федерального бюджету і бюджетів штатів. Однак, через бюджетні обмеження медичні послуги надаються на дуже низькому рівні.

Консервативна модель здійснення соціальної політики, характерна для Німеччини, є дещо відмінною від інших моделей щодо вирішення соціальних проблем у країні, а саме: 1) значна частка витрат на соціальні завдання здійснюється за рахунок страхових внесків, які суттєво диференціюються залежно від професійної діяльності працівників; 2) основне навантаження щодо формування страхових фондів покладається на роботодавців; 3) основний акцент системи соціального захисту передусім спрямований на працездатне населення, яке здійснювало протягом кількох років своєї трудової діяльності внески у страхові фонди, та відповідно гарантує їм високий рівень соціальної допомоги; 4) більша перевага надається соціальному страхуванню, яке базується на раніше зроблених внесках, ніж адресній соціальній допомозі, що надається з бюджетних засобів і спрямовується передусім на ті верстви населення, в яких доходи перебувають на рівні або нижче від встановленої межі (передусім боротьба з абсолютною бідністю) з метою стимулювання працівників до пошуку роботи, адже відповідальність за працевлаштування лежить саме на них (водночас уряд намагається підтримувати в країні повну або високу зайнятість); 5) введення гнучкої податкової політики (перерозподіл доходів у вигляді трансфертів бідному населенню, яке потребує цієї компенсації); 6) видатки на медичне обслуговування формуються за рахунок внесків до Фонду медичного страхування як роботодавців так, і працівників й лише 14% видатків покладено на державу.

Південно європейська модель здійснення соціальної політики, на відміну від попередніх, характеризується низьким рівнем, оскільки у південно-європейських країнах державні механізми захисту від бідності та безробіття розвинуті слабо. Лише останнім часом було створено (вдосконалено) системи загального соціального забезпечення та соціального захисту громадян, де основна роль у вирішенні соціальних функцій покладається на сім'ю і приватну доброчинність. Упродовж останнього часу почали здійснюватись певні кроки у соціальній підтримці населення, зокрема у сфері пенсійного забезпечення (див. додаток Г) [34, с. 384–386; 202, с. 273–286; 126, с. 31; 94, с. 229–231; 246, с. 91].

Слід зауважити і те, що будь-яка країна, яка взяла на себе зобов'язання щодо досягнення ключових Цілей Розвитку Тисячоліття (ЦРТ) на довгострокову перспективу, розроблених міжнародними організаціями на глобальному рівні задля боротьби з бідністю в усьому світі, має їх враховувати при розробці національної стратегії подолання бідності, адаптовуючи глобальні цілі подолання бідності на національний рівень з врахуванням особливостей національного розвитку. Якщо кожна окрема країна буде спроможна виконати власні зобов'язання щодо ЦРТ в сфері зменшення масштабів бідності, формування доступної системи охорони здоров'я, удосконалення безперервної впродовж життя системи освіти, покращення навколишнього середовища та житлово-комунальних послуг, забезпечення гендерної рівності та надання більше повноважень жінкам, то це допоможе комплексно вирішити проблему бідності в усьому світі.

Внаслідок відсутності розуміння державними чиновниками складності наявних соціально-економічних причин виникнення проблеми бідності у країнах, що розвиваються, властивих конкретному суспільству в конкретний час, досить часто не враховуються ними усі механізми, як внутрішні, так і зовнішні (весь спектр їх інструментів), від реалізації яких залежить покращення життєвого рівня населення і зменшення глибини й масштабів бідності. Проблема бідності можливо розв'язати не лише за допомогою збільшення доходів малозабезпечених, але й завдяки покращенню соціальних показників шляхом підвищення якості послуг в сфері охорони здоров'я, освіти, навколишнього середовища, соціального забезпечення, житлово-комунального

господарства й розширення можливостей доступу кожного індивіда до самостійного працевлаштування, відпочинку, користування соціальними послугами й участі у прийнятті найважливіших рішень тощо. Ось чому, необхідно брати до уваги не лише широкий набір інструментів внутрішніх механізмів, а й враховувати зовнішні механізми, між якими прослідковуються функціональні зв'язки. Наприклад, будь-яка країна із своєю зовнішньоторговельною політикою, яка хоче вступити у Всесвітню торгову організацію, повинна виконувати обов'язкові й єдині правила гри у сфері торгівлі товарами та послугами серед країн-учасниць (відповідати міжнародним стандартам й виконувати міжнародні вимоги), які регулюються багатосторонніми угодами. Водночас міграційна політика в кожній країні поєднана з міжнародною міграційною політикою, яка включає систему заходів міжнародних організацій, діяльність яких спрямована для впорядкування процесів міжнародної міграції робочої сили.

Як засіб досягнення цілей подолання бідності в країнах, що розвиваються та з перехідною економікою (здебільшого знаходяться у важкому фінансовому становищі чи мають недостатній ресурсний потенціал в країні), а саме усунення причин та зменшення негативних проявів цього явища, таких як короткої тривалості життя, низької купівельної спроможності, високого рівня захворюваності, незадовільної демографічної ситуації, низької якості харчування, питної води, незадовільного стану довкілля тощо важливу роль у системі механізмів відіграє міжнародна економічна допомога (фінансова, технічна, гуманітарна тощо), поєднана з кредитно-борговою політикою (списання боргів (часом часткове) для більшості бідних країн з високим рівнем заборгованості з метою створення бюджетних можливостей для збільшення видатків, необхідних для стимулювання економічного зростання та скорочення масштабів бідності). Завдяки узгодженості країною розроблених заходів з подолання бідності в країні із інструментами, пріоритетними напрямками залучення міжнародної економічної допомоги дозволить зменшити рівень бідності за доходами та покращити соціальні показники.

Більшість науковців, незважаючи на їхні різні підходи до визначення ролі міжнародної допомоги у сприянні процесу соціально-економічного розвитку та засобу

ліквідації бідності в бідних країнах, зокрема Р. Гарод і Е. Домар (у своїй концепції співвідношення приросту капіталу та приросту продукції), а також Чинері та Страут (центральне місце в їхній концепції відводиться ролі імпорту капіталу через інвестиції або міжнародну допомогу з метою збільшення обсягів внутрішніх заощаджень для забезпечення капіталовкладень у досягнення економічного зростання і вихід з так званої "пастки бідності"), В. Ростоу (важлива роль відводилась технічному співробітництву як доповненню до фінансових ресурсів у досягнення "стадій економічного зростання", зокрема "відриву"), стверджують, що міжнародна допомога, а саме: фінансова та технічна – є одним із засобів подолання нестачі ресурсів у країні й водночас основним каталізатором у досягнення економічного зростання завдяки приросту капіталовкладень, а це сприятиме підвищенню життєвого рівня суспільства [18, с. 118–133].

У будь-якій стратегії в процесі розробки (визначення стратегічної мети, цілей і завдань, що формують бажану модель у потоці майбутніх дій (рішень), спрямованих на покращення якості життя населення в контексті створення належних умов у країні) та втілення її на практиці важливу роль відіграють виконавці (суб'єкти) й об'єкти, на які будуть спрямовані дії суб'єкта.

Реалізаторами цієї стратегії можуть виступати держава, точніше державні установи (весь комплекс інститутів державної законодавчої й виконавчої влади), приватний сектор, суспільство, громадські та добродійні організації, політичні партії, до того ж міжнародна спільнота в особі урядів окремих країн чи їхніх об'єднань, міжнародних організацій, зарубіжних приватних донорів і неурядових установ та ін. Кожен суб'єкт стратегії має неоднакові можливості, масштаби, глибину, способи й засоби впливу на покращення ситуації у країні, що потребує, на нашу думку, оптимального співвідношення та узгодження дій (функціонального зв'язку) між усіма суб'єктами, причетними до її реалізації.

Водночас споживачами (об'єктом) стратегії та продуктивною силою у країні можуть бути немовлята, матері, інваліди, пенсіонери, молодь, працевдатне населення, багатодітні сім'ї, а також працевдатні особи, які потребують певної соціальної підтримки чи захисту. Це означає, що об'єктом стратегії мають виступати конкретні економічні

суб'єкти або ж суспільні інститути чи суспільна система загалом, а не соціально-економічні показники.

Між суб'єктом та об'єктом мають існувати комунікативний зв'язок і цілеспрямований вплив один на одного, що дасть змогу суб'єкту реагувати на потреби (запити) та забезпечення прав на роботу, освіту, медичне обслуговування, житло, відпочинок об'єкта, який при цьому має виконувати свої громадянські обов'язки (див. рис. 1.2) [46, с. 69].

Крім формування цілей, пріоритетних завдань і розробки відповідних механізмів їхнього впровадження, для належної оцінки ефективності дій влади у досягненні поставлених стратегічних завдань в межах впровадження стратегії подолання бідності на практиці також важливе місце має посідати моніторинг за допомогою розроблених критеріїв та підходів до оцінювання ефективності виконання цієї стратегії (оцінних критеріїв), який дасть змогу виявити слабкі місця й неефективні заходи у скороченні бідності в країні та своєчасно усунути їх (оперативно скоригувати у правильному напрямку) й водночас вжити відповідних заходів у межах мінімізації впливу негативних факторів на досягнення цілей (завдань) стратегії (див. рис. 1.2).

На нашу думку, основними критеріями, за якими можна оцінити ефективність стратегії подолання бідності, є: 1) відповідність розроблених цілей (завдань) стратегічним суспільним потребам та інтересам; 2) відповідність фактичних показників прогнозованим, яких необхідно було досягти протягом вказаного періоду в межах певного етапу, за допомогою розроблених показників вимірювання бідності, а саме: межі (відносна, абсолютна) бідності, рівня та глибини бідності, ІЛР, коефіцієнта диференціації, коефіцієнта Джині тощо; 3) відповідність розробленого інструментарію реальним діям у досягненні стратегії (виконуваних стратегії); 4) відповідність окреслених цілей сучасному розвитку світової економіки (наближення до світових стандартів якості життя населення); 5) повнота стратегії (відповідність вимогам її втілення); 6) чітко сформульовані завдання, які можуть змінюватися з огляду на поставлені цілі (гнучкість та адаптованість до потреб суспільства, які постійно

змінюються); 7) координованість (послідовність) дій і відповідальність керівництва за їхній результат тощо.

Державні службовці, залучаючи широку громадськість, в багатьох країнах, що розвиваються, та в країнах з перехідною економікою мають підійти до вирішення невідкладної багатоаспектної проблеми бідності більш комплексно та всебічно. Йдеться мова не лише про розробку внутрішніх механізмів, які б брали до уваги усі аспекти бідності в кожній країні зокрема (причини виникнення та поширення, прояви та наслідки даного явища), а й про врахування зовнішніх механізмів, які між собою переплітаються. Доволі часто в країні-реципієнті неможливо вирішити соціальні проблеми виключно власними «можливостями», ось чому існує нагальна потреба в залученні зовнішніх ресурсів у вигляді міжнародної економічної допомоги з боку різноманітних міжнародних фінансових, економічних, неурядових організацій, недержавних установ, окремих країн та їхніх об'єднань як одного із найвагоміших зовнішніх механізмів для забезпечення фінансування різних проектів (програм) у сфері освіти, охорони здоров'я, підтримки соціальних груп населення (одиноких матерів, безробітних, інвалідів, які мають дохід, нижчий від встановленої межі тощо), створення умов для малого і середнього бізнесу, захисту навколишнього середовища тощо. Оптимальне поєднання внутрішніх та зовнішніх ресурсів та їх використання з метою підтримки соціальних проектів є запорукою вирішення проблеми бідності та попередження появи цього соціального явища.

1.3. Методологічні підходи до класифікації міжнародної економічної допомоги та визначення її ефективності

Для глибшого розуміння та узагальнення суті міжнародної економічної допомоги як одного з механізмів скорочення бідності у країні необхідно всебічно розглянути основні форми, види, джерела її надання, а також систему інструментів, за допомогою яких можна досягти запланованих цілей, що відповідають реальним потребам та інтересам країни-реципієнта.

Перш ніж перейти до глибокого аналізу міжнародної економічної допомоги, слід зазначити, що здебільшого її розглядають більш узагальнено, не конкретизуючи те, про який вид допомоги йдеться, що, безумовно, ускладнює об'єктивне уявлення про можливості та перешкоди, які впливають на ефективність конкретно наданого типу допомоги, а не міжнародної допомоги взагалі.

Здебільшого фахівці, зокрема Т. Суботіна, С. Браун, І. Оверланд, М. Тодаро, О. Рогач та інші, розрізняють дві найголовніші форми надання іноземної допомоги у країни, що розвиваються: офіційна допомога розвитку (офіційне сприяння розвитку) та приватні рухи капіталу (приватні надходження) [242, с. 73; 18, с. 74; 127, с. 8; 224, с. 67–69; 192, с. 500; 112, с. 448–449; 222].

Проаналізуємо кожен з форм надання іноземної допомоги. Зокрема, економісти чітко визначають офіційну допомогу розвитку (ОДР) як таку, яка має відповідати певним вимогам, а саме: 1) надходити з офіційних джерел та від офіційних іноземних донорів; 2) надаватись бідним країнам з метою підтримки їхнього соціально-економічного розвитку (орієнтуватись на розвиток); 3) не має розглядатись донорами як комерційний трансферт і надаватись на пільгових умовах (дарчий еквівалент як показник рівня пільг має становити не менше, як 25% наданих позик, кредитів), тому її відокремлюють від іншої офіційної допомоги (офіційних надходжень) і приватних ресурсів [192, с. 500; 18, с. 74–76].

Залежно від кількості суб'єктів міжнародних відносин ОДР надається на двосторонній, багатосторонній й колективній основі. Основним джерелом та каналом надання двосторонньої іноземної допомоги є окремі країни через уповноважені ними установи, які керують механізмом її спрямування. Щодо багатосторонньої допомоги, то основне джерело її надання – міжнародні організації. Що стосується колективної допомоги, то вона надається країні-реципієнту колективними донорами, які своїми внесками утворюють спільний фонд для надання допомоги й органи управління цим фондом.

Кожен із названих видів потребує ширшого аналізу, який буде здійснено пізніше, що допоможе нам виявити їхні недоліки та переваги, які впливають на ефективне використання міжнародної допомоги у країні-реципієнті.

За способом надання двостороння, багатостороння і колективна допомога спрямовується у вигляді фінансової, технічної, продовольчої, гуманітарної та військової допомоги.

Фінансова допомога надається у вигляді фінансових субсидій, дотацій, експортних кредитів, кредитів, грантів, пільгових позик, гарантій, вона здебільшого використовується для фінансування проектів розвитку економіки країни, у тому числі й для вирішення проблеми бідності; програм бюджетної допомоги (з метою закупівлі товарів для соціально-економічного розвитку країни-реципієнта) чи товарної допомоги; забезпечення платіжного балансу та для структурного й галузевого кредитування та ін.

Більшість дослідників, зокрема М. Тодаро, Т. Суботіна, Е. Ізраелян, П. Тесленко, О. Рогач, Д. Ерінфілд, П. Бун, Д. Гіліс та ін., розрізняє три види двосторонньої фінансової допомоги, серед яких: так звана “зв'язана допомога” (надання зв'язаних пільгових експортних кредитів (позик), грантів з метою закупівлі імпортованих товарів (послуг) у країнах-донорах або реалізації певного проекту (розвитку визначеної сфери економіки) одночасно із вказаним предметом імпорту); “незв'язана допомога” (надання незв'язаних фінансових кредитів (позик)); “частково зв'язана”.

Суть “зв'язаної допомоги”, на думку науковців, полягає в тому, що країна-донор ставить перед країною-реципієнтом низку умов щодо розподілу та використання наданих коштів, тобто прив'язує свою допомогу до обов'язкових закупівель останніми їхнього обладнання, товарів і послуг у межах реалізації певного проекту (чи розвитку визначеної сфери економіки), що не завжди є актуальним для отримувача допомоги; зумовлює джерела надходжень до країн-донорів при отриманні імпортованих товарів та піднімає ціни, які різко відрізняються від світових, фінансуючи при цьому іноземного товаровиробника. Крім “зв'язаної допомоги”, як зазначалось раніше, існують також “незв'язана допомога” – не прив'язана необхідністю здійснення цільових закупівель та “частково зв'язана” – частина закупівель у країнах “третього світу”, а решта у країнах-

донорах, а також пільгові експортні кредити [192, с. 505–507; 60, с. 29–31; 242, с. 74–75; 220; 214, с. 289–329; 221, с. 188].

Крім фінансової, розрізняють також технічну допомогу, так зване “технічне співробітництво”, яка надавалась ще з часів плану Маршалла і на даний час набула великого значення. Якщо фінансова допомога здебільшого надається з метою доповнення внутрішніх ресурсів країни-реципієнта через нестачу заощаджень та дефіцит іноземної валюти (так звана модель “двох обмежень”) для розширення виробничих потужностей, підтримки програмної допомоги, структурної перебудови та ін., то технічне співробітництво призначене для доповнення й підвищення рівня необхідних для соціально-економічного розвитку країн, що розвиваються, у тому числі й для вирішення проблеми бідності, знань, виробничих навичок та кваліфікації – як технічної, так й адміністративної.

На думку С. Брауна, саме низький рівень адміністративних можливостей, практичних знань, досвіду, кваліфікованих спеціалістів, передових технологій у країнах, що розвиваються, призводить до залучення технічної допомоги, яка на відміну від фінансової впроваджується в країнах-реципієнтах у вигляді консультацій, семінарів, досліджень, спеціалізованих курсів, підготовки та передпідготовки кадрів, які здійснюються кваліфікованим персоналом у країні-реципієнті чи за кордоном; обміну спеціалістами; навчання студентів і надання їм стипендій за кордоном; передачі прав користування інтелектуальною власністю; надання обладнання, передових технологій, комп'ютерної техніки, електронних систем обліку й управління; скерування експертів-резидентів та ін. з метою досягнення зростаючої продуктивності вкладеного капіталу [18, с. 28–90].

С. Браун, М. Гіліс, Д. Перкінс, М. Ромер, А. Румянцев та ін. розрізняють такі види технічного співробітництва, а саме: 1) технологічні гранти (так зване “незалежне технічне співробітництво”), суть яких полягає у передачі донорами технологій, обладнання, здійснення підготовки й перепідготовки кадрів (персоналу), технологічномістких товарів або фінансових ресурсів на закупівлю тієї самої технології, обладнання, підготовку та перепідготовку кадрів (персоналу), і все це здійснюється на

безоплатній основі (надається як дар), вимагаючи від країни-реципієнта лише виконання організаційних питань щодо її отримання й розміщення; 2) співфінансування технічного сприяння (так зване “інвестиційне технічне співробітництво”) – країна-реципієнт, крім організаційних питань щодо отримання технічної допомоги, здійснює фінансування певної частини виконання програм (проектів) міжнародної технічної допомоги, хоча це становить меншу частку вартості цього проекту [109; 18, с. 28–92; 222, с. 70–100].

Крім фінансової, технічної допомоги та їхніх різновидів, існують також продовольча (надається у вигляді продовольчих товарів або дотацій для їхнього придбання, транспортування й розподілу); гуманітарна (одяг, медикаменти або надання коштів з метою їхньої закупівлі); військова (воєнна техніка, боєприпаси або надання коштів для їхнього придбання, вкладення коштів в утворення та модернізацію інфраструктури в зонах, прилеглих до військових баз, підготовка напіввійськових і поліцейських сил) види допомоги, спрямовані у країни, що розвиваються, для їхньої підтримки в екстремальних ситуаціях (наприклад, стихійні лиха внаслідок природних та спричинених людиною катастроф), непередбачуваних ситуаціях та для гуманітарних цілей (передбачає підтримку й піклування про біженців та переміщених осіб). Допомога, спрямована на військові цілі, здебільшого не підлягає під кваліфікацію "допомога", але не означає, що військова допомога відіграє менш важливу роль для країни-реципієнта, ніж продовольча чи гуманітарна.

Як зазначають М. Тодаро і С. Браун, дуже часто ці різновиди допомоги вилучають з ОДР та зараховують до офіційної допомоги (так звані офіційні надходження ресурсів), яка не передбачає сприяння розвитку країни-реципієнта і надається з метою короткострокового втручання, що й відрізняє її від тривалої довгострокової допомоги, спрямованої на розвиток [192, с. 500; 18, с. 76].

Однак, на думку С. Брауна, допомога, яка надається для реалізації нагальних потреб, передбачає відбудову (відновлення), що рівнозначно діяльності розвитку. Крім цього, такий вид допомоги доповнюється довгостроковою допомогою у вигляді ресурсів та

досвіду (вмінь) з метою підтримки сталості основних засобів для існування, особливо у тих країнах, де існують обмежені можливості для швидкого розвитку [18, с. 75].

Через це розмежовують асигновані кошти донорів на ресурси, спрямовані на розвиток (так звана офіційна допомога з розвитку), від ресурсів, спрямованих на гуманітарні цілі, та тих, які надаються в екстремальних ситуаціях (так звана офіційно підтримувана допомога).

С. Браун, О. Рогач, Д. Перкінс, М. Гіліс та ін., крім вищеперелічених видів ОДР, виділяють також: 1) проектну допомогу, яку при адміністративних (або програмних призначеннях) саме так зручно називати та яка здебільшого надається міжнародними організаціями й колективними донорами у вигляді гарантій надання кредитів у визначених обсягах (окремих траншів – частин кредиту) країні-реципієнтові за умов виконання нею своїх зобов'язань і грантів (фінансова чи технічна допомога) для прискореного процесу впровадження проекту на практиці. Слід зазначити, що експортні кредити, які надаються на багатосторонній допомозі, дають змогу здійснювати купівлю товарів на широкій основі (незв'язані кредити); 2) позапроектну допомогу, яка надається частіше на двосторонній основі у вигляді експортних пільгових кредитів, грантів на підтримку реформаторських дій уряду країни-реципієнта з метою додаткового фінансування, позакредитних інструментів (консультації, дослідницька робота; обговорення стратегії соціально-економічного розвитку країни-реципієнта на коротко- й середньострокову перспективу та ін.).

Позапроектна допомога надається країні-реципієнтові у трьох варіантах у вигляді широкої підтримки, що охоплює: 1) товарну допомогу (започаткована планом Маршалла для забезпечення розвитку) – надання довгострокових пільгових експортних кредитів у твердій валюті спеціально для придбання імпорتنих товарів у межах програм розвитку (при такій двосторонній допомозі здійснюється прив'язка до типу та джерела надходження імпорتنих товарів – так звані зв'язані кредити) чи продовольчої допомоги для перепродажу в країні-реципієнті у місцевій валюті; 2) програмну допомогу – надання пільгових позик (системи пільг) для структурної перебудови країн-реципієнтів за умови обов'язкового вибору останніми основних стратегічних напрямків країни, основною

метою яких є зменшення внутрішніх і зовнішніх фінансових дефіцитів (до цих напрямків належать: торговельна політика, мобілізація внутрішніх ресурсів, політика державного сектору, інституційна реформа); 3) галузеву допомогу (охоплює сільське господарство, частину промисловості та певні ключові соціальні галузі) [18, с. 92–149; 112, с. 451–457; 222, с. 70–100].

Упродовж тривалого періоду часу, як зазначає М. Тодаро, міжнародна економічна допомога трактувалась як сукупність державного та приватного капіталів (у грошовій чи товарній вартості), яка надавалась бідним країнам для реалізації цілей їхнього розвитку [192, с. 500]. Така ситуація зумовила появу ще однієї форми міжнародної допомоги – приватних надходжень, основним джерелом яких є приватні добровільні установи (неурядові установи), так званий третій канал надання допомоги після двосторонньої та багатосторонньої. Водночас М. Тодаро вважає, що міжнародна економічна допомога не має охоплювати всі рухи (перекази) капіталу, спрямовані у країни, що розвиваються, особливо це стосується ресурсів приватних іноземних інвесторів. Оскільки, на його думку, приватні надходження здебільшого відображають комерційну угоду та надаються на комерційних умовах – отримання високих прибутків на вкладений капітал – і з цієї причини не можуть розглядатись як форма допомоги навіть тоді, коли країна-реципієнт отримує будь-який дохід.

Незважаючи на дискусії щодо зарахування приватних потоків до міжнародної економічної допомоги, С. Браун зазначає, що приватна допомога відіграє не менш важливу роль порівняно з офіційною допомогою розвитку, оскільки приватні потоки капіталу приносять бідним країнам передові технології, управлінські, маркетингові навички й забезпечують легший доступ до експортних ринків. На думку Т. Суботіної, саме сприятливий інвестиційний клімат (бізнес-середовище), а саме: стабільна політична ситуація, задовільні перспективи щодо економічного зростання; наявність власної національної валюти; ліберальне державне регулювання – став передумовою для зростання приватного руху капіталу у вигляді прямих іноземних та портфельних інвестицій після 1990-х рр. у країни, що розвиваються [242, с. 73].

Ресурси, нагромаджені приватно та спрямовані у країни, що розвиваються, через неурядові установи, здебільшого не підлягають під формальне визначення допомоги Комітету допомоги розвитку (КДР), але, незважаючи на це, на думку С. Брауна, приватна допомога має значні досягнення – надто важливі, щоб ігнорувати їх [18, с. 96–97]. Крім цього, як зазначає С. Браун, неурядові установи мають дві основні характерні риси, а саме: 1) вони невеликі за своїми розмірами та за своєю структурою неофіційні, тобто не обтяжені бюрократією, що дає їм змогу і гнучко реагувати на потреби розвитку й гуманітарної допомоги країн-реципієнтів; 2) їхні дії децентралізовані та персонал перебуває у тісних зв'язках з безпосередніми отримувачами допомоги, у результаті чого приватна допомога, яка надається через неурядові установи, може вважатися не менш важливою, а до деякої міри більш ефективною, ніж офіційна допомога розвитку, яка не завжди відповідає чітко визначеним економістами вимогам.

На нашу думку, приватні потоки капіталу доповнюють офіційну допомогу, основною метою якої є створення передумов для інтенсивного залучення іноземного приватного капіталу в країни-реципієнти та стимулювання інтеграції цих держав до європейських і світових структур (див. рис. 1.3).

З огляду на це, основними критеріями, які допоможуть не лише оцінити якість проєктів міжнародної економічної допомоги, спрямованих на досягнення стійкого підвищення життєвого рівня населення в країні-реципієнті, а й правильно вибрати той вид (види) допомоги, які здебільшого можуть доповнювати один одного (вибір оптимальних механізмів використання міжнародної економічної допомоги) й ефективно її спрямувати і використати за призначенням, є:

1) ініціатива у підготовці обґрунтованих програм соціально-економічного розвитку країни, у тому числі довгостроково, стратегічно важливих проєктів, які би давали бажані результати у вирішенні проблеми бідності у країні та під реалізацію яких би надавалася міжнародна економічна допомога, має виходити із країн-реципієнтів;

2) відповідність міжнародної економічної допомоги потребам, що впливають з національних інтересів країни-реципієнта;

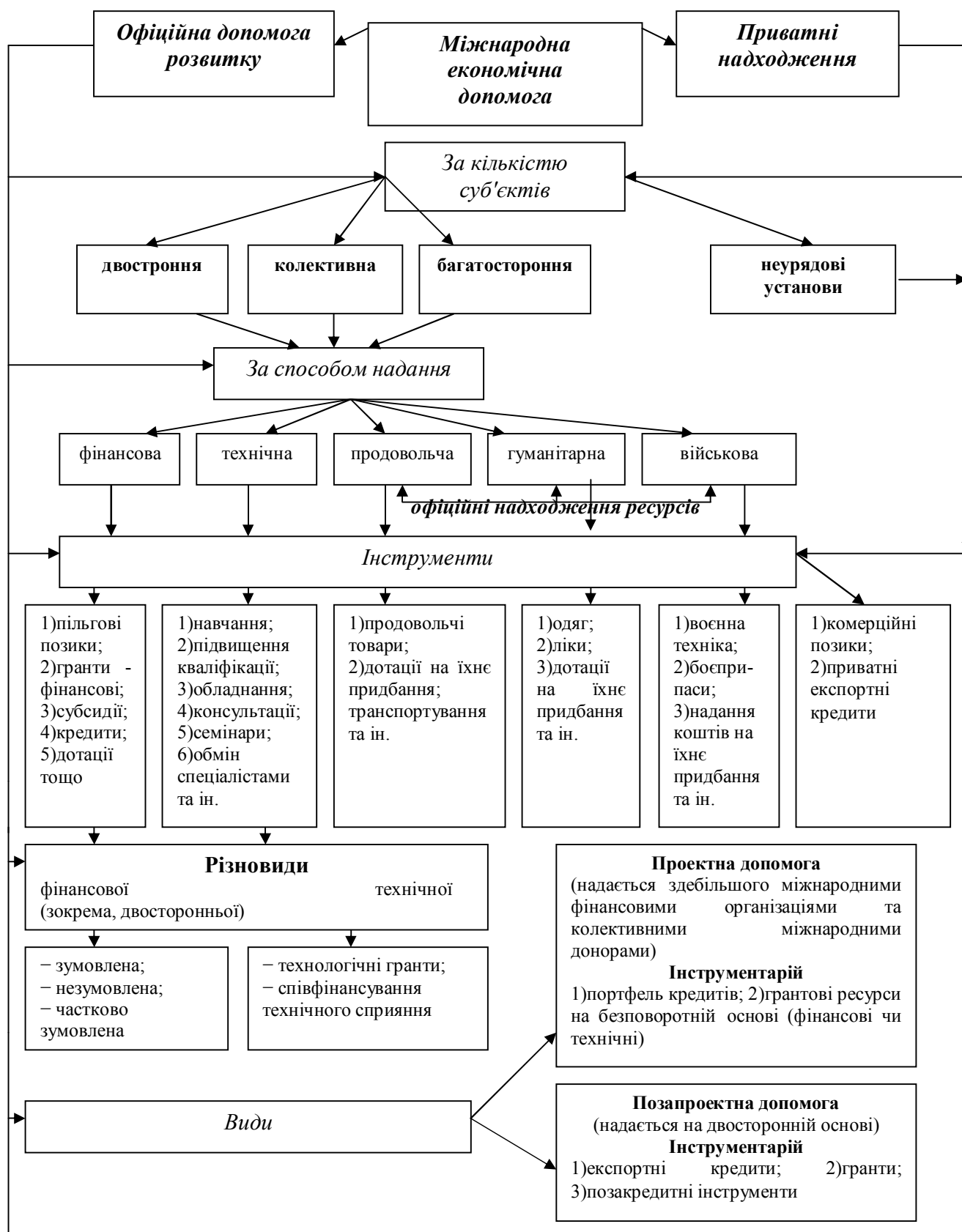

Рис. 1.3. Класифікація міжнародної економічної допомоги та її інструменти*.

* Складено автором на основі [112, с. 449–458; 109, с. 193–195; 18, с. 10–98].

- 3) об'єктивні потреби країни-реципієнта мають переважати над власними інтересами міжнародних донорів;
- 4) узгодженість пріоритетних цілей, внутрішніх механізмів та розробленого інструментарію окремо поданих проектів (програм) з цілями, мотивами, можливостями й основними напрямками діяльності міжнародних донорів;
- 4) чітка координованість проектів міжнародної економічної допомоги, покликаних сприяти реформуванню всіх сфер суспільного життя, зокрема у вирішенні проблеми бідності в країні-реципієнті;
- 5) контроль над використанням міжнародної економічної допомоги;
- 6) результативність наданої допомоги, яка збігається з очікуваним досягненням пріоритетних цілей і виправдовує заздалегідь визначені витрати;
- 7) забезпечення ефективності (результату) наданої допомоги на довгострокову перспективу навіть після припинення її надання тощо.

Кожен із видів міжнародної економічної допомоги має як свої переваги, так і недоліки, які ми намагатимемося проаналізувати відповідно до сформульованих вище критеріїв якості (ефективності) міжнародної допомоги, що дасть змогу правильно оцінити й вибрати той вид допомоги, який сприятиме у вирішенні проблеми бідності в країні-реципієнті (або ж підвищити її ефективність та спрямувати на конкретні цілі у країні-реципієнті). Варто зауважити, що не відповідність наданої допомоги у різних її формах та видах (різновидах) хоча б одному з критеріїв якості міжнародної допомоги (ми зробили акцент лише на основних критеріях, хоча й існують інші) знижує її якість.

М. Тодаро і С. Браун зазначають, що далеко не завжди двостороння допомога (вони не вказують, який саме її вид) надавалась і надається з метою розвитку країн-реципієнтів: 1) здебільшого індивідуальні інтереси урядів країн-донорів на довгострокову перспективу (передусім бажання отримати власний прибуток чи певні вигоди) переважають над нагальними потребами бідних країн та основними пріоритетами їхнього розвитку (хоча не є винятком надання допомоги з боку країн-донорів з моральних і гуманітарних принципів); 2) двостороння допомога виділяється на дуже жорстких умовах, пов'язаних із виконанням країною-реципієнтом економічних і

соціальних програм, які розробляються іноземними донорами та не враховують при цьому їхні потреби; 3) двостороння допомога найчастіше спрямовується на досягнення цілей, визначених донорами (з огляду на наявні у них ресурси), які не збігаються з досягненням задекларованих цілей реалізації наданої допомоги країни-реципієнта або суперечать її національним інтересам [192, с. 502; 18, с. 84].

Так, перша двостороння допомога (фінансова та технічна – 13 млрд. дол. США) в межах Плана Маршалла, ініціатором якої були США і яка надавалась для досягнення цілей економічного відтворення та розвитку – грошово-фінансової стабілізації, модернізації інфраструктури, збільшення обсягів виробництва, раціоналізації сільського господарства й легкої промисловості, розбудови важкої промисловості, 16-ти країнам Західної Європи, що постраждали в період Другої світової війни, також призначалась для реалізації стратегічних інтересів США, а саме: розширення збутових ринків для експорту власної продукції, задоволення потреб американських громадян у нових товарах, інвестування за кордон, гарантування власної безпеки та ін.

Однак вдала реалізація Плана Маршалла у вигляді низки проектів технічної допомоги, інженерних проектів, економічних досліджень з боку американських експертів на суму близько 30 млн. дол. США суттєво вплинула на відтворення економічного зростання, стимулювання інвестицій, покращення умов торгівлі, стабільність демократичної політики, стимулювання продуктивності, підвищення рівня життя, зниження цін, що привело до найдовшого в історії сучасної Європи періоду соціального миру й процвітання та заклало основу для інтеграції економік країн Західної Європи.

Л. Кістерський, І. Скребцов, Т. Липова, С. Браун, Дж. Сорос вважають, що розроблений майже півстоліття тому План Маршалла (навіть при переважанні власних інтересів США) зумів продемонструвати переміщення капіталу в грошовій і товарній вартостях від багатих до бідних країн заради спільної вигоди обох. Крім цього, він викликав появу нових планів двосторонньої допомоги з боку інших країн (або їхніх об'єднань) та дав поштовх для створення різноманітних організацій у сфері надання допомоги бідним державам [64, с. 77–78; 18, с. 17–23; 174, с. 65].

На думку вищезгаданих вчених, План Маршалла надалі залишається взірцем надання двосторонньої допомоги, не втрачаючи свого практичного значення, та зазнав успіху завдяки його перевагам, а саме: 1) своєчасності надання допомоги; 2) “толерантності” з боку США, тобто уникнення диктування умов щодо надання допомоги та незастосування прямого втручання у внутрішні справи країн-реципієнтів для збереження їхнього подальшого співробітництва й досягнення таких колективно важливих цілей, як лібералізація європейської торгівлі, конвертованість європейських валют, інтеграція ринків, розбудова наднаціональних інститутів тощо; 3) достатнім обсягам ресурсів на довгострокову перспективу; 4) врахуванню всього спектра проблем у країнах Західної Європи та намаганням активізувати внутрішні ресурси країн-реципієнтів з метою їхнього економічного розвитку, встановлення демократії й ринкової економіки; 5) загальній вигоді для обох її учасників; 6) скоординованій допомозі, в межах якої важливу роль відігравали ініціативи країн-реципієнтів у власному відтворенні, розробляючи свої національні стратегії (чіткі, прозорі, цілеспрямовані, легітимні), чого й вимагав План; 7) сприйнятливості й атмосфері загального довір'я; 8) розподілу відповідальності та контролю завдяки відповідним інституціям обох учасників за ефективне використання допомоги (введення спеціального бюджетного рахунка дало змогу контролювати реалізацію іноземної фінансової допомоги, у тому числі стимулювати її використання чітко за цільовим призначенням передусім як інвестиційний ресурс, уникаючи “проїдання” допомоги, та контролювати зовнішню заборгованість з метою мінімізації зростаючої й постійної залежності від донора).

Продовжуючи аналіз двосторонньої допомоги, слід згадати й те, що здебільшого двостороння фінансова допомога є “зв'язаною” (“частково зв'язаною”), суть кожної з яких ми з'ясували вище. Зокрема, критики вбачають у цьому виді допомоги більше недоліків, ніж переваг. Так, Е. Ізраелян та П. Тесленко виділяють недоліки цієї допомоги, а саме: 1) занадто висока (необґрунтована) вартість транспортування поставок; 2) невідповідність цього виду допомоги стратегії розвитку країн-реципієнтів, відповідаючи лише меті створення власного потенціалу одержувачів; 3) складність в адмініструванні програм й координації дій різноманітних донорів, що робить, на їхню думку,

неефективною такою допомогою, яка не може дати належного поштовху для розвитку країни-реципієнта, призводячи лише до зростання її заборгованості [60, с. 30].

Так, більшість урядів країн-донорів широко використовує у своїх програмах допомоги принцип “зв'язаної допомоги”, отримуючи при цьому економічні вигоди. Зокрема, яскравим прикладом є Канадське агентство міжнародного розвитку (КАМР) – основне джерело надання допомоги з боку Канади, яке від кожного долара, наданого бідним країнам, отримує близько 70 центів назад у країну шляхом купівлі останніми канадських товарів і послуг. У 2005 р. така “зв'язана допомога” у процентному співвідношенні до загального обсягу фінансування Канади у країни, що розвиваються, займала третє місце, поступившись лише Іспанії та США.³

Існує також “незв'язана допомога”, яка надається з боку КАМР, але при її наданні встановлені певні ліміти (скажімо, в район на Південь від Сахари такий вид допомоги не має перевищувати 50%, а в інші країни, що розвиваються, – 33,3%) [60, с. 30–31].

При цьому, як зазначають Т. Суботіна й Е. Ізраелян, прихильники “зв'язаної допомоги” вбачають в її наданні лише переваги. На їхній погляд, “зв'язана допомога” є вигідною для обох сторін, оскільки вона користується підтримкою всередині країни-реципієнта й відповідає її інтересам; розширює коло учасників для її реалізації; сприяє розширенню контактів та підвищенню репутації донора у світі; запобігає незаконному використанню чи невмілому управлінню допомогою країнами-реципієнтами [242, с. 74–75].

М. Тодаро, Т. Ткач, М. Радєва й Н. Севастьянович зауважують, що багаті держави підтримують економічні програми допомоги в менш розвинутих країнах з власних мотивів. На їхній погляд, це насамперед політичні мотиви, якими керуються уряди країн-донорів, використовуючи двосторонню міжнародну допомогу (вчені не зазначають, який саме її вид) для: 1) підтримки існуючого режиму з метою боротьби з опозицією і втримання влади в країні-реципієнті (дуже часто така допомога вигідна і для країни-

---

³ Лише внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій КАМР дозволяє країнам, що розвиваються, використовувати канадське фінансування для закупівлі продуктів харчування в інших країнах, але обсяг таких затрат не має перевищувати 10% щорічного бюджету Агенства, а решту ресурсів необхідно витратити на придбання продовольчих товарів лише з Канади.

одержувача); 2) зміцнення своєї безпеки, а не для забезпечення соціально-економічного розвитку країн, що розвиваються; 3) формування політичної залежності бідних країн від багатих та нав'язування останніми таких політичних рішень і правил гри, які виходять за межі національних інтересів країн-реципієнтів; 4) збереження панування, контролю, експлуатації та впливу на країни, що розвиваються [177, с. 25–55; 192, с. 504–505].

С. Браун виділяє два основних мотиви надання двосторонньої допомоги бідним країнам з боку урядів країн-донорів, а саме через сильний вплив внутрішніх політичних сил або ж із зовнішньополітичних міркувань [18, с. 46].

Крім названих мотивів, існує низка й інших, які спонукають уряди країн-донорів надавати двосторонню міжнародну економічну допомогу бідним країнам-реципієнтам, що знижує її якість, а саме: 1) забезпечення їхнього доступу до обмежених паливних ресурсів; 2) фінансування свого експорту завдяки спрямуванню його у країни, що розвиваються (таким чином багаті країни забезпечують створення експортоорієнтованих робочих місць у власних державах й покращення сальдо свого торговельного балансу); 3) забезпечення сприятливого інвестиційного клімату в країнах-реципієнтах завдяки допомозі, спрямованій передусім у сферу сільського господарства, освіти, охорони здоров'я, розбудови економічної інфраструктури бідних країн, які би підтримували свій майбутній розвиток за рахунок залучення іноземних інвестицій з приватних джерел, для захисту інвестиційних можливостей компаній багатих країн.

Ось чому, на думку вищезгаданих науковців, двостороння міжнародна допомога – ефективний інструмент реалізації національних й приватних економічних інтересів і гарант могутності урядів країн-донорів, з допомогою якого приховуються їхні справжні цілі та забезпечується збереження слабкості країн-реципієнтів завдяки створенню довірчих відносин між суб'єктами (переважно уряди бідних держав вважають, що допомога надається лише з благодійного вияву турботи, гуманності, доброчинності й для компенсації, а не з власних вигод багатих країн).

З проведеного вище дослідження видно, що двостороння міжнародна економічна допомога взагалі у тому числі двостороння фінансова допомога зокрема, має низку

властивих їй особливостей (здебільшого негативних, ніж позитивних) та найчастіше надається з власних інтересів (стратегічних, ідеологічних, культурних, неоколоніальних, економічних) й геополітичних міркувань урядів країн-донорів і не спрямовується на конкретні потреби країни-реципієнта, а отже, не відповідає критеріям якості наданої допомоги. На нашу думку, це призводить до ще більшого нарощування зовнішніх зобов'язань країн, що розвиваються, у твердій валюті, які, як зазначає А. Гора, є набагато більшими, ніж усі кошти (позики, платежі за експорт), що спрямовуються багатими країнами на посилення залежності бідних країн від останніх.

Однак, незважаючи на жорсткі умови та обмеження щодо спрямування й розподілу двосторонньої міжнародної допомоги (донор сам приймає рішення щодо її використання, тобто кому надати, в якому обсязі, в якій формі, на які цілі, на яких умовах, на який період часу), а також те, що здебільшого інтереси та цілі країн-донорів не збігаються з цілями реалізації наданої допомоги країни-реципієнта (або суперечать її національним інтересам), останні все ж таки приймають її від міжнародних донорів.

Як зазначають М. Тодаро, А. Румянцев, Г. Климко і О. Рогач, країна-реципієнт, яка приймає двосторонню міжнародну допомогу, незважаючи на те, який саме її вид чи різновид мотивує це насамперед тим, що: 1) така допомога може бути основним рушієм (хоча не єдиним) забезпечення розвитку ринкової економіки відкритого типу в бідних країнах і здійснення в них структурних демократичних реформ; 2) може посприяти досягненню певного зрушення для самопідтримуючого економічного зростання у країні; 3) міжнародна фінансова допомога може бути основним двигуном макроекономічної стабілізації, сталого зростання виробництва у тих країнах, які прямують до ефективної ринкової економіки, а для найменш розвинутих країн – головним джерелом доповнення їхніх фінансових ресурсів; 4) міжнародна технічна допомога може прискорювати розвиток ринкової економіки країн, що розвиваються, а також підвищувати їхній технологічний рівень, а це сприятиме зростанню конкурентоспроможності та ролі країн-реципієнтів у міжнародній економіці й ін. [192, с. 508–509; 109, с. 193–195; 112, с. 448–449].

Крім вищесказаного, дуже часто країна-реципієнт розцінює міжнародну допомогу з моральних, гуманітарних міркувань відповідальності багатих країн за добробут бідних держав, вважаючи, що високорозвинуті держави зобов'язані підтримувати соціально-економічний розвиток країн, які розвиваються.

Однак на практиці, на нашу думку, уряд країни-реципієнта використовує допомогу здебільшого не для вищеперелічених потреб, а для своїх вигод, не спрямовуючи її на вирішення проблеми бідності, у тому числі досягнення Цілей Тисячоліття – знищення злиденності та голоду; досягнення загальної початкової освіти; забезпечення гендерної рівності й розширення можливостей жінок; зниження дитячої смертності й покращення здоров'я жінок-матерів; боротьба із захворюваннями на СНІД, інфекцією, малярією; забезпечення стійкого навколишнього середовища; розробка глобального партнерства заради розвитку та прогресу й ін. Замість очікуваного позитивного ефекту від двосторонньої міжнародної допомоги – суттєвого підвищення рівня й якості життя населення та темпів економічного зростання – загострюються соціальні проблеми; фінансова допомога затягує країну в боргове становище.

Така ситуація лише свідчить про низький рівень готовності й бажання країни-реципієнта здійснювати структурні зрушення та спрямовувати свій розвиток до ринкових відносин, що й позначається на відсутності розробки чіткої, цілісної стратегії країни-одержувача, в межах якої би надавалась допомога.

Доки процес надання та отримання двосторонньої міжнародної допомоги буде мати різне змістове значення (невідповідність мотивів надання допомоги мотивам її використання) для обох учасників міжнародних економічних відносин, доти не варто сподіватися на позитивні зрушення в різних сферах економіки країни-реципієнта й підвищення ефективності надання зовнішніх ресурсів на конкретні цілі останніх.

Ось чому для підвищення результативності поставлених завдань у країні-реципієнті доцільно розробити новий механізм розподілу й контролю, який би надавав останнім більшу автономію щодо прийняття рішень використання допомоги та спрямовував її на нагальні потреби країни-реципієнта, що допомогло би бідним державам вийти зі стану відсталості й подальшої залежності від іноземної допомоги.

Після двосторонньої допомоги чільне місце посідає колективна двостороння допомога⁴. У результаті прискорення процесу незалежності багатьох бідних країн і потреба останніх у великих обсягах допомоги розвинуті країни об'єднались в Організацію європейського економічного співробітництва (ОЄЕС), яка пізніше трансформувалася в Організацію економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), в межах якої почав діяти координаційний орган – Комітет допомоги (сприяння) розвитку (КДР) в наданні ОДР – 0,7% від ВВП кожної країни для чітко визначених потреб “третього світу”, обов'язково реагуючи на них, та для досягнення цілей ООН у сприянні економічного розвитку й добробуту бідних держав [127, с. 113–115; 18, с. 30–33].

Однак ОДР, яка надавалась з боку колективних двосторонніх донорів, не привела до очікуваних результатів, а саме до підвищення рівня задоволення людських потреб, таких як освіта, охорона здоров'я, харчування та ін. у бідних державах, що спричинило поступове зменшення її надання (так звана “донорська втома”) з боку США – з 3% (на початку реалізації Плану Маршалла) до 0,22% від ВВП у 2005 р. та Франції, Великобританії й інших розвинутих країн.

Водночас, на відміну від інших донорів, допомога з боку скандинавських країн помітно зросла, інколи перевищуючи вказаний плановий розмір ОДР (див. рис. 1.4 та додаток Д) [174, с. 28–30].

На думку С. Брауна, низький рівень ефективності програм колективної допомоги зумовлений не лише нецільовим її привласненням країнами-реципієнтами, а й стратегічними мотивами надання допомоги з боку урядів країн-учасниць Плану Маршалла, поступово відходячи від його принципів. Лише Швеція у сфері надання допомоги протягом 1960–1980-х рр. продемонструвала свою оригінальність та об'єктивність, дотримуючись таких викладених нею принципів, як: врахування потреб реципієнтів; звільнення від особистих інтересів; до компетенції іноземних експертів входили знання про місцеву специфіку реципієнта; впевненість у правильності надання

---

⁴ Суть колективної двосторонньої допомоги полягає в залученні західних індустріальних держав до колективних зусиль з метою конструктивної підтримки соціально-економічного розвитку бідних країн.

допомоги; зусилля обох країн у розробці та реалізації програми іноземної допомоги [174, с. 28–31; 18, с. 36–37].

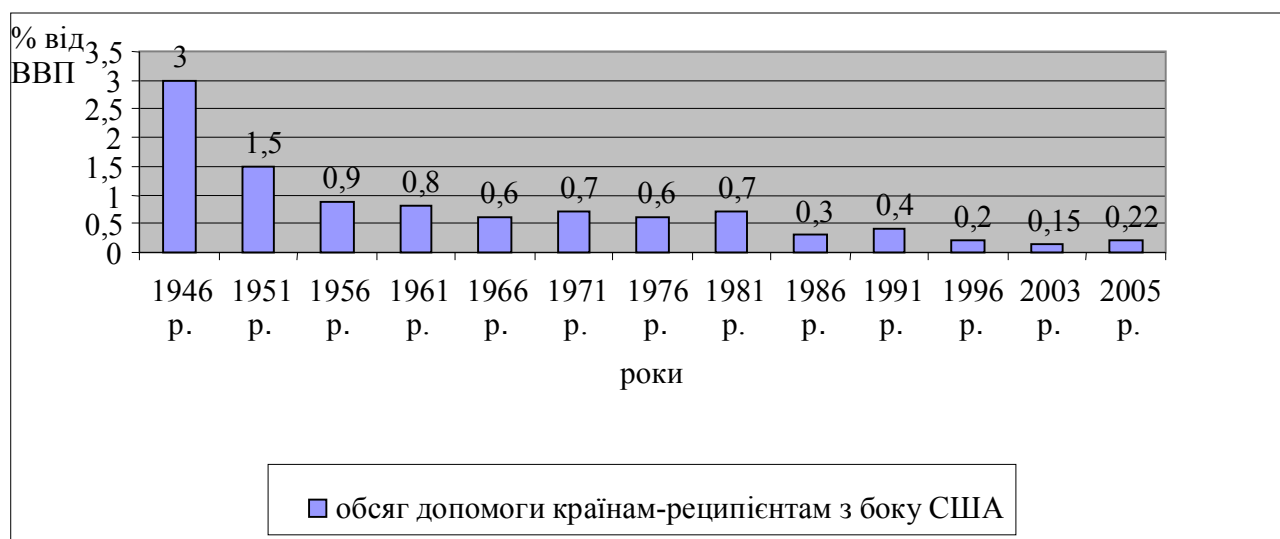

Рис. 1.4. Динаміка надання допомоги зарубіжним країнам з боку США у 1946–2005 рр. (% від ВВП).

Джерело: The Congressional Budget Office, December 2005.

З метою досягнення Цілей розвитку тисячоліття (ЦРТ), які визначають конкретні планові показники щодо скорочення бідності за доходами, покращення системи охорони здоров'я та освіти, сприяння гендерної рівності та надання більше повноважень жінкам, забезпечення сталого розвитку довкілля та міжнародного співробітництва в цілях розвитку, в березні 2002 р. на конференції ООН з питань фінансування розвитку в Монтерей (Мексика) країнами-членами ОЕСР було прийняте рішення щодо збільшення обсягів офіційної допомоги розвитку, вдосконалення розподілу й підвищення ефективності її використання, відкриття своїх ринків для торгівлі, а також скорочення великих обсягів заборгованості найбідніших країн світу. Водночас країни, що розвиваються взяли на себе зобов'язання щодо прийняття заходів по вдосконаленню системи державного управління, інститутів та якості економічної політики.

Незважаючи на те, що обсяг допомоги з боку донорів збільшився з 2001 р з 52,3 млрд. дол. США до 106,8 млрд. дол. США 2005 р. (іншими словами, номінальний обсяг наданої допомоги зріс на 204 % , тобто у 2 рази), що складало відповідно 0,22 – 0,33 % від ВВП, однак і надалі обсяги допомоги залишаються незначними порівняно з тими, які

надавалися в епоху «холодної війни» та далеко не відповідають тому рівню, який необхідний для досягнення ЦРТ⁵ (див. додатки Д та Е). Однак на субсидування свого сільського господарства індустриальні країни витрачають в рік близько 100 – 360 млрд. дол. США⁶ [30, с. 21–26].

Крім цього, надалі розподіл допомоги з боку країн-донорів переважно відбувається не за справедливим принципом: асигнування здебільшого направляються в ті країни, які мають певні проблеми, однак не так потребують цієї допомоги, ніж чисельна група бідних держав, які не в змозі самостійно досягти ЦРТ. Ще одним недоліком, що впливає на ефективність надання допомоги, залишається той факт, що реальний приріст допомоги впродовж 2001–2005 рр., який набагато є нижчим від номінального, адже враховує коливання обмінного курсу та інфляцію, не веде до «чистого потоку нових фінансових ресурсів» в ті країни, які мають найбільшу потребу в них.

Надалі найбільшу роль в реальному збільшенні обсягів допомоги відіграють, як показує світовий досвід: стратегічні (політичні) мотиви донорів; технічне співробітництво та списання суми боргів із наданих ресурсів офіційної допомоги розвитку.

На ефективність міжнародної допомоги впливає не лише геополітична та внутріполітична ситуація в країнах-донорах, а й в країнах-реципієнтах. В більшості випадках, невміння країнами-реципієнтами забезпечити ефективне державне управління на місцях та здійснювати політику стійкого економічного зростання, а також наявність корупції негативно впливає на ефективне використання допомоги з метою досягнення ЦРТ.

Лише за допомогою узгодження зусиль урядів країн-донорів у мобілізації ресурсів, які в більшій мірі відповідали б пріоритетам розвитку та стратегіям країн-реципієнтів, зокрема Цілям розвитку тисячоліття – з одного боку, а з іншого боку, – цільове їх застосування в країнах-реципієнтах при умові відповідальності обох сторін за реалізацію

---

⁵ Згідно приблизних оцінок у потребі в додатковій допомозі для досягнення ЦРТ офіційна допомога розвитку з боку країн-донорів має перевищувати 0,40 % від ВВП [30, с. 24].

⁶ У 2003 р. офіційна допомога розвитку бідним державам з боку багатих країн становила лише 69 млрд. дол. США, в той же час як воєнні витрати в країнах з високим рівнем доходів складали 700 млрд. дол. США, а на субсидування свого сільського господарства витрачали відповідно 325 млрд. дол. США.

проектів міжнародна допомога може зіграти важливу роль у вирішенні проблеми бідності, здійсненні економічних реформ в країнах-реципієнтах. Так, міжнародна допомога (фінансова та технічна), яка надавалась у 2001 р. більш як 30 країнам Східної Європи та Центральної Азії призвела до покращення соціальних показників та збільшення соціальних видатків. У таких країнах як Уганда, Мозамбік, В'єтнам, Бангладеш також завдяки міжнародної допомоги в цілях людського розвитку покращилися показники рівня бідності за доходами та соціальні показники (див. додаток Ж).

На даний час найбільшим світовим колективним донором надання допомоги є ЄС – об'єднання внесків західноєвропейських країн-членів, на яке припадає 1/5 частина від 55% світової офіційної допомоги розвитку, тобто $\pm$ 11% від світового обсягу допомоги. Так, на сьогодні за обсягами наданої допомоги ЄС окремо від держав-членів займає у світі п'яте місце після США, Японії, Німеччини та Франції.

Основними видами допомоги, які надаються з боку ЄС та реалізуються завдяки його бюджету, є: допомога, що передбачає приєднання країн до ЄС; гуманітарна допомога; макрофінансова допомога; зовнішня допомога.

Крім цього, ЄС активно підтримує Цілі розвитку тисячоліття (ЦРТ) Генеральної Асамблеї ООН щодо створення до 2015 р. гармонійних умов для існування усієї спільноти. У результаті цього для прискорення прогресу в досягненні ЦРТ експерти ООН пропонують збільшити обсяг офіційної допомоги розвитку країнами-донорами до 0,7% ВНД. З огляду на це Європейська комісія запропонувала низку практичних пропозицій щодо збільшення фінансування розвитку, встановивши проміжні показники надання допомоги (до 2010 р. середній показник допомоги для всіх країн ЄС має становити 0,56% ВНД, у тому числі для "старих" членів ЄС – 0,51% ВНД, а у 2015 р. – досягти 0,7%; для "нових" членів ЄС – 0,17% ВНД, а у 2015 р. – 0,33% ВНД) та підвищення ефективності допомоги [202, с. 54–58].

Однак, на нашу думку, такі оптимістичні показники є сумнівними, незважаючи на те, що допомога ЄС відіграє важливу роль у досягненні ЦРТ, її не варто оцінювати лише за обсягами надання, доцільно більшу увагу звернути й на якість допомоги. Також існує

проблема контролю з боку ЄС щодо цільового використання всіх бюджетних засобів, які офіційно він надає на допомогу (за даними Європейського парламенту, щорічно більш як 1 млрд. дол. США пропадає – використовуються не за цільовим призначенням).

Крім двосторонньої та колективної допомоги, значне місце посідає багатостороння допомога, яка також має свої переваги та недоліки.

На думку М. Тодаро, С. Брауна, О. Рогача і Р. Кассена, багатостороння допомога (вони не вказують, який саме її вид) має більш вагоме значення, ніж двостороння допомога, завдяки кільком принциповим перевагам, які сприяють її підвищенню, серед яких такі: 1) вона більше впливає на покращення соціально-економічного розвитку країн-реципієнтів, оскільки переважно ця допомога враховує їхні потреби розвитку на довгострокову перспективу і швидко реагує на них; 2) з економічної точки зору вона має більш обґрунтований характер; при її наданні міжнародними організаціями значно менше виражені економічні, політичні мотиви й особисті інтереси донорів; 3) існує більш раціональна схема надання та контролю над використанням ресурсів завдяки ефективним засобам досягнення цілей; 4) вона надається бідним країнам з меншим втручанням в їхні внутрішні справи, ніж двостороння допомога; 5) при її наданні країна-реципієнт має право голосу (однак воно незначне порівняно з багатими країнами) щодо розподілу та використання допомоги, тому їй вигідніше приймати певні обумовленості, пов'язані з політичними, економічними, соціальними змінами всередині держави, від міжнародних інституцій, членами яких вони є, ніж від окремих країн-донорів [112, с. 449–450; 192, с. 502; 18, с. 85–89; 216, с. 215].

Як зазначає Д. Вульфенсон, багатостороння допомога (фінансова та технічна), яку надають провідні організації, зокрема Група Світового банку (СБ) та Міжнародний валютний фонд (МВФ), відіграє важливу роль у скороченні глобальної проблеми бідності й підвищенні рівня життя населення у країнах, що розвиваються. Зокрема, основними цілями, яких намагається СБ досягти у боротьбі з бідністю, є забезпечення й розширення прав та можливостей щодо оплачуваної зайнятості населення, уникнення великих диспропорцій у доходах, доступу до освіти, медичного обслуговування, участі

людей у прийнятті важливих рішень, які впливають на їхнє життя і т. ін., а також покращення інвестиційного клімату.

Ось чому Дж. Вульфенсон наголосив на тому, що Світовий банк буде спрямовувати фінансові ресурси на підтримку самостійного розвитку тим країнам (власне, на реалізацію їхніх соціальних та структурних програм) для інтенсифікації приватних інвестицій у них же, які будуть намагатись досягти ЦРТ щодо зменшення масштабів бідності до 2015 р. вдвічі й покращення медичного обслуговування, освіти, навколишнього середовища, становища жінок та ін. [66, с. 48–50; 31, с. 65–75].

Важливу роль СБ відіграє також для країн з перехідною економікою, які мають намір найближчим часом стати кандидатами на членство в ЄС. Через це експерти СБ розробили два нових підходи щодо надання кредитів для здійснення послідовних реформ у країнах з перехідною економікою, а саме:

- програмну позику на структурну перебудову економіки (PSAL), суть якої полягає у реформуванні державного управління та сектору, зокрема у підвищенні ефективності державних видатків, організації програм навчання і покращенні якості державних послуг, до того ж проведення прозорості й поетапної приватизації та створення незалежних, простих й прозорих організацій регулювання та контролю з метою розвитку приватного сектору (позику надається частинами відповідно до здійснення перетворень);
- адаптовану програмну позику, яка надається поетапно для купівлі товарів, обладнання, покриття операційних витрат з метою реалізації програм розвитку.

Група Світового банку, яка є джерелом багатосторонньої допомоги, представлена п'ятьма тісно пов'язаними установами, кожна з яких відіграє важливу роль у розвитку країн, що розвиваються. Так, найбільшим каналом багатосторонньої допомоги з Групи СБ є Міжнародна асоціація розвитку (МАР), яка, на думку Д. Вульфенсона, А. Мовсесяна і С. Огнівцева, відіграє важливу роль у скороченні бідності, надаючи безпроцентні довгострокові кредити (чи під дуже низький процент) та гранти для найбільш бідніших і найменш кредитоспроможних країн світу [31, с. 69; 118, с. 408–415]. Не менш важливу роль, як зазначають Н. Рязанова й Д. Вульфенсон, у зниженні бідності в країнах із середнім рівнем доходів та у країнах з низькою платоспроможністю відіграють

позики, кредити, гарантії, некредитні послуги, включаючи аналітичні та консультативні з боку МБРР [158, с. 80; 31, с. 69].

Д. Вульфенсон, Н. Рязанова і О. Рогач наголошують, що для підтримки приватного сектору в країнах, які розвиваються, велику роль відіграють інвестиції, кредити та технічна допомога Міжнародної фінансової корпорації (МФК), не вимагаючи при цьому від них урядових гарантій і Багатостороннього агентства з гарантування інвестицій (БАГІ), яке надає гарантії та підтримку іноземним інвесторам [158, с. 81–82; 112, с. 720–722].

Дж. М. Боутон зазначив, що, крім СБ, загострення глобальної проблеми бідності та заборгованість деяких країн перед МВФ зумовили цю установу зайняти провідну позицію у наданні довгострокових пільгових кредитів у межах створених Розширеного механізму структурної перебудови (ЕСАФ) та Ініціатив міжнародної політики у сфері подолання (скорочення) надмірної зовнішньої заборгованості країн з низьким рівнем доходів – так звані Ініціативи НІРС (Heavily Indebted Poor Countries) з метою скорочення бідності та сприяння економічному зростанню у країнах, що розвиваються [16, с. 2–6].

Найбільшим каналом багатосторонньої технічної та передінвестиційної допомоги, крім Групи СБ і МВФ, є також ПРООН, яка виступає глобальним партнером у боротьбі з бідністю, насамперед допомагаючи країнам, що розвиваються, реалізовувати проекти у сфері інформаційних й комунікаційних технологій, енергозбереження та охорони довкілля, освіти, поліпшення безпеки людини, забезпечення прав людини і добросовісного державного управління, боротьби з ВІЛ/СНІД.

Незважаючи на те, що багатостороння допомога у цілому раціональніша, ніж двостороння, та відіграє велику роль у прискоренні соціально-економічного розвитку і забезпеченні його стабільності, у тому числі в подоланні бідності у країнах, що розвиваються, вона також не позбавлена недоліків.

Багатостороння допомога, яка надається міжнародними організаціями, а саме МВФ та СБ, зазнала доволі аргументованої критики з боку Дж. Сороса та Дж. Стігліца у сфері діяльності останніх за їхню неефективну політику щодо забезпечення соціальних благ (підтримка миру, охорона навколишнього середовища та здоров'я, захист прав людини,

зайнятість, заробітна плата, соціальний захист тощо) і недостатнього їхнього фінансування країн з перехідною економікою та країн, що розвиваються.

Так, Дж. Стігліц наголошує на тому, багатостороння допомога з боку міжнародних організацій, які, на його думку, виступають “місіонерськими установами”, допомагає багатим державам експлуатувати бідні країни завдяки більшому контролю, владі та праву голосу над останніми і нав'язувати ідеї вільного ринку “відсталим” суспільствам, що здебільшого посилює периферійний характер окремих країн та регіонів світу. Ось чому, на його погляд, існує потреба у реформуванні міжнародних організацій, які є джерелом багатосторонньої допомоги і глобальної фінансової системи в цілому [175, с. 4; 181, с. 31–32].

Дж. Сорос виділяє низку факторів, які сприяють реалізації інтересів міжнародних організацій та не враховують потреби країн-реципієнтів, а отже, на його думку, знижують ефективність багатосторонньої допомоги, а саме: 1) багатостороння допомога здебільшого надається через урядові канали, що сприяє процвітанню існуючих репресивних й корумпованих режимів у бідних країнах, не покращуючи добробут бідних людей. Згаданий економіст пропонує обмежити надання допомоги через урядові канали та змінити способи її надання, застосовуючи більш цілеспрямований напрямок виплат на реалізацію соціальних ініціатив для того, щоб населення побачило наочний доказ ефективності допомоги і відчуло покращення свого добробуту; 2) кредитна політика МАР та МБРР не адаптована до нагальних потреб країн, що розвиваються; 3) допомога з боку міжнародних організацій, таких як ВТО, МВФ і СБ, які перебувають під сильним впливом США та деяких інших розвинутих держав, здебільшого керується винятково власною вигодою (просуваються ті кредити, які вигідні для їхніх експортних галузей і водночас обмежують їхнє надання, якщо це сприяє конкуренції чи шкодить їхнім інтересам); 4) обмежений обсяг коштів, спрямованих на гранти й технічну допомогу, яка приносить, на його думку, більше користі, ніж кредити, та на офіційну допомогу розвитку; 5) допомога надається здебільшого на жорстких умовах проведення реформ у країнах-реципієнтах, причому часто з негативними соціальними наслідками, що підриває причетність останніх до реалізації програм (проектів) надання допомоги, але навряд чи

вони зможуть бути сталими, якщо не мають достатньої підтримки всередині країни. Тому доцільно, на думку економіста, спростити умови та зменшити їхню кількість у діяльності організацій, таким чином збільшити причетність країн-реципієнтів до розробки власних програм розвитку, беручи до уваги думки громадськості та виконання їх для досягнення задекларованих ними цілей [174, с. 22–95].

Водночас С. Браун. виділяє низку інших недоліків при наданні багатосторонньої допомоги, які знижують її якість: 1) невідповідність багатосторонньої допомоги вимогам ОДР, а саме 40-50% від усієї суми багатосторонньої фінансової допомоги надається на безпільговій основі (майже на комерційних умовах), через те, що більша частина капіталу міжнародних установ запозичена з приватних джерел; 2) не вся сума коштів міжнародних організацій, які займаються проектами технічного співробітництва, спрямовується у країни-реципієнти, більша їхня частина виділяється на адміністративні витрати (витрати на управління та виконання певного проекту допомоги) і на витрати за надання послуг (керівництво проектом, іноземний персонал, підрядчики, підготовка кадрів, обладнання та ін.) [18, с. 80–112].

Ось чому, на наш погляд, це змушує переглянути структуру капіталу міжнародних організацій, зокрема відповідність багатосторонньої допомоги вимогам ОДР і схему надання допомоги, зокрема з боку міжнародних установ, які займаються проектами технічного співробітництва.

Крім Дж. Стігліца, Дж. Сороса й С. Брауна, Консультативна комісія на чолі з А. Мелтцером також виділила низку недоліків щодо діяльності міжнародних фінансових організацій, які знижують ефективність багатосторонньої допомоги. Серед них згадані вчені виділяють такі: 1) більша частина кредитних ресурсів міжнародних організацій, а саме 70–80% (без урахування грантів) здебільшого спрямовується у ті країни, які є найбільш кредитоспроможними (з кредитним рейтингом не нижче, ніж В) і мають вільний доступ до світових (приватних) ринків капіталу, а не у ті, які справді потребують офіційної допомоги розвитку для зниження високого рівня бідності у них та не мають доступу до фінансових ринків; 2) кредити, які надаються Світовим банком для соціально важливих проектів під державні гарантії, не мають ніяких особливих переваг порівняно з

приватними інвесторами у фінансуванні цих же проектів (останні готові фінансувати проекти соціальної спрямованості за умови отримання тих самих державних гарантій повернення кредитних ресурсів з боку країн-реципієнтів). Ось чому, незважаючи на абсолютне збільшення обсягів кредитування з боку міжнародних фінансових організацій, їхня домінуюча роль як основного джерела ресурсів щодо приватного сектору (інвесторів) на світовому фінансовому ринку поступово знижується; 3) здебільшого кредити виділяються не на об'єктивні потреби країни-реципієнта, а з метою здійснення великих обсягів кредитування (стимул кредитувати заради кредитування). Працівники міжнародних установ нагороджуються (підвищуються по службі) залежно від величини обсягу кредитних ресурсів, які їм вдалося надати позичальникам у межах певних проектів, а не від обсягу портфеля проектів, які вдалось реалізувати та які дали результат країнам-реципієнтам; 4) виникають труднощі при оцінюванні результативності проекту через довгий цикл його реалізації, невчасне здійснення та неправильно поставлені критерії якості проектів (55–60% проектів не досягли стійких позитивних результатів цілей, які переслідували її ініціатори, оскільки працівників міжнародних фінансових установ не звільняють і не карають за неуспішність проекту, це й знижує їхню зацікавленість у його результаті); 5) відсутність (низький рівень) управлінського контролю, що спонукає до створення незалежних спостерігачів, основною метою яких має бути перевірка та оцінювання використання фінансової допомоги для досягнення позитивних результатів [174, с. 96–102; 24, с. 65–77].

Узагальнюючи вищесказане, звернемо увагу на низку недоліків у наданні багатосторонньої допомоги, які можливо мінімізувати завдяки реформуванню діяльності міжнародних банків розвитку, основною метою яких має бути не лише обсяг наданих кредитних ресурсів, а й їхнє ефективне використання з метою ліквідації бідності в світі та стимулювання приватних інвестицій у бідні країни. Для підвищення ефективності, прозорості роботи та зростання ступеня достовірності оцінки результатів діяльності міжнародних організацій доцільно: збільшити причетність самих країн-реципієнтів у здійсненні таких структурних реформ, які забезпечать їм економічне зростання та ліквідацію бідності, у тому числі громадянського суспільства до вирішення

найважливіших питань; відмовити у кредитуванні корумпованим урядам; уважніше ставитись до внутрішньополітичних умов у країнах-реципієнтах; створити незалежні структури контролю за використанням допомоги тощо.

Що стосується ще двох видів міжнародної економічної допомоги – проектної та позапроектної то, на думку С. Брауна, проектній допомозі властиві певні риси, які не лише відрізняють її від позапроектної допомоги, а й надають їй перевагу, що сприяє підвищенню якості проектної допомоги, а саме: 1) вищий рівень спеціалізації; 2) чітко визначені цілі; 3) єдина адміністративна одиниця в країні-реципієнті; 4) донори беруть на себе розміщення ресурсів допомоги і встановлюють її пропорції; 5) суворіший контроль за використанням ресурсів країнами-реципієнтами, полегшуючи при цьому здійснення підзвітності; 6) чітко визначені зобов'язання донорів та обов'язки реципієнтів; 4) проект дає змогу здійснити аналіз очікуваних результатів, підтверджуючи його життєздатність.

Водночас, як зазначає С. Браун, позапроектна допомога має також свої переваги порівняно з проектною, а саме: 1) потенційно швидкі виплати; 2) уряд країни-реципієнта користується більшою свободою дій щодо її використання (споживання), ніж при проектній. Незважаючи на такі, на перший погляд, більш сприятливі умови при наданні позапроектної допомоги, які тісно пов'язані зі стратегією уряду країни-реципієнта, ніж ті, за яких надається проектна допомога, але вони здебільшого не сприяють вирішенню поставлених цілей у країні-реципієнті, а отже, їхнє невиконання зможе призвести до припинення подальших виплат і в кінцевому результаті до краху програми [18, с. 93–95].

На нашу думку, кожен із вищезазначених видів міжнародної економічної допомоги має свої переваги, які не завжди країна-реципієнт може ефективно використати, що й знижує її якість (найбільше це стосується позапроектної допомоги). З огляду на це, більш раціональним є залучення проектної допомоги, але це не свідчить, що позапроектна допомога не має права на існування. Дуже часто при вирішенні низки проблем існує необхідність у взаємодоповненні двох видів допомоги за умови сумісно поставлених перед ними цілей.

І нарешті, слід звернути увагу на два види технічної допомоги – співфінансування технічного сприяння та технологічні гранти, кожен з яких має свої особливості, що

впливає на їхню якість. Так, при співфінансуванні технічного сприяння країна-реципієнт несе більшу відповідальність за виконання реалізації проекту (програми), ніж при одержанні грантів, що до деякої міри впливає на їхню ефективність. Технологічні гранти, які також є не менш важливими, передбачають контроль з боку донорів через участь їхніх представників, які наглядають за розміщенням тієї самої допомоги та за ефективністю її використання, що потребує ретельного відбору проектів при їхньому наданні на конкурсній основі, спрямовуючи гранти безпосередньо постачальникам послуг, за умови, що основна їхня мета – це зниження рівня бідності й досягнення економічного зростання.

Підсумовуючи вищесказане, ще раз наголосимо, що переваги і недоліки кожного виду міжнародної допомоги значною мірою залежать від мотивів та умов її надання з боку донорів і способів використання країнами-реципієнтами, що актуалізує необхідність пошуку шляхів раціоналізації використання іноземної допомоги, спрямованої на врахування всіх її переваг і мінімізацію недоліків.

Висновки до розділу 1

Аналіз широкого спектру теорій бідності допоміг виявити основні причини виникнення та поширення цього явища, визначити як основні критерії, за якими оцінюють бідність індивіда, так і основні показники виміру бідності у країні, на основі чого було запропоноване власне визначення бідності.

Вітчизняними і зарубіжними науковцями та фахівцями з міжнародних організацій, які займалися проблемою бідності, досліджуючи економіку країн, що розвиваються, з метою надання допомоги бідним країнам для покращення рівня та якості їхнього життя, було виявлено такі причини відсутності у індивіда, сім'ї чи населення країни у цілому можливостей у користуванні матеріальними, культурними і соціальними ресурсами, а отже, вести такий спосіб життя, який відповідає мінімальним вимогам тієї країни, в якій вони проживають: низькі заощадження (малі інвестиції); відсутність (нестача) капіталу в країні; низький рівень доходу на душу населення; високі темпи приросту населення у країні; обмеженість природних ресурсів; низька частка державних витрат на освіту,

охорону здоров'я; вимушене витрачання індивідом (сім'єю) на продукти харчування половини (або більше) свого індивідуального доходу; погіршення стану навколишнього середовища; низький рівень розвитку сільського господарства та галузева диференціація в оплаті праці на користь сучасного сектору; несправедливий розподіл доходів, що стоїть на заваді доступу до базових можливостей (таких як освіта, відпочинок, медичне обслуговування, робота, участь у прийнятті важливих рішень, які стосуються підвищення рівня та якості життя населення тощо); відсутність в індивіда можливостей для отримання доступу до мінімальних благ суспільства. Перелічені причини тісно пов'язані між собою, а отже, вони створюють замкнутий ланцюг бідності.

Основними критеріями, за якими оцінюють рівень життя індивіда і зараховують його до прошарку бідного населення, є: 1) рівень доходу на душу населення; 2) структурно-витратний критерій (рівень споживчих витрат); 3) рівень освіти та професійної підготовки; 4) очікувана тривалість життя; 5) рівень санітарно-гігієнічних умов життя; 6) рівень майнового розшарування населення; 7) рівень можливості задоволення основних потреб населення; 8) суб'єктивний критерій.

Бідність індивіда доцільно розглядати більш ширше, розглядаючи не лише низький рівень його доходів/споживання, але й низький рівень можливостей доступу до таких соціальних послуг як освіта, охорона здоров'я, соціальний захист тощо, відсутність належних житлово-комунальних та побутових умов, неможливість працевлаштуватись, а також вилучення індивіда з суспільного життя.

Грунтовне вивчення специфіки проблеми бідності у країні допоможе уряду розробити й впровадити ефективну стратегію боротьби з цим соціально-економічним явищем з відповідними механізмами та інструментами скорочення кількості бідного населення. Стратегія подолання бідності розглядається нами як цілісна система взаємопов'язаних пріоритетних цілей, стратегічних завдань та внутрішніх механізмів у сфері скорочення бідності, а також критеріїв оцінювання ефективності дій влади щодо реалізації задекларованих цілей подолання бідності в країні. У розвинутих країнах моделі соціально-економічної політики включають обґрунтовані внутрішні механізми, орієнтовані на боротьбу з бідністю і подолання проблеми соціального розшарування.

Однак кожна країна при розробці заходів, спрямованих на подолання бідності, має враховувати національні особливості свого суспільства, соціально-економічні реалії, специфіку проблеми бідності у країні та нагальні потреби населення, а не прямо копіювати зарубіжний досвід. Крім цього, при розробці довгострокової політики підвищення рівня соціальних стандартів повинні враховуватися Глобальні Цілі розвитку тисячоліття, які є невід'ємною складовою глобальної стратегії подолання бідності.

Розроблені урядами країн, що розвиваються, та країн з перехідною економікою стратегії подолання бідності здебільшого не дають очікуваних результатів (їх ефективність оцінюється за допомогою критеріїв дієвості й результативності заходів уряду, спрямованих на подолання бідності у країні), оскільки державні чиновники не враховують те, що бідність є багатосторонньою проблемою, розв'язання якої потребує комплексного підходу (використання системи як внутрішніх, так і зовнішніх механізмів, таких як: соціальна, фінансово-бюджетна, зовнішньоторговельна, міграційна, гендерна політика, політика захисту навколишнього середовища, міжнародна кредитно-боргова та міграційна політика, міжнародна економічна допомога). Як свідчить світова практика, саме міжнародна економічна допомога має займати провідне місце у системі зовнішніх механізмів, оскільки саме вона безпосередньо (у вигляді пільгових кредитів, грантів, сучасного устаткування, обладнання, надання різних консультаційних, дослідницьких послуг тощо), а не опосередковано може спрямовуватись до країни-реципієнта з метою здійснення запланованих нею заходів щодо скорочення кількості бідного населення і підвищення якості життя громадян.

Нами розглянуто різні форми і види міжнародної економічної допомоги та уточнено її класифікацію. За кількістю суб'єктів виділяють двосторонню, колективну, багатосторонню допомогу; за способом надання – фінансову, технічну, продовольчу, гуманітарну, військову. Розрізняють також такі різновиди ОДР, як проектна, і позапроектна. Кожен із перелічених видів та різновидів міжнародної економічної допомоги з її інструментарієм має як недоліки, так і переваги, що впливають на якість допомоги, яку ми оцінювали відповідно до сформульованих вище критеріїв ефективності міжнародної допомоги. Ось чому існує нагальна потреба в розробці нового механізму

надання й використання міжнародної економічної допомоги, який би враховував фактори, що знижують її якість, і сприяв її підвищенню.

Положення розділу 1 опубліковані у: [Комар Н. В. Глобальна проблема бідності у контексті міжнародної політики Н. В. Комар, В. В. Мельник // Вісник Тернопільської академії народного господарства. – 2004. – № 2. – С. 135–143; Комар Н. В. Критерії визначення бідності: світова та вітчизняна практика / Н. В. Комар, В. В. Мельник // Наука молода. – 2005. – № 3. – С. 30–34; Комар Н. В. Використання міжнародної допомоги з метою скорочення бідності / Н. В. Комар // Галицький вісник. – 2006. – № 2. – С. 50–55; Комар Н. В. Соціально-економічна нерівність періоду ринкових трансформацій та способи її подолання / Н. В. Комар, В. В. Мельник // Вісник Тернопільського державного економічного університету. – 2006. – № 5-1. – С. 110–117; Комар Н. В. Дискусійні аспекти впливу економічного зростання на скорочення бідності та розподіл доходів всередині країн, що розвиваються / Н. В. Комар, В. В. Адамик // Економіка країн євразійського та африканського континентів і Україна : зб. тез доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. студ. та молодих вчених / за наук. ред. Д. В. Гаргули. – Тернопіль : Екон. думка, – 2007. – С. 95–98; Комар Н.В. Проблема бідності в умовах глобалізації світового розвитку / Н. В. Комар // Управління регіональним економічним розвитком в контексті сучасних процесів міжнародної інтеграції : зб. тез доповідей Всеукр. міжвуз. наук. конф. студ. та молодих науковців. – Івано-Франківськ, 2005. – С. 74–78; Комар Н. В. Теоретичне обґрунтування поняття бідності в контексті розробки стратегії її подолання / Н. В. Комар // Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації : зб. тез доповідей Другої міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених. Ч. 1 / за наук. ред. Г. Л. Монастирського. – Тернопіль : Екон. думка, 2005. – С. 47–49.].

РОЗДІЛ 2

СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ БІДНОСТІ В УКРАЇНІ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ СТРАТЕГІЇ ЇЇ ПОДОЛАННЯ

2.1. Специфіка бідності в Україні у контексті виявлення її причин

Бідність в Україні, як і в інших республіках СРСР, існувала ще за радянських часів, але це явище не було таким помітним (взагалі проблему бідності мало хто порушував), оскільки спостерігалася загальна зайнятість населення, розгалужена система соціального захисту, значні субсидії спрямовувалися на житло, продукти харчування, транспорт та інші послуги соціальної сфери, які надавалися більшості сімей. У процесі переходу від збанкрутілого командно-адміністративного до демократично-ринкового суспільного устрою (після розпаду СРСР) через відсутність значного досвіду у формуванні ефективної політики українського уряду щодо здійснення реформ у соціальній, економічній, правовій, управлінській сфері, а також через відсутність на час здобуття незалежності системи державних інституцій, необхідних для ринкової трансформації (це також була не менш серйозна проблема), виявилися труднощі економічного та соціального характеру для більшості населення. Внаслідок перебудови економічних відносин в умовах економічної кризи, різкого спаду виробництва, стрімкої інфляції та змін форм власності відбулися суттєве зниження рівня життя населення, поляризація суспільства за рівнем доходів і зростання безробіття, а також значне погіршення якісних показників людського капіталу в нашій державі. Внаслідок цих процесів більша частина українського населення стала бідною: незаможні люди стали ще біднішими, а ті, хто не належав до категорії «бідних», опинилися за межею бідності.

Так, з 1991 і дотепер низький рівень соціальних стандартів в Україні став реальною проблемою соціально-економічного розвитку нашої держави, суттєво ускладнюючи реалізацію задекларованого геополітичного вибору – вступу до Євросоюзу. Це обумовлює необхідність детального аналізу виявлення причин виникнення й поширення бідності в нашій державі, що дасть змогу об'єктивно віднайти не лише дієві (й правильні) внутрішні механізми та інструменти, а й поєднати їх із зовнішніми механізмами (одним з

найбільш вагомим є міжнародна допомога), спрямувавши їх на подолання усіх проявів бідності та її негативних наслідків в Україні.

Проведемо аналіз бідності в Україні у 1991–1999 рр., який допоможе виявити першопричини поширення цього явища й оцінити реальний стан бідності в нашій державі впродовж 2000–2006 рр., зосереджуючи більшу увагу на нових причинах бідності та її проявах, які зумовлені переходом до економіки ринкового типу. Такий комплексний аналіз дасть змогу сформувати причинно-наслідковий ланцюг бідності в Україні та виявити специфічні особливості цього явища у нашій державі.

Протягом 1991–1999 рр. внаслідок недостатньо виваженої і непослідовної трансформаційної політики нашої держави щодо макроекономічної стабілізації, приватизації, дерегулювання підприємництва, лібералізації ринку та запровадження ринкового ціноутворення відбулися макроекономічний спад і стрімка інфляція, які призвели до ще більшого збідніння переважної частини українського населення.

Масштабне зростання цін на сировину та матеріали, а також на енергоносії й інші матеріально-технічні ресурси, які завозились у нашу державу з країн СНД, та непередбачене відкриття кордонів призвели до погіршення структури ВВП, недовантаження потужностей вітчизняних підприємств через різке скорочення капіталовкладень (внаслідок цього відбулося зменшення попиту на засоби виробництва та водночас зниження прибутків і зростання витрат), глибокий занепад виробництва, яке у своїй основі було неефективним та неконкурентоспроможним на міжнародному і регіональному ринках (зменшення попиту бідного населення на товари вітчизняного виробництва, тоді як прошарки багатого населення віддали перевагу дорогим, насамперед імпортованим товарам).

Водночас зниження обсягів ВВП (упродовж 1991–1999 рр.), що є найважливішим індикатором економічної безпеки, який яскраво характеризує ефективність економічної системи, на 59,2% (у 2,5 разу), промислової продукції – на 48,9%, сільськогосподарської продукції – на 51,4%⁷ спричинило: зростання заборгованості з виплати заробітної плати,

---

⁷ Втрату країною 25–30% ВВП світові експерти вважають національною катастрофою.

пенсій і грошової допомоги; скорочення попиту на ринку праці; зменшення питомої ваги заробітної плати у ВВП; зменшення державного фінансування на соціальні цілі. Внаслідок різкого скорочення зайнятості населення та зменшення державного фінансування соціальних програм відбулася різка трансформація всеохоплюючої й безкоштовної системи соціального захисту, на яку витрачалася половина централізованих ресурсів держави, до платних послуг за отримані соціальні блага [99, с. 54–62] (див. додаток 3).

Значне зниження реальних грошових доходів у 4,4 разу, реальної заробітної плати⁸ та пенсій – відповідно в 4 – 6,5 разу і деструктивний вплив інфляції, який призвів до непропорційного зростання цін на споживчі товари й послуги, а також до значного відставання темпів зростання номінальних доходів населення, у тому числі сукупних грошових доходів від цін загалом негативно вплинули на купівельну спроможність населення, поширили бідність серед працюючого населення та спричинили розшарування українського суспільства за рівнем доходів [183, с. 473–474].

Зокрема, у 1993 р., коли темп інфляції індексу споживчих цін в Україні зріс на 10256%, або у 102, 56 разу порівняно з 1992 р., тодішній уряд відпустив лише ціни, а заробітну плату він жорстко регулював, і як наслідок цього у тому самому році реальна середньомісячна заробітна плата була найнижчою за всі роки незалежності нашої держави – індекс реальної заробітної плати становив лише 59,9% [63, с. 3](див. додаток 3).

Крім цього, як зазначає В. Мандибура, за часів економічної стагнації рівень життя переважної частини населення, насамперед йдеться про їхні доходи і споживання, знижувався вищими темпами, ніж це було зумовлено факторами згортання обсягів економіки. На його думку, відсутність прямої залежності між загальними темпами обсягів виробництва товарів і послуг та розмірами зарплат і пенсій свідчить про те, що деструктивний вплив інфляції порушує принцип соціальної справедливості й солідарності в процесі розподілу первинних суспільних доходів та посилює

---

⁸ Зниження реальної заробітної плати у 4 рази мало випереджальний характер порівняно зі спадом ВВП (у 2,5 разу) та зниженням продуктивності праці (у 1,5 разу).

дискримінацію робочої сили на ринку праці [99, с. 63]. Водночас Ю. Архангельський і Ж. Архангельська пояснюють це різким зростанням тіні і корупції, а отже, відсутністю поповнення бюджету, на що ще в середині 1990-х рр. звернув увагу С. І. Дорогунцов.

На думку науковців, якби не різке зростання тіні, то доходи населення скоротилися б у 2,5 разу, а не в 4 рази [4, с. 50].

Деструктивний вплив інфляції призвів не лише до скорочення товарообороту, зокрема до зменшення пропозиції найважливіших життєвих товарів (товарний дефіцит) через низьку платоспроможність як працюючого, так і тим більше непрацюючого населення, гальмуючи розвиток галузей кінцевого споживання, а також до втрати заощаджень, які були знецінені гіперінфляцією, що також призвело до збільшення кількості населення, яке опинилося за межею бідності [4, с. 46–49; 99, с. 54–62; 201, с. 4–8; 183, с. 473–474] (див. додаток 3).

Приватизаційні процеси в Україні протягом 1991–1999 рр. призвели до перерозподілу національної власності на користь невеликої частин населення, інакше кажучи, до розкрадання національного багатства для власної вигоди невеликим кланом багатих (чи дуже багатих) громадян України та до поглиблення соціальної нерівності в розподілі доходів.

Таким чином, не було розроблено виваженої і послідовної політики, яка відповідала би вимогам ринкового механізму господарювання та національним інтересам України й її ролі у світовому розподілі праці, а також враховувала б національні особливості нашого суспільства, у тому числі наявний економічний, людський і природний потенціали України, та не створено надійну систему економічної безпеки, яка сприяла б створенню самодостатньої, конкурентоспроможної, соціально спрямованої економіки і забезпечила б її захист від зовнішніх та внутрішніх деструктивних впливів. Це призвело до різкого спаду виробництва; зростання чутливості до зовнішніх шоків; гіперінфляції, спричиненої абсолютною «лібералізацією цін», яка миттєво замінила механізм жорсткого державного регулювання процесів ціноутворення; значного зростання цін; масової приватизації; виникнення масштабних диспропорцій між найважливішими макроекономічними показниками, які почали виявлятися внаслідок гіперінфляції (між

рівнем зростання споживчих цін і цін виробників, між рівнем інфляції та рівнем реальної купівельної спроможності доходів більшості населення, між обсягами прибутків і рівнем зростання цін тощо).

Внаслідок вищевказаних процесів почали простежуватися такі негативні тенденції поширення бідності в Україні, які: 1) зниження вартості робочої сили через низький рівень доходів населення (насамперед заробітної плати, пенсій), високий рівень інфляції (випереджальне зростання цін на продовольчі товари й житлово-комунальні послуги, що не супроводжується адекватним підвищенням їхньої якості), значний розрив у заробітній платі між регіонами і секторами економіки, деформовану структуру доходів населення, високий рівень заборгованості з виплати заробітної плати тощо.; 2) різка поляризація населення за доходами (розшарування суспільства на «бідних» і «багатих» та зниження частки людей із середнім достатком); 3) втрата заощаджень; 4) посилення негативних тенденцій на ринку праці (поширення безробіття серед працездатного населення, зниження зайнятості населення, непропорційність між попитом і пропозицією на робочу силу та ін.); 5) зменшення джерел фінансування соціально-культурних програм; 6) посилення криміналізації суспільства й зростання тіньового сектору економіки.

У 1999 р. в Україні до категорії бідного населення належало 27,8% (13,7 млн. осіб), до злиденних – 14, 2% (7 млн. осіб), а глибина бідності становила 23,2% [131, с. 10; 172, с. 11].

Надалі однією з причин бідності в нашій державі залишається штучне заниження вартості робочої сили внаслідок: а) незначного зростання доходів населення, зокрема заробітної плати та пенсій; б) зменшення питомої ваги оплати праці у ВВП; в) зменшення частки заробітної плати у загальних доходах населення; г) високого рівня інфляції, зокрема відчутного зростання цін на продовольчі товари та послуги; г) заборгованості з виплати заробітної плати; д) поглиблення диспропорції в оплаті праці між регіонами і секторами. Усе це зумовлює низьку купівельну спроможність населення.

Упродовж 2000–2006 рр. (однак у 2005 р. відбулося суттєве зниження обсягу ВВП на 2,4% порівняно з 2004 р. – на 12,1%) економіка України характеризувалася зростанням ВВП значно вищими темпами, ніж у високорозвинутих країнах (в 2006 р.

економічне зростання в Австралії становило 2,6%, у Великобританії – 1,6%, в Данії – 2,7%, у Німеччині – 0,9%, в Норвегії – 3,9%, у США – 3,6%, у Франції – 1,5%, у Швеції – 2,5%), що давало підстави оптимістично оцінювати на середньостроковий період перспективи соціально-економічного, а отже, й людського розвитку в Україні (див. додаток Е). Однак на основі високих темпів розвитку національної економіки не відбулося відчутних позитивних зрушень соціальних індикаторів у нашій державі, а отже, відповідного покращення ситуації з бідністю. Рівень доходів більшої частини населення України (незважаючи на його доволі динамічне зростання впродовж 2001–2005 рр.), зокрема заробітної плати як основного джерела формування доходів суспільства, суттєво не покращився і залишився занадто низьким порівняно з економічно розвинутими країнами світу, що не дає їм змоги забезпечити основні життєві потреби – у житлі, освіті, медицині, харчуванні, дозвіллі тощо (див. додаток І) [179, с. 188; 217].

Так, у 2006 р. в нашій державі середньодушовий дохід на одну особу на рік як основне джерело задоволення особистих потреб у товарах та послугах, необхідних для підтримки й подальшого фізичного, морального, економічного, інтелектуального розвитку індивіда, становив лише 7887,7 грн. (1561 дол. США), тобто 130 дол. США на місяць, тоді як у країнах Євросоюзу річний дохід на душу населення в середньому дорівнює 20 тис. дол. США (для отримання асоційованого членства в ЄС необхідно мати середньорічний дохід на рівні 10 тис. дол. США) [196, с. 42].

Що стосується заробітної плати, зокрема мінімальної оплати праці, принципи формування та розмір якої не лише характеризують рівень добробуту населення країни загалом, а й впливають на формування належного іміджу держави у світовому співтоваристві, вона надалі визначається за залишковим принципом, а отже, розмір заробітної плати залишається штучно заниженим порівняно з розвинутими країнами, тому замість функції регулювання трудових відносин та боротьби з бідністю вона виконує непрофільні функції: технічного норматива в оподаткуванні, стягуванні штрафів, визначення рівня окремих видів соціальних допомог, виплат – та не забезпечує споживання необхідних матеріальних благ, достатніх для фізичного й інтелектуального

відтворення робочої сили, її стимулу і мотивації до праці [171; 8, с. 38–42; 143, с. 91; 107, с. 35; 41, с. 47; 130, с. 183–184].

Незважаючи на зростання мінімальної заробітної плати, вона впродовж 2000–2006 рр. була нижчою від прожиткового мінімуму. Зокрема, у 2006 р. мінімальна заробітна плата сягала лише 79,2% від розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, або у 0,8 разів була нижчою від прожиткового мінімуму, а отже, втратила свою економічну і соціальну роль. Водночас, за підрахунками фахівців, мінімальна заробітна плата має у 1,5 разу перевищувати прожитковий мінімум, адже на одного працівника в середньому припадає «половина утриманця» (дитини) (див. додаток К).

Мінімальна погодинна заробітна плата, яка, за нормами ООН, має становити не менше, ніж 3 дол. США за годину, в Україні у 2006 р. дорівнювала (в доларовому еквіваленті) лише 0,5 дол. США, тобто майже у 12 разів була нижчою, ніж у США (з березня 2000 р. по 2006 р. вона становила 5,5 дол. США, а у січні 2007 р. – 7,25 дол. США за годину), майже у 9 разів – порівняно з Францією та майже у 8 разів – порівняно з Великобританією і Німеччиною [8, с. 40; 63, с. 3].

Рівень мінімальної заробітної плати (МЗП), за даними Міжнародної комісії, створеної з ініціативи Ради Європи, можна вважати справедливим, якщо він становить 68% від середньої заробітної плати (СЗП). Згідно з рекомендацією МОП МЗП має бути не нижчою, ніж 40–60% від СЗП і спрямованою на боротьбу зі злиднями й бідністю, забезпечуючи задоволення усіх потреб працюючих та їхніх сімей. При цьому, в Україні у 2006 р. відношення МЗП до середньомісячної оплати праці становило лише 38,4% [63, с. 4; 8, с. 38].

У соціально-орієнтованих розвинутих країнах механізми регулювання доходів спрямовані проти зниження вартості робочої сили на ринку праці, ось чому в більшості країн світу мінімальна заробітна плата становить 40–70% від середньої зарплати та перевищує у декілька разів фізіологічний мінімум (у Нідерландах, Німеччині, Данії, Бельгії вона сягає 50% від середнього рівня, у Франції – 60%, а у США мінімальна заробітна плата становить 40–50% від середньої й поширюється на 90% найманих працівників) [126, с. 35; 8, с. 41] (див. табл. 2.1).

Темпи зростання мінімальної заробітної плати інколи є нижчими, ніж темпи зростання середньої заробітної плати, тоді як у більшості країн, зокрема у США, мінімальна заробітна плата законодавчо визначається і регулюється, тобто її величина регулярно переглядається та постійно підтягується до рівня середньої оплати праці (див. додаток К).

Таблиця 2.1

Мінімальний розмір заробітної плати в окремих країнах світу [8, с. 41]

Країна	Національний мінімум заробітної плати, дол. США за 1 годину (на кінець 90-х рр. XX ст.)	Співвідношення мінімальної заробітної плати до середньої, % (на кінець 90-х рр. XX ст.)
Австралія	6,65	54
Бельгія	6,40	50
Франція	5,56	57
Японія	3,38	31
Нідерланди	6,00	49
Іспанія	2,94	32
США	5,15	38
Великобританія	5,44	44

У 2006 р. 15% українського населення отримувало заробітну плату нижче від її мінімального розміру, а 32% – нижче від прожиткового мінімуму [134, с. 115].

Розмір номінальної середньомісячної заробітної плати, нарахованої на одного штатного працівника, незважаючи на її щорічний приріст (упродовж 2000–2001 рр. рівень середньомісячної зарплати був нижчим від прожиткового мінімуму для працездатних осіб), надалі залишається на дуже низькому рівні (у середньому в 2005–2006 рр. рівень погодинної оплати праці в Україні відповідно становив 1–1,2 дол. США). Навіть у деяких країнах СНД розмір номінальної середньомісячної заробітної плати був доволі низьким (в Білорусі у 2005 р. він становив відповідно 1,3 дол. США за 1 відроблену годину, в Казахстані – 1,8 дол. США, у Росії – 2,0 дол. США, не кажучи вже про її розмір порівняно з розвинутими країнами (в 2004 р. у Великобританії оплата праці за 1 годину в середньому становила 18,6 дол. США, у США – 15,7 дол. США, у Швеції – 16,6 дол. США, в Литві – 2,7 дол. США) [179, с. 174–176; 8, с. 40] (див. додаток К).

Питома вага заробітної плати у ВВП в Україні надалі залишається однією з найменших у світі й не відповідає загальносвітовій практиці, що є передумовою зниження купівельної спроможності населення і зниження продуктивності праці в нашій

державі, рівень якої досі зберігається на низькому рівні (в середньому у 4,5 рази) у порівнянні з країнами Західної Європи та США, незважаючи на стійку тенденцію до зростання темпів продуктивності праці в нашій країні (див. рис. 2.1). Зокрема, продуктивність праці в 10 разів вища у США, ніж в Україні, у Великобританії – майже у 6 разів, у Німеччині – понад 6 разів, у Франції – майже у 8 разів [37, с. 95–96; 63, с. 3].

Незважаючи на темпи зростання Фонду оплати праці у 2005 р. на 41% порівняно з попереднім роком, частка витрат на оплату праці у ВВП та у собівартості продукції становила відповідно 27–18%, тоді як у більшості європейських країн вони становлять у середньому відповідно 50–65% та 30–35%. Чиста заробітна плата, яка видається працівникам на руки, у структурі ВВП в Україні у 2005 р. була нижчою у 1,54 разу, ніж у Німеччині, у 1,4 разу – відповідно у Франції, в 2,1 разу – у Великобританії, в 2,3 разу – у США [90, с. 39; 85, с. 82; 41, с. 46; 63, с. 4] (див. табл. 2.2).

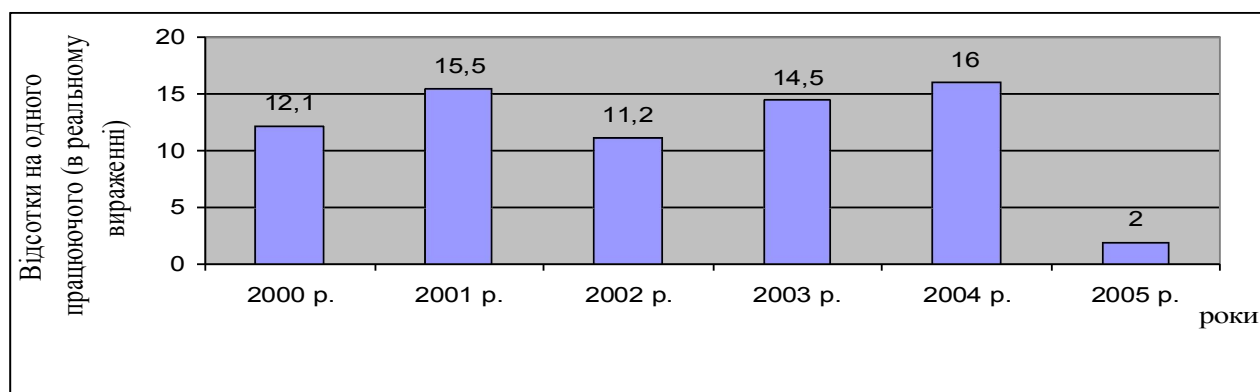

Рис. 2.1. Темпи зростання продуктивності праці в Україні у 2000-2005 рр.

Джерело : www.ukrstat.gov.ua

Таблиця 2.2

Частка оплати праці у ВВП та собівартості продукції в Україні за 2001–2005 рр.*

Показники	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.
ВВП, млн. грн.	204190	225810	267344	345113	418529
Фонд оплати праці (ФОП), млн. грн.	48272,9	55261,4	64966,2	80066	112912,8
ФОП у % до попереднього періоду	128	114	118	123	141
Питома вага заробітної плати у ВВП, %	24%	24%	24%	23%	27%
Продуктивність праці, тис. грн. на 1 зайняту особу (ВВП на 1 зайняту особу)	10,2	11,2	13,3	17,0	20,2
Частка заробітної плати у собівартості продукції, %	21%	20%	20%	21%	18%

*Розміри фондів заробітної плати та продуктивність праці взято із Федерації професійних спілок України (м. Київ, червень 2006 р.) [180, с. 11–12].

Істотні зрушення у структурі доходів населення (так звана деформована структура доходів відсутня в ефективній ринковій економіці) також знижують купівельну спроможність населення та призводять до більш негативних наслідків, а саме до зниження стимулів до праці, економічної й трудової активності населення та в кінцевому результаті принципово не змінюють ситуацію з бідністю в країні, а навпаки, її погіршують. Якщо розглянути структуру доходів в Україні впродовж 2000–2006 рр., то спостерігається зменшення частки заробітної плати (з 71% у 1990 р. до 43% у 2006 р.) відносно інших видів соціальних виплат у сукупних доходах (збільшення надходжень від особистого підсобного господарства відповідно з 5% до 15,1% та частки соціальної допомоги, соціальних трансфертів і тіньових доходів з 24% до 38,8%) (див. додаток Л).

На купівельну спроможність населення впливає також заборгованість із виплати заробітної плати. Незважаючи на поступове скорочення значних боргів із виплати заробітної плати, переважна частина яких сформувалася під час економічної кризи в нашій країні (деякі з них набули статусу безнадійних через банкрутство підприємств), у 2006 р. борги становили 806,4 млн. грн., що на 84% менше, ніж за попередній рік. Однак це не дає підстав зупинятися на досягнутому результаті, адже описане явище є економічно руйнівним, соціально небезпечним, протиправним та політично дестабілізуючим (див. додаток К).

Одним з негативних факторів, що впливає на купівельну спроможність населення і створює передумови для соціальної напруги в суспільстві, загрожує територіальній цілісності країни, стримує динаміку соціально-економічних показників, уповільнює ринкові перетворення та знижує їхню ефективність, є поглиблення диспропорції в оплаті праці між регіонами, яка посилюється швидшими темпами, ніж розрив в економічному потенціалі.

Так, у 2006 р. найвищі розміри середньої заробітної плати спостерігались у м. Києві (1729,11 грн.), у Донецькій (1201,91 грн.), Дніпропетровській (1139,05 грн.), Запорізькій (1091,46 грн.), тобто у промислово розвинених областях, а найнижчі переважали в аграрно спрямованих регіонах України, а саме у Волинській (773,44 грн.),

Тернопільській (727,27 грн.), Хмельницькій (792,33 грн.) областях, в яких значного поширення набуло особисте підсобне господарство (див. додаток Н).

Такі високі регіональні розбіжності в оплаті праці насамперед між столицею та областями, розташованими на заході країни, зумовлені міжрегіональною спеціалізацією економіки України і значною диференціацією в оплаті праці працівників різних галузей. Впродовж 2000–2006 рр. найнижчий рівень середньомісячної заробітної плати за видами економічної діяльності був у працівників сільського господарства й пов'язаних з ним послуг. У 2006 р. він становив 53% до середнього рівня заробітної плати по країні. Також у 2006 р. низький рівень заробітної плати мали працівники підприємств рибного господарства (58%), закладів охорони здоров'я та соціальної допомоги (63%), освіти (77%), працівники, які займаються діяльністю у сфері надання колективних, громадських і особистих послуг (79,5%). Водночас найвища оплата праці спостерігається у працівників, зайнятих фінансовою діяльністю (196,8% до середнього рівня в економіці), транспорту та зв'язку (127,5%), промисловості (116,4%) та ін. У 2006 р. коефіцієнт співвідношення між найвищим рівнем заробітної плати працівників, зайнятих фінансовою діяльністю, – 2049,63 грн. (196,8% до середнього рівня в економіці) та найнижчою оплатою праці працівників сільського господарства – 552,79 грн. (53%) становив 3,7 разу (див. додаток М). Розміри оплати праці в Україні в сфері охорони здоров'я і освіти є дуже низькими порівняно зі США, де вони вважаються найвищими, що свідчить про гостроту проблеми зростання суттєвих розбіжностей у розмірах середньомісячної заробітної плати за різними професіями в нашій державі (див. табл. 2.3 та 2.4).

Крім низьких стандартів оплати праці, яка майже не залежить від кількісних і якісних результатів праці працівників, що спричиняє неконструктивну пасивну поведінку індивідів, зниження їхньої трудової активності, самозайнятість, додаткові заробітки та ін., існує також низький рівень пенсійних виплат, незважаючи навіть на їхнє абсолютне підвищення і виплачені борги за ними.

Таблиця 2.3

Середньомісячна заробітна оплата праці за видами економічної діяльності в Україні у 2006 р.

Галузь	Заробітна плата, нарахована на одного працівника у % до середнього рівня заробітної плати в економіці
Охорона здоров'я	63
Авіаційний транспорт	197
Освіта	77
Фінансова діяльність	197
Оптова й роздрібна торгівля	86
Наземний транспорт	118
Колективні, громадські та особисті послуги	80

Джерело : www.ukrstat.gov.ua

Таблиця 2.4

Диференціація заробітної плати за професіями у США у 2006 р.

Професія	Заробітна плата у % до середнього рівня заробітної плати по економіці
Лікар	227
Пілот	222
Учитель старших класів	195-148
Бухгалтер	166
Продавець	78
Водій	76
Різнорабочі	61

Джерело : Statistical Abstract of the United States. Bureau of the Census, 2006. – P. 521.

Так, розмір мінімальної пенсії впродовж 2000–2004 рр. був нижчим від прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. Лише впродовж 2005–2006 рр. мінімальна пенсія зрівнялася з прожитковим мінімумом для непрацездатних осіб та становила відповідно 332 – 366 грн. (див. Додаток К).

Відбувається необґрунтоване підвищення розмірів мінімальних пенсій, зокрема, це найбільше простежується у 2005 р., коли мінімальна пенсія зросла у 3,6 разу, а мінімальна зарплата – лише у 1,4 разу порівняно з 2004 р. (див. додаток К). Внаслідок цього розрив між мінімальною заробітною платою після сплати податку з доходів фізичних осіб й обов'язкових соціальних внесків та неоподаткованою мінімальною пенсією ще більше зростає. Через значне необґрунтоване підвищення пенсій відбувається втрата будь-якого логічного зв'язку між доходом від роботи і пенсією, до того ж неоднакові внески до Пенсійного фонду та рівна участь в отриманні пенсійних виплат спричиняють дефіцит Пенсійного фонду (в 2005–2006 рр. він становив відповідно

16,3–7,3 млрд. грн.) і водночас збільшення трансферту з Державного бюджету на його фінансування [180, с. 28; 12, с. 33–37].

Що стосується рівня середнього розміру пенсійних виплат, то ситуація є не набагато кращою, ніж з мінімальною пенсією (впродовж 2000–2004 рр. середній розмір пенсій був набагато нижчим від встановленого законом прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб). Співвідношення між середнім розміром пенсії та середнім розміром заробітної плати (так званий коефіцієнт заміщення пенсій) в Україні, яке у 2006 р. становило 38,9%, залишається надалі низьким (див. додаток К). За рішенням МОП, співвідношення пенсій та зарплат має становити 70–75%. У розвинутих країнах воно сягає близько 70%. Зокрема, у Словенії в 2004 р. середня пенсія становила 69% від середньої зарплати, тобто в середньому дорівнювала 325, 41 євро, у Польщі – 45,9% від середньої зарплати (200 євро), в Угорщині – менше, ніж 40% від середньої зарплати (116,71 євро), у Болгарії мінімальна та максимальна пенсія відповідно становили 25 і 50 євро [126, с. 35; 210, с. 29].

Через низькі пенсійні виплати, які перестали бути основним джерелом доходів пенсіонерів, значна частина цієї категорії населення у віці продовжує працювати, адже діюча система пенсійного забезпечення (відсутність зв'язку між тривалістю, трудовим стажем, періодом і сумою внесків та матеріальним станом майбутнього пенсіонера) не захищає їх від бідності. Водночас у східноєвропейських країнах умови надання пенсій залежать передусім від віку, необхідних строків виплати страхових внесків і стажу трудової діяльності. Так, в Угорщині та Болгарії для отримання права на повну пенсію достатньо сплачувати впродовж 20 років страхові внески.

Ще одна з негативних тенденцій в економіці України – збільшення темпів інфляції після певного періоду їхнього скорочення, зокрема суттєвого зростання цін на споживчі товари і послуги, що призводить до великих розбіжностей між номінальним та реальним розміром заробітної плати, а також до зменшення реальних виплат пенсій без забезпечення покращення матеріального стану працюючих, пенсіонерів і задоволення їхніх мінімальних потреб для дієвого існування (див. додаток И та додаток К). У 2006 р. індекс споживчих цін становив 11,6%, тоді як у високорозвинутих країнах, зокрема в

країнах-членах ОЕСР, цей показник коливався в межах 2–3% (в Данії – 1,8%, у Великобританії – 2,1%, в Німеччині – 2,0%, у Канаді – 2,4%, в Польщі – 2,2%, у США – 3,4% та ін.) [179, с. 181–190]. Внаслідок цього кількість бідних у нашій країні не зменшилася, а навпаки, зростає.

Вищепроведений аналіз свідчить, що в Україні суттєво занижені розміри державних соціальних стандартів та гарантій, а саме відчутно відстає в нашій державі рівень оплати праці й пенсійних виплат з урахуванням інфляційних процесів у країні порівняно з розвинутими країнами світу, що негативно впливає на формування стабільного платоспроможного попиту на всі необхідні для сучасного життя товари й послуги та є однією з причин формування прошарку бідного населення в Україні (див. табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Рівень життя населення України порівняно зі світовими стандартами*

Показники	Україна	Світові орієнтири
1. Питома вага оплати праці у ВВП	27% (2005 р.)	55–65% (у країнах Євросоюзу становить 60–65%, у Канаді – близько 52%, у Великобританії – 56%, у США – 58%, в Японії – 75%)
2. Частка витрат на оплату праці у структурі собівартості продукції	18% (2005 р.)	європейські норми – близько 30–35%
3. Співвідношення мінімальної та середньої заробітної плати	38,4% (2006 р.)	не нижче, ніж 55% (у багатьох країнах Європи становить 40–70%)
4. Співвідношення між розміром мінімальної зарплати і прожитковим мінімумом	1:0,8 (2006 р.)	2–2,5:1
5. Співвідношення між розміром середньої заробітної плати та прожитковим мінімумом для працездатних осіб	2,1:1 (2006 р.)	5–6:1
6. Співвідношення між розмірами мінімальної й середньої заробітної плати	1:0,4 (2006 р.)	1:3
7. Мінімальна погодинна заробітна плата	0,5 дол. США/год. (2006 р.)	не менше, ніж 3 дол. США/год.
8. Співвідношення між середньою пенсією і прожитковим мінімумом для осіб, які втратили працездатність	1,1:1 (2006 р.)	4:1

*Складено автором на основі джерел [63, с. 3; 196, с. 43–44] і за даними Держкомстату України.

Так, за різними даними, від 50% до майже 90% українців оцінюють свій матеріальний добробут (так звана «суб'єктивна бідність», яка істотно перевищує «об'єктивну бідність», що характерно не тільки для України) як низький і вважають себе бідними [7, с. 6].

Проблема безробіття є також надзвичайно впливовим фактором ризику бідності й зниження рівня життя всієї родини (наявність у родині хоча б одного безробітного підвищує ймовірність ризику бідності на 55%, двох безробітних – у 2,2 разу, а трьох та більше – у 3 рази). Найбільш небезпечним вважається родинне безробіття, яке найчастіше спостерігається у малих і монофункціональних містах [90, с. 40; 89].

Незважаючи на поступове скорочення рівня безробіття, розрахованого за методологією МОП у відсотках до економічно активного населення у віці 15–70 років, він у 2006 р. становив 6,8%, що нижче за показники деяких країн ЄС (у Польщі – 18,5%, в Німеччині – 12,9%, у Словаччині – 16,2%, в Іспанії – 9,3%, у Греції – 10,0%). Рівень зайнятості населення у віці 15–70 років залишається практично на тому самому рівні (у 2006 р. він становив 57,9%) і надалі є нижчим, ніж у країнах ЄС, де рівень зайнятості становить 63,8% [144; 179, с. 191].

Кількість безробітних, офіційно зареєстрованих у службах зайнятості в Україні, є набагато нижчою від загальної кількості безробітного населення та у 2006 р. становила 2,8%, що не відображає реальної ситуації на ринку праці, який і надалі залишається недорозвинутим, неструктурованим та, зрештою, нестабільним (див. додаток П).

Стабільне зниження кількості безробітних, офіційно зареєстрованих службою зайнятості протягом 2001–2006 рр., пов'язане з: 1) незареєстрованим безробіттям – недостатня зацікавленість значної кількості незайнятих громадян у реєстрації в центрах зайнятості через мізерний розмір допомоги для безробітних (у 2006 р. в середньому вона становила 251,48 грн.), затримкою виплат допомоги для безробітних, складністю реєстрації та зняття з обліку незайнятих громадян; 2) прихованим безробіттям у формі перебування значної частки робочої сили у вимушених “адміністративних відпустках” та в режимі неповного робочого дня; 3) відпливом робочої сили в інші країни через низьку оплату праці, де вона займається напівлегальною роботою, тоді як інша частина працездатного безробітного населення шукає порятунку в тіньовій економіці. Тому, за даними більшості недержавних організацій, реальний рівень безробіття коливається у межах 12–20% (див. додаток П). Водночас Е. Лібанова зазначала: «Що стосується України, то виходячи із реальної ситуації на ринку праці, поширеності зайнятості на

земельних ділянках та інших нерегламентованих форм трудової активності, обмеженого соціального захисту безробітних тощо можна розраховувати на критичний поріг на рівні 15% в Україні в цілому і приблизно 10–12% в Донбасі» [134, с. 114].

Посилення невідповідності пропозиції робочої сили попиту на неї загострює проблему безробіття серед працездатного населення. Так, у 2006 р. в центрах державної служби зайнятості було зареєстровано 780,9 тис. незайнятих громадян, тоді як потреба підприємств у працівниках становила лише 170,5 тис. осіб, що впливає на деструктивний розвиток ринку праці в Україні, де навантаження на одне вакантне робоче місце у 2006 р. сягнуло 5 осіб (див. додаток П).

Проблема безробіття в розрізі областей є набагато глибшою, ніж по Україні загалом. Найбільший рівень безробіття спостерігається в тих областях нашої держави, де практично відсутні великі промислові об'єкти (Волинська, Рівненська, Івано-Франківська, Сумська, Тернопільська, Чернівецька, Хмельницька та ін.), водночас менш уражені безробіттям великі міста (Дніпропетровськ, Донецьк, Одеса, Київ, Автономна Республіка Крим) (див. додаток Р).

Проблема безробіття є характерною як для розвинутих країн, так і для країн, що розвиваються. Однак в Україні ця проблема вирізняється більшою складністю, незважаючи на позитивну тенденцію до зниження офіційного рівня безробіття, та без винятку неминуче призводить до зубожіння населення в нашій державі.

Майнове розшарування населення, яке не відповідає стандартам рівня життя країн Європейського Союзу, а здебільшого наближається до країн Латинської Америки, внаслідок поширення нецивілізованих форм нагромадження капіталу, багатства незначним прошарком громадян, зростання рівня тінізації економіки, корупції, економічної злочинності та значної міжгалузевої диференціації оплати праці є причиною поглиблення проблеми бідності в Україні. Внаслідок цього сформувалися значна частина бідного населення – близько 82%, які володіють лише 20% багатства держави й живуть за межею бідності, та невеликий прошарок найбагатших людей – 2–3%, в яких концентрується 80% багатства країни, що унеможливує зростання кількості представників «середнього класу» [177, с. 56–57; 185, с. 215; 89]. Лише менше, ніж 20%

населення в Україні можна розглядати як соціальну базу для майбутнього середнього класу, однак, але, за експертними оцінками, 2/3 своїх доходів вони отримують нелегально, здебільшого кримінальним способом, що суперечить принципам соціально орієнтованої ринкової економіки.

Згідно з іншими даними до категорії середнього класу, який має бути гарантом соціальної стабільності й прогресу, зараховують 9,8% населення, яке не може бути рушійною силою суспільно-економічного розвитку держави. Водночас у високорозвинутих країнах до середнього класу належить більшість, яка займає середні статусні позиції між «верхами» та «низами», а саме 50–75% (згідно з іншими даними – 70–80%) населення країни [188, с. 65].

За даними офіційної статистики, в Україні доходи 10% найбагатших домогосподарств перевищують доходи 10% бідних більше ніж у 14 разів, хоча, за експертними оцінками, фактична диференціація грошових доходів населення є заниженою, оскільки у тіньовому секторі, за різними оцінками, перебуває 30–50% доходів і більшість заможних родин уникає оприлюднення власних доходів та витрат, тобто поляризація населення за рівнем доходів становить 30:1.

На одного офіційного українського мільйонера, за дослідженням А. Чухна, припадає приблизно 117 тис. бідного населення [196, с. 44].

В європейських постсоціалістичних країнах поляризація населення за рівнем доходів перебуває в межах 4–5:1, у країнах ЄС – 5–7:1, зокрема в Австрії – 4,4:1, у Великобританії – 7,1–10,4:1, у скандинавських країнах – 3,7:1, в Японії – 3,4–4,3:1, у Китаї – 7–8:1 та ін. [63, с. 3; 126, с. 35; 129, с. 94]. Що стосується коефіцієнта концентрації Джині, то він в Україні у 2006 р. становив 30,9%, тоді як у розвинутих країнах світу вказаний показник коливається в межах 25–27%, зокрема в 2006 р. у Швеції він становив 25,0%, у Франції – 32,7%, у США – 40,8%, в Китаї – 44,7%, у Польщі – 34,1%, в Угорщині – 26,9% та ін. [185, с. 171; 172, с. 12; 5, с. 36].

Отже, необґрунтовано великий розрив у розподілі доходів та соціальних благ в Україні, який суперечить вимогам європейських стандартів, призводить до зниження життєвого рівня населення, зокрема найменш забезпечених прошарків суспільства.

Що стосується структури видатків Зведеного бюджету на соціально-культурні цілі в Україні, то вони є дуже низькими порівняно зі світовими стандартами, що свідчить про неефективність у нашій державі соціальної політики, спрямованої на примноження людського капіталу шляхом розвитку науки, освіти, культури, охорони здоров'я та надання однакових можливостей щодо доступу до освіти, медичного обслуговування, роботи, відпочинку тощо, без чого неможливо досягти високих стандартів життя більшості населення.

Слід зазначити, що в Україні не всі статті бюджетних видатків зростали однаковими темпами: видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення доволі суттєво зросли (з 5,6% ВВП у 2002 р. до 8,05% ВВП у 2006 р.), що зумовлено збільшенням трансферту на фінансування стійкого дефіциту Пенсійного фонду (з 0,9% ВВП у 2002 р. до 3,38% ВВП у 2006 р.) порівняно з видатками на охорону здоров'я, оборону, освіту, культуру, які надалі залишаються на дуже низькому рівні (див. табл. 2.6). Водночас у 2006 р. державні витрати на освіту в таких країнах, як Данія, становили 8,5% від ВВП, Естонія – 5,3%, Швеція – 7,4%, Бельгія – 6,1%, Норвегія – 7,7%, Франція – 5,9%, Угорщина – 5,5%, Португалія – 5,7%, Словенія – 6,0%, Польща – 5,4% від ВВП та ін. У 2006 р. на охорону здоров'я розвинуті країни відповідно витрачали: Німеччина і Франція – 8,2%, Данія – 7,1%, Норвегія – 8,1%, Португалія та Мальта – 7,0 % від ВВП. Що стосується частки бюджетних коштів, які виділяються на соціальний захист і соціальне забезпечення населення, то у Німеччині в 2006 р. вони становили 22,31% від ВВП, а в Італії – 17,71% від ВВП [141, с. 84–86; 40].

Низький рівень фінансування соціальної сфери (зокрема, охорони здоров'я й освіти), незважаючи на його абсолютне зростання, де більшість із видатків спрямовується на підвищення рівня заробітної плати і лише незначна частина залишається для фінансування інвестицій в інфраструктуру та людський капітал, через що заміна старих основних фондів здійснюється доволі повільно, призводить до погіршення якості робочої сили і відставання нашої держави у рівні науково-технологічного розвитку порівняно з індустріально розвинутими країнами світу. Внаслідок цього відбувається загальне зниження рівня конкурентоспроможності національної економіки, що пов'язано зі

здешевленням робочої сили й якістю людського потенціалу. В 2006 р. близько 80% усіх видатків у сфері охорони здоров'я було спрямовано на виплату заробітної плати та оплату комунальних послуг, лише 10% – для фінансування інвестицій у нове обладнання.

Таблиця 2.6

Структура видатків Зведеного бюджету України, % ВВП

Показники/роки	2002	2003	2004	2005	2006
Загальнодержавні функції	3,80	3,75	3,56	3,64	4,29
Оборона	1,57	1,97	1,79	1,42	1,44
Громадський порядок, безпека і судова влада	2,23	2,19	2,28	2,40	2,52
Економічна діяльність	3,19	4,57	5,42	4,50	5,23
Охорона довкілля	0,29	0,34	0,34	0,29	0,35
Житлово-комунальне господарство	0,62	0,68	0,77	0,92	0,52
Охорона здоров'я	3,34	3,63	3,51	3,64	3,71
Духовний та фізичний розвиток	0,63	0,77	0,78	0,81	0,82
Освіта	5,43	5,60	5,31	6,30	6,44
Соціальний захист і соціальне забезпечення	5,60	4,85	5,59	9,39	8,05
Трансферт Пенсійному фонду	0,88	0,50	1,74	5,42	3,38
Сукупні видатки	26,71	28,35	29,35	33,32	33,37

Джерело : www.ukrstat.gov.ua

Крім незначних обсягів фінансових ресурсів, які спрямовуються на розвиток освіти, охорони здоров'я та інші соціальні цілі, що знижує рівень якості відповідних послуг, держава не в змозі забезпечити повноцінне дотримання прав індивіда на охорону здоров'я, освіту (ці послуги здебільшого стали платними і недоступними для більшості населення, зокрема для бідних сімей), таким чином погіршуючи якість життя населення.

Різке зростання тіньового сектору через відсутність прогнозованої, послідовної державної політики й послаблення контролю з боку державних органів, громадськості та запровадження олігархічної моделі економіки (за експертними оцінками, на сьогодні тіньовий сектор економіки України становить близько 50 – 60% від ВВП) суттєво впливає на зміну динаміки показників доходів населення у вигляді незареєстрованих доходів, до одержання яких воно починає ставитись як до звичайного явища і яке призводить до масового поширення в нашій державі тотальної корупції й деградації суспільства. Тіньовий сектор не залучений до формування доходів як на рівні державного, так і місцевих бюджетів, а також до наповнення Пенсійного фонду та фондів соціального страхування, через що держава має обмежені ресурси як для працюючого населення, так і для соціально уразливих прошарків суспільства, а це поглиблює проблему бідності в Україні.

Усі проаналізовані вище причини призвели до негативних наслідків: 1) значного погіршення структури споживання переважної більшості населення внаслідок скорочення споживання найбільш енергетично цінних для життєдіяльності людини продуктів харчування (м'ясо- та рибопродукти, фрукти, ягоди тощо), у результаті чого збільшилось споживання хлібопродуктів і картоплі; 2) зниження енергетичної цінності середньодобового раціону харчування на душу населення, яка у 2006 р. становила 2881 Ккал, тоді як у США цей показник становить 3800 Ккал при витратах лише 10% сімейного бюджету [135, с. 71]; 3) зростання питомої ваги споживчих видатків у структурі витрат домогосподарств з 78% у 1990 р. до 79,9% у 2006 р. (упродовж усіх років незалежності цей показник був не меншим, ніж 70%). Зокрема, питома вага вартості харчування в структурі загальних витрат і заощаджень збільшилася з 32,8% у 1990 р. до 61% у 2006 р., що свідчить про відсутність ресурсів не лише для заощаджень, а й для медичного обслуговування, навчання тощо та взагалі про низький життєвий рівень суспільства. У високорозвинутих країнах цей показник становить не більше, як 20–30% від загальних сімейних витрат [146, с. 11]; 4) виникнення несприятливої соціально-демографічної ситуації в Україні, а саме відбулося помітне зростання природного скорочення населення внаслідок перевищення смертності над народжуваністю, коли народжуваність у 2006 р. становила 9,8 проміле, а смертність – 16,2 проміле; 5) суттєвого зниження очікуваної на час народження тривалості життя – узагальнюючого показника рівня смертності та соціального розвитку з 70,5 року в 1990 р. до 68,10 року в 2006 р. і значного погіршення стану здоров'я населення, тоді як середня тривалість життя населення у світі зросла з 64,7 до 66,9 року, зокрема у 37 країнах світу очікувана тривалість життя дорівнює від 75 до 80 років, а ще в 50 країнах – від 70 до 75 років, у тому числі в Японії вона становить 82,3 року, в Швеції – 80,5 року, а в Польщі зросла з 71 до 75,2 року [52, с. 22; 154 с. 8]; 6) масового міграційного впливу населення за кордон з метою заробітків та пошуку кращих умов для життя, причому найбільше у працєактивному віці (35–40 років), й ініціативних, освічених людей, перетворивши нашу державу на постачальника дешевої та водночас доволі кваліфікованої робочої сили для багатьох країн близького і далекого зарубіжжя. Однак

слід зазначити, що протягом 2005–2006 рр. вперше за останнє десятиліття кількість прибулих перевищувала кількість вибулих з країни на відміну від попередніх років, коли спостерігалось від'ємне сальдо міграції (див. додатки С, Л, Т).

З аналізу причин виникнення та поширення багатоаспектного явища бідності простежується причинно-наслідковий ланцюг бідності в Україні впродовж 1991–2006 рр.: недостатньо виважена й неефективна державна політика уряду щодо проведення комплексу інституційних перетворень та економічних, соціальних і гуманітарних реформ призвела до появи першопричин бідності, внаслідок чого виникли інші причини (похідні від перших) цього явища, що в сукупності спричинило негативні соціальні наслідки (див. рис. 2.2). За допомогою сформульованих у дисертації критеріїв оцінювання бідності індивіда (домогосподарства)/країни ми згрупували основні показники бідності в Україні та порівняли їх з іншими країнами світу, здебільшого з високорозвинутими. Незважаючи на позитивні тенденції в нашій державі (впродовж 2000–2006 рр.), які виявлялися у підвищенні реальних доходів населення (реальної оплати праці, пенсій), збільшенні абсолютних видатків на соціальні потреби, зниженні офіційного рівня безробіття та ін. (хоча їх не можна вважати вражаючими), істотних зрушень у покращенні соціальних показників та радикальному підвищенні доходів населення не відбулося. Надалі соціальні стандарти українського населення є далекими від бажаного рівня – рівня європейських країн, через що Україна перебуває серед країн з високим рівнем бідності та невисоким рівнем людського розвитку (див. табл. 2.7).

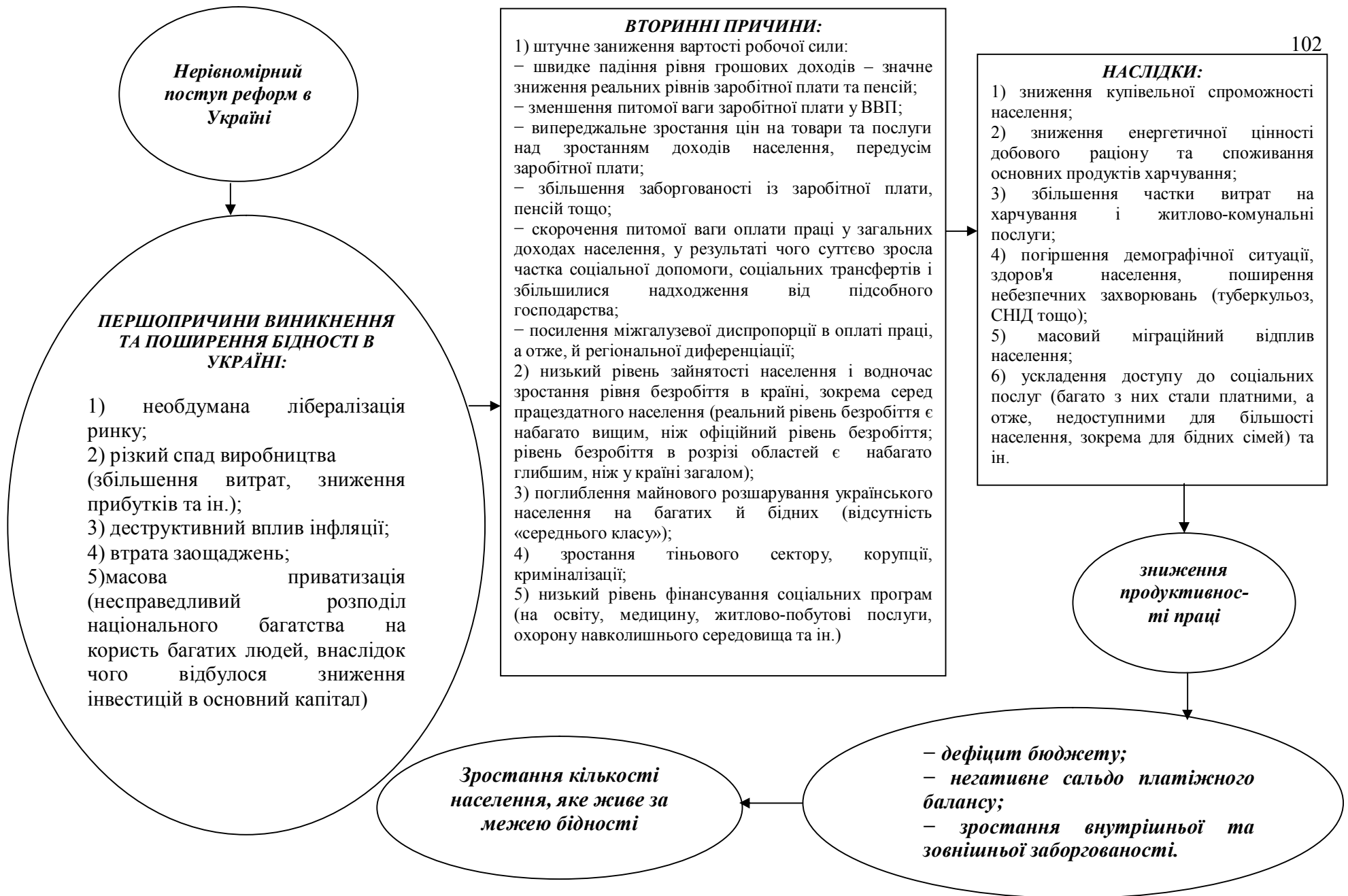

Рис. 2.2. Причинно-наслідковий ланцюг бідності в Україні у 1991–2006 рр. (складено автором).

Показники бідності в Україні та в інших країнах світу відповідно до критеріїв оцінювання бідності індивіда (домогосподарства)/країни за 2006 р.*

№ з/п	Критерії оцінювання бідності індивіда/країни	Показники бідності в будь-якій країні	Показники у 2006 р. (Україна)	Світові показники у 2006 р. (в деяких країнах світу)
1.	Рівень доходу на душу населення	1) абсолютна межа бідності (частка населення, яке перебуває нижче від абсолютної межі бідності (прожиткового мінімуму)); 2) відносна межа бідності (частка населення, яке живе в нестатках відносно життєвого стандарту цього конкретного суспільства); 3) ВВП на душу населення у дол. США за ПКС: – індекс доходу (життєвого рівня)	Близько 80% 28,1% 6848 0,705	Не перевищує 25% (у багатьох країнах вона становить 10–13%). Норвегія – 6,4%; Швеція – 6,5%; Великобританія – 12,5%; Чехія – 4,9%; Словенія – 8,2%. Канада – 33 375; США – 41890; Польща – 13847; Німеччина – 33973. Ісландія – 0,985; Греція – 0,910; Німеччина – 0,949; Португалія – 0,888; Румунія – 0,752; Бразилія – 0,740, Туреччина – 0,740.
2.	Рівень споживання (структурно-витратний критерій)	1) витрати населення на продовольчі товари понад 60% сімейного бюджету. 2) душевий добовий раціон харчування з енергетичною цінністю нижчою, ніж 2100 Ккал.	61% 2881	Високорозвинуті країни витрачають не більше, як 20–30% (США – 10%). Німеччина – 3382; Угорщина – 3313; Чехія – 3244; Австрія – 3536.
3.	Рівень освіти та професійної підготовки	1) письменність дорослого населення (15 років та старше),%; 2) загальне охоплення освітою, %; – індекс досягнутого рівня освіти	99,4 86,5 0,948	Італія – 98,4; Естонія – 99,8; Словенія – 99,7; Болгарія – 98,2; Білорусь – 99,6. Норвегія – 99,2; Німеччина – 88,0; Данія – 102,7; Греція – 99,0; Словенія – 94,3. Франція – 0,982; Сінгапур – 0,908; Латвія – 0,961; Румунія – 0,905.

Продовження табл. 2.7

4.	Рівень очікуваної тривалості життя	1) очікувана тривалість життя при народженні, років: – індекс очікуваної тривалості життя	68,1 0,711	Японія – 82,3; Швеція – 80,5; Швейцарія – 81,3; Іспанія – 80,5; Польща – 75,2; Естонія – 71,2; Білорусь – 68,7. Норвегія – 0,913; Німеччина – 0,902; Коста-Ріка – 0,891; Мексика – 0,843; Румунія – 0,782.
5.	Рівень майнового розшарування населення	1) децильний коефіцієнт диференціації (співвідношення доходів 10% найбагатших та 10% найбідніших груп населення); 2) коефіцієнт концентрації Джині, %	14:1 30,9	Норвегія – 6,1:1; Франція – 9,1:1; Польща – 8,8:1; Чехія – 5,2:1; Уругвай – 17,9:1; Іспанія – 10,3:1. Польща – 34,5; Швеція – 25,0; Бельгія – 33,0 Японія – 24,9; Угорщина – 26,9; Великобританія – 36,0; Бразилія – 57,0; Росія – 39,9.
6.	Рівень можливості задоволення основних потреб населення	– індекс людського розвитку.	0,788 (76-те місце)	Норвегія – 0,968 (2-ге місце); Швеція – 0,956 (6-те місце); США – 0,951 (12-ге місце); Чехія – 0,891 (32-ге місце); Польща – 0,870 (37-ме місце); Білорусь – 0,804 (64-те місце); Росія – 0,802 (67-ме місце).
7.	Суб'єктивний рівень	1) самооцінка свого матеріального добробуту («суб'єктивна» бідність)	83% населення України оцінюють власний матеріальний добробут як вкрай низький та вважають себе бідними (згідно з проведеними дослідженнями МОП спільно з ПРООН).	—

Примітки: 1. В різних країнах абсолютна та відносна межі бідності обчислюються з огляду на їхні національні стандарти та рівень розвитку суспільства. 2. Наближення індексу до 1 свідчить про покращення рівня людського розвитку.

* Складено автором на основі джерел: www.ukrstat.gov.ua та <http://hdr.undp.org/reports/>

Оскільки соціальні стандарти зростають швидшими темпами, ніж фактичний рівень життя населення, у будь-якій країні завжди є певна частина людей, яка з різних причин вимушено позбавлена доступу до праці, якісного житла, освіти, охорони здоров'я і має доходи значно нижчі від середніх, тобто її рівень життя не відповідає національним

стандартам. У різних країнах залежно від рівня безробіття й розвитку соціальних програм до бідних прошарків населення потрапляють різні категорії людей, переважно це соціально вразливі групи населення: безробітні, особи з низькою професійно-освітньою підготовкою, інваліди, хронічно хворі, біженці, іммігранти та інші.

Водночас проблема бідності в Україні є специфічною та має ряд особливостей, оскільки вона поширюється не лише серед безробітних, а й серед: значної частини людей з високим освітнім рівнем; працюючого населення (попри зростання номінальної заробітної плати еквівалент її реальної купівельної спроможності майже симетрично падає); пенсіонерів, які мали великий трудовий стаж і високу заробітну плату протягом усього працездатного віку. В нашій державі наявність вищої освіти й доволі високої кваліфікації не гарантує працевлаштування, у тому числі за фахом, та входження індивіда до середнього класу як за службовим станом, так і за рівнем добробуту.

При цьому відбувається декваліфікація, професійна переорієнтація працівників через їхню неможливість працювати за своєю спеціальністю та існує ризик опинитись серед категорії «нових бідних». В Україні порівняно з високорозвинутими країнами світу спостерігається значне майнове розшаруванням на «бідних» та «багатих» з мізерною часткою «середнього класу», а заможність останніх здебільшого асоціюється з тіньовою й кримінальною діяльністю. Крім цього, існує суттєва поляризація між регіонами, галузями й секторами в політиці доходів та виявляється різна підприємницька активність населення, що зумовлює великі розбіжності в рівні життя населення за областями країни.

В структурі доходів українського населення значне місце займають необліковані доходи фізичних осіб і доходи значної кількості українських "остарбайтерів", що створює проблему відволікання трудового потенціалу України від створення національного доходу, багатства та від формування значних заощаджень, які є одним з найбільш потужних і дешевих джерел інвестицій у вітчизняну економіку.

Отже, бідність в Україні набула надзвичайної гостроти (це явище торкнулося 13 млн. українців), що й відрізняє це явище від інших високорозвинутих країн світу. Низький рівень матеріального становища громадян (незначне зростання доходів населення, передусім заробітної плати та пенсій відносно швидкого зростання цін і

тарифів (у кілька разів) відповідно на товари й послуги; заборгованість із заробітної плати, скорочення частки заробітної плати та пенсій у структурі грошових доходів населення тощо); неефективна політика щодо реформування ринку праці (відсутність захисту від безробіття, відсутність збалансування попиту та пропозиції на робочу силу, поширення безробіття серед працездатного населення); несправедливий розподіл доходів населення; нераціональне використання і непропорційний розподіл бюджетних коштів на всіх рівнях щодо підвищення якості освіти, охорони здоров'я та інших галузей соціально-культурної сфери, у тому числі створення ефективних програм адресної соціальної допомоги та соціального захисту; високий рівень корупції, бюрократизму, тінізації, криміналізації "зверху вниз" (і навпаки) є тими основними причинами, від вирішення яких значною мірою залежить підвищення добробуту суспільства і окремих індивідів.

Узагальнюючи вище сказане, ми вважаємо, що бідність індивіда доцільно характеризувати більш комплексно, включаючи як низький рівень його доходів, так і відсутність можливостей доступу до професійно-освітньої підготовки, медичного обслуговування, належних побутових та житлово-комунальних умов, якісної питної води, навколишнього середовища, продуктів харчування та ін.

Вирішення багатоспектральної проблеми бідності в Україні потребує невідкладної та водночас ефективної державної (регіональної) політики, яка би комплексно і систематично підходила до усунення вищевказаних причин бідності і проводилася з використанням цілої системи як внутрішніх, так і зовнішніх механізмів (зокрема, міжнародної економічної допомоги через недостатнє внутрішнє ресурсне забезпечення).

2.2. Оцінювання ефективності вітчизняної стратегії подолання бідності з урахуванням досвіду зарубіжних країн

Зниження рівня життя широких верств населення, що спричинило поширення бідності в Україні, яка залишається найголовнішою та водночас важкою соціально-економічною проблемою суспільства і загрожує перетворитися на проблему майбутнього, вкрай загострило суспільну потребу в розробці урядом державної програми

в галузі зменшення та пом'якшення бідності в Україні. З метою оцінювання ефективності розроблених пріоритетних напрямків подолання бідності, стратегічних завдань та інструментарію, спрямованого на їхню реалізацію, в межах розробленої й затвердженої Президентом довгострокової Стратегії подолання бідності в Україні від 15 серпня 2001 р., необхідно уточнити сформульовані вище критерії оцінювання ефективності стратегії подолання бідності відповідно до вітчизняних умов. Комплексна, ретельна і водночас об'єктивна оцінка вітчизняної стратегії подолання бідності на предмет ефективності, дієвості, результативності заходів із подолання бідності в нашій країні та спроможності їх досягти дасть змогу в разі потреби своєчасно здійснити більш рішучі й кардинальні кроки у подоланні (пом'якшенні) бідності та запобіганні її поширенню.

Виділимо, на нашу думку, основні критерії оцінювання ефективності вітчизняної стратегії подолання бідності в Україні, які враховують: внутрішні потреби й інтереси населення на гідний рівень та якість життя; особливості національного розвитку; міжнародні зобов'язання щодо досягнення Цілей розвитку тисячоліття в Україні; стратегічний курс України – набуття членства в Європейському Союзі, а саме:

- 1) відповідність розроблених стратегічних цілей, пріоритетних завдань та ключових інструментів їхнього впровадження стратегічним суспільним потребам та інтересам;
- 2) відповідність розробленого інструментарію реальним діям у досягненні стратегії (виконуваність стратегії з точки зору забезпечення внутрішніми ресурсами);
- 3) взаємозв'язок стану бідності з результативністю виробництва і позитивною динамікою макроекономічних показників (наприклад, підвищення темпів економічного зростання; доходів та заробітної плати населення; здійснення певних позитивних зрушень на ринку праці тощо);
- 4) повнота стратегії (врахування усіх нагальних потреб населення; узгодженість прогнозних показників бідності з прогнозними макроекономічними показниками; визначення місця міжнародних донорів у процесі реалізації поставлених цілей);
- 5) практичне врахування Цілей розвитку тисячоліття, адаптованих до національних умов, що передбачають основні завдання людського розвитку й сталого розвитку

довкілля до 2015 р., чіткі строки їхнього вирішення та піддаються кількісному вимірюванню, у вітчизняній стратегії боротьби з бідністю;

6) відповідність світовим тенденціям суспільного розвитку (наближення до європейських стандартів як за соціально-економічними показниками, так і за рівнем бідності);

7) створення системи моніторингу індикаторів людського розвитку з прогнозованими показниками для забезпечення можливостей громадського контролю за їх досягненням та своєчасного реагування й коригування державної політики у сфері подолання бідності в країні;

8) гнучкість та скоординованість дій представників органів влади відповідно до зростаючих потреб населення;

9) відповідальність владних структур за досягнутий результат у сфері подолання бідності в країні.

Перш ніж оцінити ефективність державних дій, спрямованих на подолання бідності, доцільно чітко навести стратегічні напрямки подолання бідності, пріоритетні завдання, які мають реалізовуватись в три етапи, прогнозні показники бідності, які необхідно досягнути до 2010 р. та відповідні механізми їхньої реалізації (див. рис. 2.3).

Протягом першого етапу реалізації стратегії передбачалось знизити рівень бідності з 26,7% до 26%, рівень крайньої бідності – з 14, 7% до 12%, глибину бідності – з 22,9% до 21,5%. Виконання першого етапу стратегії, розрахованого на 2001-2002 рр., створювало об'єктивні передумови для формування другого етапу реалізації стратегії, протягом якого прогнозувалось зменшити рівень бідності з 26% до 25%; рівень крайньої бідності з 12% до 8% та глибину бідності з 21,5% до 19%. І насамкінець, останній, третій етап реалізації стратегії подолання бідності, розрахований на 2005–2009 рр., передбачав зменшити рівень бідності з 25% до 21,5%, рівень злиденності – з 8% до 3%, а глибину бідності відповідно – з 19% до 18%⁹[186, с. 1–10].

---

⁹ Впродовж 2000–2009 рр. прогнозувалось зменшити рівень бідності на 5,2%, рівень злиденності – на 11,7%, глибину бідності – на 4,9% та відповідно досягнути прогнозного рівня бідності у 2010 році – 21,5%.

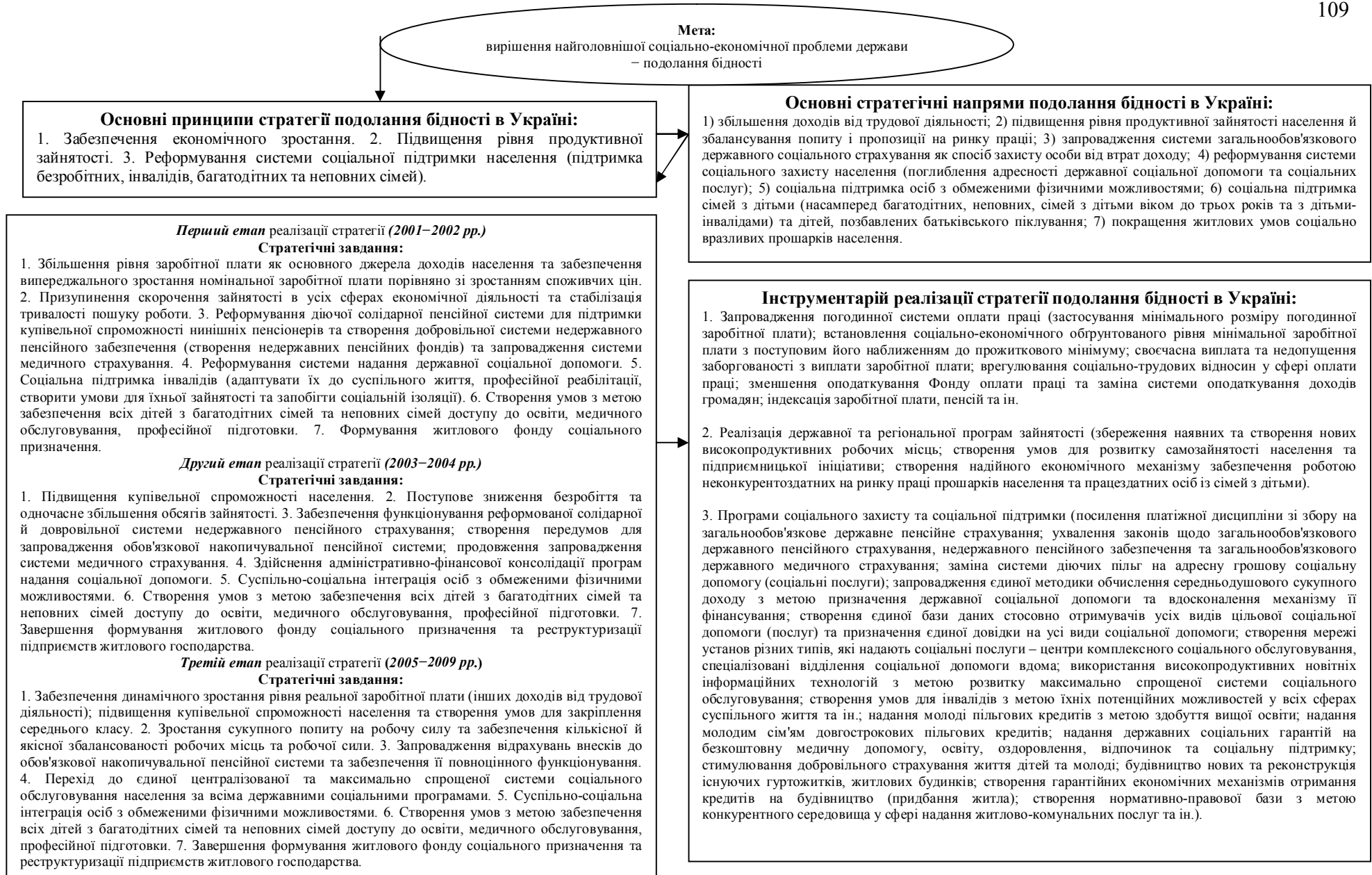

Рис. 2.3. Структура розробленої урядом стратегії подолання бідності в Україні*

* Складено автором на основі [186, с. 1–10].

Натомість, протягом трьох етапів (третій етап аналізуємо до 2006 р.) реальні показники не збігаються з прогнозними показниками бідності, а точніше, замість зменшення показників відбувався зворотній процес – їхнє збільшення: протягом 2000–2002 рр. рівень бідності та глибина бідності збільшилися відповідно на 0,8%–0,1%; рівень крайньої бідності зменшився лише на 0,2%; протягом 2003–2004рр. ці показники відповідно збільшилися на 0,1%, 0,1%, 0,5%; впродовж 2005–2006 рр. (хоча реалізація третього етапу включає 2009 рр.) рівень бідності та крайньої бідності збільшилися відповідно на 0,8– 0,6%, тоді як глибина бідності зменшилась, хоча несуттєво – на 0,2% (див. табл. 2.8 та 2.9).

Таблиця 2.8

Динаміка показників бідності в Україні за 1999–2006 рр.*

Показники бідності		1999 р.	2000 р.	2001р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2010 р.
Межа бідності (грн., на 1 особу на місяць)	—	126	156	175	192	220	271	365	430	—
Межа злиденності (грн., на 1 особу на місяць)	—	101	125	140	153	176	217	292	344	—
Рівень бідності, %	факт. прогноз.	27,8 -	26,4 26,7	27,2 26,2	27,2 26	26,6 25,5	27,3 25	27,1 -	28,1 -	21,5
Рівень крайньої бідності (рівень злиденності), %	факт. прогноз.	14,2 -	13,9 14,7	14,9 13	13,7 12	13,7 10	14,2 8	14,4 -	14,8 -	3
Рівень злиденності серед бідного населення, %	—	52,0	52,7	54,9	50,6	51,4	51,9	53,1	52,5	—
Глибина бідності, %	факт. прогноз.	23,2 -	23,8 22,9	25,0 22,5	23,9 21,5	22,9 20,5	24,0 19	23,8 -	23,8 -	18
Сукупні еквівалентні витрати бідного населення (грн., на 1 умовну особу на місяць)	—	96,7	118,9	131,3	146,0	169,7	205,9	278,3	327,7	—
Середній дефіцит доходів бідного населення (грн., на 1 особу на місяць)	—	29,3	37,1	43,7	46,0	50,3	65,1	86,8	102,3	—

* Складено автором на основі [186; 131].

Невиконання прогнозних показників бідності у двох попередніх етапах (дає підстави щодо невиконання третього етапу зокрема та стратегії подолання бідності загалом) свідчить насамперед про нереальність цих показників, їхню необґрунтованість та неузгодженість з прогнозними макроекономічними показниками, завданнями та інструментарієм їхньої реалізації.

Порівняння основних фактичних показників з прогнозними показниками бідності в Україні впродовж трьох етапів реалізації вітчизняної стратегії подолання бідності (2000–2009 рр.) *

Етапи стратегії	Рівень бідності, %	Рівень крайньої бідності, %	Глибина бідності, %
I етап (2000–2002 рр.)			
прогнозне зменшення	–0,7%	–2,7%	–1,4%
фактичний результат	+0,8%	–0,2%	+0,1%
II етап (2003–2004 рр.)			
прогнозне зменшення	–1%	–4%	–2,5%
фактичний результат	+0,1%	+0,5%	+0,1%
III етап (2005–2009 рр.)			
прогнозне зменшення	–3,5%	–5%	–1%
фактичний результат (2005–2006 рр.)	+0,8%	+0,6%	–0,2%

* Розраховано автором.

Досягнення в Україні прогнозованого рівня бідності у 2010 р. – 21,5% не тільки не відповідає європейським стандартам якості та рівня життя, а й не може забезпечити мінімальні стандарти для більшості населення України (в країнах ЄС цей показник становить 10–15%) [196, с. 42].

Основними завданнями, які, на думку представників органів влади, є нагальними та вирішать проблему бідності – це підвищення доходів населення; зниження безробіття та одночасно зростання рівня зайнятості; реформування соціального захисту та соціальної підтримки населення. В стратегії подолання бідності зазначалося, що саме економічне зростання створить об'єктивні економічно-правові умови для реалізації вищезгаданих завдань завдяки впровадженню відповідних інструментів, а саме: запровадження мінімальної погодинної оплати праці; економічно обґрунтованого підвищення рівня заробітної плати та інших основних соціальних стандартів та гарантій (пенсій, допомоги) до прожиткового мінімуму; врегулювання соціально-трудових відносин в сфері оплати праці тощо; впровадження державної та регіональної програм зайнятості; реалізації програм соціального страхування (запровадження добровільної (обов'язкової накопичувальної) пенсійної системи та загальнообов'язкового державного медичного страхування); реалізації програм соціальної підтримки найбільш уразливих верств населення (заміна пільг на адресну грошову соціальну допомогу; спрощення системи

соціального обслуговування (єдина база даних одержувачів усіх видів соціальної допомоги (послуг) та призначення єдиної довідки на різні види допомоги).

На перший погляд, розроблені представниками органів влади стратегічні напрямки подолання бідності в Україні, завдання, які необхідно виконати в три етапи, та інструментарій враховують нагальні потреби населення. Однак якщо оцінити стратегію подолання бідності на предмет ефективності та реальності відповідно до сформульованих нами критеріїв, то можна побачити ряд недоліків, які уряд допустив при її впровадженні й реалізації.

Перелічені в стратегії завдання відображають лише частину проблем, які необхідно вирішити, водночас не акцентують свою увагу на збереженні державних гарантій у сфері освіти, науки, культури, охорони здоров'я, довкілля, інфраструктури тощо для забезпечення безпечного та гармонійного розвитку людини й суспільства з метою збереження та якісного відтворення людського капіталу на тлі розбудови економічних відносин. Насамперед йдеться про збільшення обсягів фінансування освітніх закладів, медичних установ, закладів культури, спорту тощо (придбання нових підручників; сучасного устаткування, обладнання, медикаментів тощо), що дасть змогу підвищити якість соціально-культурних послуг та надання рівних можливостей усім громадянам (не лише з бідних сімей, як це зазначається в стратегії) у розвитку природних здібностей, доступу до освіти, охорони здоров'я, участі в управлінні підприємством.

Слід зазначити, завдання в стратегії, які спрямовані на подолання бідності, цілком не відповідають Цілям розвитку тисячоліття (забезпечення якісної, доступної та безперервної впродовж життя освіти, охорони здоров'я; сталого розвитку довкілля; покращення здоров'я матерів та зменшення дитячої смертності; обмеження поширення захворюваності на ВІЛ/СНІД та туберкульоз; забезпечення гендерної рівності), крім зменшення кількості бідного населення (за національною межею бідності) до 18,4% у 2015 р. як складової частини національної стратегії соціально-економічного розвитку країни, що заздалегідь свідчить про відсутність зацікавленості забезпечити досягнення цілей відповідно до визначених критеріїв та задекларованих показників [116, с. 7; 51, с. 10].

Незважаючи на те, що в стратегії зазначається про поглиблення майнового

розшарування населення (доходи здебільшого зростають і концентруються у соціальних "вершків" нечисленної групи населення, чия заможність асоціюється з тіньовою та кримінальною діяльністю) як одного з факторів зростання бідності в Україні, однак уряд не акцентує свою увагу на зменшенні диференціації населення за його доходами та не розробляє відповідного інструментарію. На думку багатьох науковців, а саме Ю. Архангельського, О. Радзівського, А. Алексєєва, Ю. Мотиченка і Ж. Архангельської вирішення проблеми подолання бідності в Україні є неможливим лише через економічне зростання в нашій державі, що зазначається в стратегії, без критерія справедливого перерозподілу доходів та соціальної справедливості. На їхню думку, зменшити диференціацію реальних доходів (Диференціація = $\frac{\text{доходи максимальні}}{\text{доходи мінімальні}}$ – зменшення чисельника та збільшення знаменника) можливо завдяки: змінам в оподаткуванні; впровадженню більш справедливої оплати праці з урахуванням попиту і пропозиції на робочу силу; скорочення тіньового перерозподілу доходів [6, с. 64–71; 4, с. 50–51; 5, с. 36–40].

Що стосується системи оподаткування, то на думку В. Тимофєєва, А. Пападаскалопулоса, Дж. М. Корреса, Дж. Поліхронопулоса та вищезгаданих науковців, перерозподіл доходів можливо лише скоротити за допомогою введення прогресивної шкали оподаткування як основної частини політики перерозподілу та ефективного використання бюджетних коштів на виплату соціальних трансфертів, що зможе забезпечити рівномірний доступ до різних соціальних послуг й благ, таких як освіта, охорона здоров'я та можливість участі у суспільному житті [46, с. 332]. Адже введення урядом єдиної ставки податку впродовж 2005–2006 рр. на рівні 13% (до 2004 р. – 10–40%) не мало серйозного впливу на детінізацію економіки (на даний час не передбачається "виходу зарплати з тіні") та на зростання сумарного прибуткового податку (поки що немає практично ніяких доказів цього зростання) [6, с. 68–69; 5, с. 38–39; 107, с. 36]. Ось чому з точки зору подолання бідності та необхідності поповнення бюджету необхідно відновити прогресивну шкалу оподаткування (зокрема, максимальну ставку прибуткового податку), яка існує майже у всіх країнах Європи та Америки. З іншого боку, це дасть змогу привести наше законодавство у відповідність із практикою ЄС, якщо український уряд насправді прагне наслідувати Захід та має намір

реалізувати План дій щодо євроінтеграції (на Заході максимальні ставки прибуткового податку є доволі високими). У Швеції, на відміну від інших країн Західної Європи, важливу роль у подоланні соціальної нерівності та бідності відіграє перерозподільно-інституційна політика доходів за допомогою прогресивної системи оподаткування та універсальна соціальна політика, яка передбачає загальнодоступне соціальне забезпечення і значну частку витрат у структурі ВВП на соціальні цілі (завдяки запровадженню високих податків). Через високий рівень перерозподілу податків в Швеції невипадково співвідношення доходів багатого та бідного населення становить 3,1:1; рівень бідності – менше, ніж 5%, що стосується середнього класу, то він становить понад 80% населення [196, с. 42].

Водночас П. Хейне вбачає у високому рівні перерозподільних функцій держави (у більш прогресивних податкових ставках) більше негативу, ніж позитиву, оскільки, на його думку, така державна політика щодо перерозподільних процесів призводить до зниження стимулів до підприємницької діяльності, продуктивності й динамічності праці, високої інфляції, відпливу інвестицій та збільшення прошарку соціальних утриманців. Однак невисокий рівень перерозподілу податків на користь бідних верств населення (з метою підвищення стимулів населення до праці) та набагато менша соціальна допомога (спрямовується лише на покращення життя найбідніших груп населення, які перебувають нижче від межі бідності) у Великобританії та США, на відміну від Швеції, призвели до вищих показників бідності й значної диференціації доходів населення.

Отже, виходячи з вищесказаного, на нашу думку, зниження економічної нерівності можна досягнути шляхом комплексної економічної й соціальної політики, враховуючи всі напрямки реформування, одним з яких є впровадження гнучкої податкової політики – розширення бази оподаткування як для фізичних осіб, так і для юридичних залежно від розмірів доходів населення та прибутку підприємств.

Ще один зі шляхів вирішення проблеми нерівності в розподілі доходів – здійснення заходів у системі оплати праці та пенсійного забезпечення. Стабільне зростання реальних грошових доходів населення є також одним з першочергових завдань в стратегії. Однак замість використання відповідного інструментарію у сфері оплати праці, а саме: 1) вдосконалення порядку встановлення мінімальної заробітної плати та

економічно обґрунтованого підвищення її рівня до прожиткового мінімуму для осіб працездатного віку; 2) запровадження мінімальної погодинної оплати праці за виконану працівником протягом певного часу роботи – відбувається автоматичне (штучне та економічно необґрунтоване) підвищення розмірів мінімальної заробітної плати, яке багато в чому в Україні підпорядковується не об'єктивним показникам суспільно-економічного розвитку країни, а суб'єктивним факторам окремих політичних сил. Підвищення розміру оплати праці, яке неадекватне порівняно з підвищенням споживчих цін та практично не пов'язане з якістю праці, кваліфікацією та професіоналізмом працівника, результативністю виробництва і динамікою макроекономічних показників, не може свідчити про позитивні зрушення у реформуванні системи оплати праці, не кажучи вже про наближення її до міжнародних стандартів життя. Це свідчить про невиконання владними структурами своїх зобов'язань щодо трансформації політики доходів населення шляхом обґрунтованого підвищення розміру заробітної плати, що в кінцевому результаті не сприяє виконанню ними слідуючих завдань, пов'язаних із проведенням повномасштабної пенсійної реформи, загальнообов'язкового медичного страхування та розширення сфери продуктивної зайнятості (навіть працевлаштування не вирішує проблеми бідності громадян).

Загалом представникам органів влади не вдалося максимально вдосконалити державну систему соціального захисту працівників та членів їхніх сімей від імовірної бідності через неможливість отримувати дохід в разі втрати роботи чи непрацездатності через хворобу, нещасний випадок тощо.

Водночас для якомога швидшого подолання бідності в країні владні структури значно підвищили частку соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів у структурі доходів населення порівняно з оплатою праці. На думку, В. Симоненка, таке зростання свідчить лише про тимчасове соціальне маневрування, спрямоване не на вирішення проблеми бідності в країні, а на згладжування гостроти соціальних проблем й нерівності [171]. Таке необґрунтоване співвідношення соціальних виплат з доходами працюючих не сприяє стимулам до продуктивної праці та легалізації доходів переважної більшості населення країни, а отже, і не вирішує проблему бідності в Україні.

Крім раціональних соціальних трансфертів на підвищення соціального обслуговування (житлового забезпечення, освіти, науки, охорони здоров'я, культури) та на соціальний захист й підтримку незахищених верств населення (якщо порівняти державні соціальні витрати в Україні та США, то в останніх система фінансування соціальної сфери здійснюється на відміну від нашої країни за принципом "випереджального розвитку" порівняно зі зростанням ВВП темпами), органи влади повинні здійснювати більш активну політику у вирішенні проблеми зайнятості, а саме вжити всіх заходів для зниження довготривалості безробіття. Зокрема, в стратегії одним із нагальних завдань є вирішення проблеми безробіття та вдосконалення соціально-трудова відносин завдяки створенню нових і збереженню старих робочих місць. Однак слід не забувати, що для максимального забезпечення працездатного населення новими економічно доцільними робочими місцями необхідно вжити нагальних заходів щодо створення сприятливих умов для розвитку малого та середнього бізнесу (частка якого залишається незмінною протягом останніх років та становить близько 10% ВВП). Більшість науковців вважає, що основними причинами, які створюють несприятливе середовище для розвитку підприємництва, малого й середнього бізнесу та залучення приватних інвестицій в Україну, є масові прояви корупції, податковий тиск, нерівні й несправедливі умови введення бізнесу, зарегульованість процедур реєстрації, відсутність ділових і управлінських навичок у підприємців, обмежені можливості щодо отримання кредитів та ін. [172, с. 14–15; 145, с. 85].

Лише інтенсивний розвиток вітчизняної економіки шляхом підтримки всіх видів приватної ініціативи та підприємництва має стати реальним економічним фактором зменшення відсотка бідних серед працюючого населення.

У розвинутих країнах, де існує широка економічна свобода для діяльності індивіда, малий та середній бізнес становить 30–40% ВВП, зокрема, завдяки стимулюванню малого та середнього бізнесу в Польщі, Угорщині, Чехії він забезпечує майже 50 % ВВП [196, с. 45].

Регіональна диференціацію показників бідності в нашій державі є набагато гіршою, ніж в середньому в Україні, про що не зазначається у вітчизняній стратегії подолання бідності, а отже представники органів влади не ставлять собі за мету подолати значну

диференціацію соціального розвитку регіонів. Згідно з офіційною статистикою, у 2006 р. рівень бідності на регіональному рівні зазнав помітних змін: до областей з найвищим рівнем бідності увійшли АР Крим (30,8%), Волинська (50,7%), Луганська (37,1%), Хмельницька (32,4%), Рівненська (35,5%), Кіровоградська (41,4%), Житомирська (36,7%), Одеська (34,9%) Херсонська (43,2%), Тернопільська (34,3%) області, а до групи областей з позитивною ситуацією відносно рівня бідності потрапили Вінницька (21,3%), Донецька (24,8%), Івано-Франківська (12,7%), Миколаївська (20,6%), Полтавська (23,1%), Львівська (24,8%), а також м. Київ (8,8%) (див. додаток У). Ось чому одним із першочергових завдань уряду мають бути створені умови для активізації економічної ініціативи людей, громад, регіонів шляхом поступової децентралізації влади щодо здійснення регіональної соціальної політики та посилення відповідальності регіонів за їхній соціальний стан.

За період реалізації стратегії подолання бідності кардинальних змін у підвищенні рівня життя громадян України не відбулося через відсутність послідовних дій владних структур щодо виконання розроблених ними завдань та інструментарію, спрямованого на їхню реалізацію. Навіть певні спроби в підвищенні рівня оплати праці, пенсій, соціальної допомоги надалі залишаються малоефективними та незначними для більшості населення, а отже, не зменшують масштабів бідності в Україні й не створюють реальних передумов для її запобігання. Розбіжність між реальними та прогнозними показниками полягає також в однобічному підході до вирішенні проблеми бідності в Україні, враховуючи не всі потреби населення та міжнародні зобов'язання щодо реалізації Цілей розвитку тисячоліття. Сподівання представників органів влади зменшити бідність в Україні лише через стабільне зростання обсягу валового внутрішнього продукту, яке відбувається протягом останніх років не відбулося. Оскільки економічне зростання в Україні не є результатом власних системних трансформацій, а викликане особливою кон'юктурою у світі, а саме дією зовнішніх факторів і тимчасових переваг на світових ринках, тому воно не створює необхідні матеріальні передумови для забезпечення відчутних змін у задоволенні життєвих потреб населення, насамперед зменшення економічної нерівності та бідності, забезпечення рівного доступу всіх прошарків населення до якісних соціальних послуг. Навіть економічне зростання без покращення

системи розподілу доходів не зможе принести очікуваного соціально-економічного ефекту. Незадовільний матеріальний стан працівників, інвалідів, пенсіонерів, безробітних, відсутність радикальних змін у системі розподільчих відносин та позитивних зрушень у функціонуванні ринку праці, а також в галузях охорони здоров'я, освіти свідчить лише, не кажучи вже про відсутність задекларованих прагнень України досягнути євростандартів у соціальній сфері, про невідповідальність, непрофесійну діяльність виконавців за взяті ними зобов'язання щодо підвищення рівня життя бідного населення, усунення найбільш гострих проявів бідності та причин їхнього виникнення (див. табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Світові стандарти та реальні показники соціально-економічного розвитку українського суспільства*

Показники	Світовий рівень	Україна (2006 р.)
Питома вага випуску продукції малих та середніх підприємств у загальному обсязі випуску, %	50	10
Співвідношення доходів багатих і бідних прошарків населення, разів	3–6	офіційно – 13–14; неофіційно – 30 і більше
Відсоток незаможних громадян, %	10–15	28,1
Питома вага доходів від трудової діяльності у структурі доходів населення	40–50	43
Питома вага соціальної допомоги у структурі доходів, %	15	соціальна допомога та інші одержані поточні трансферти – 38,8, у тому числі соціальна допомога – 21,5
Питома вага витрат на харчування у структурі витрат, %	20–25	на придбання товарів та послуг – 79,9, у тому числі на харчування – 61
Частка витрат на освіту третього рівня (вищу), % до ВВП	5,7 (середня по ОЕСР)	на всю освіту – 6,44
Частка екологічних витрат, % ВВП	1,2–1,5	0,35
Рівень безробіття (визначений на основі статистичних обстежень населення), %	5–6	рівень безробіття за методологією МОП – 6,8; рівень офіційно зареєстрованого безробіття – 2,8
Рівень безробіття (з урахуванням прихованого безробіття), %	8–10	15 та більше
Коефіцієнт регіональної диференціації рівня безробіття, разів	1,1	2,6 (2004 р.)
Рівень загального обсягу нарахованих податків, % ВВП	41	40,8 (2004 р.)
Стандартна ставка ПДВ, %	20	20 (2005 р.)
Стандартний рівень корпоративного податку на дохід, %	30	25 (2005 р.)
Темп зростання реального ВВП, %	2–4	7,1
Величина реального ВВП на душу населення, дол. США, за ПКС	23000(ЄС–15, 2003 р.)	6 848
Гранично допустима величина зовнішнього державного боргу, % ВВП	≤60	13,5 (2004 р.)
Гранично допустима величина дефіциту бюджету, % ВВП	≤3	–3,7
Рівень інфляції, %	2,4	11,6

* Складено автором на основі [22, с. 60–63] та www.ukrstat.gov.ua

Відсутність розроблених індикаторів бідності, про які зазначалося в стратегії, з метою оцінювання ефективності здійснення заходів, спрямованих на подолання бідності, та контролю громадськості за їхнім виконанням свідчить про неповноту розробленої стратегії та недостатнє реагування держави на забезпечення соціально справедливого середовища і високих стандартів соціального добробуту суспільства в нашій країні.

Важливе місце у розробці вітчизняної стратегії подолання бідності має посідати міжнародна економічна допомога, значення якої владні структури не враховують. Саме міжнародна допомога (передусім фінансової і технічної) є одним із джерел додаткового залучення зовнішніх коштів й ресурсного забезпечення завдяки співробітництву з державами-донорами та міжнародними організаціями відповідно до міжнародних договорів України з метою виконання стратегічних завдань подолання бідності, які Україна не в змозі вирішити самостійно.

2.3. Аналіз використання іноземної допомоги для подолання бідності в Україні

Розгортання в Україні трансформаційних процесів, що мало за мету здійснити необхідні ринкові реформи в усіх сферах соціально-економічного розвитку української державності, підвищити рівень й досягнути нової якості життя громадян, а також наблизити стандарти життя українців до європейських стандартів життєдіяльності людини й прискорити реалізацію проголошеного курсу щодо інтеграції нашої країни в систему світового господарства, стало глибинним фактором, що зумовило об'єктивну необхідність співробітництва України з країнами та міжнародними організаціями у сфері залучення міжнародної технічної й фінансової допомоги.

Найбільшими джерелами зовнішнього фінансування для нашої держави з набуття її незалежності на етапі ринкової трансформації були й залишаються США, Канада, Німеччина, Нідерланди, Великобританія, Швеція, Швейцарія, Японія, Данія, Корея, країни ЄС, ООН, СБ (МБРР), МВФ, ЄБРР тощо [145, с. 84; 137, с. 48; 58]. Так, починаючи з 1992 р., договірно-правова база України з європейськими країнами, США, Канадою, країнами Азії, а також Комісією Європейського Союзу та міжнародними організаціями містили близько 40 міжнародних угод з питань технічного та фінансового співробітництва на двосторонній та багатосторонній основі.

Аналіз ефективності залучення міжнародної економічної допомоги для подолання бідності здійснюється на основі сформульованих вище критеріїв її оцінювання, за допомогою яких можна зробити висновки щодо ступеня її успішності. Виділимо ті критерії, які найбільше придатні для оцінювання якості та результативності проектів, спрямованих з метою реалізації цілей скорочення бідності в Україні:

1) міжнародна економічна допомога повинна повною мірою враховувати нагальні потреби населення, а саме досягнення цілей стратегії подолання бідності в Україні, у тому числі Цілей розвитку, визначених у Декларації тисячоліття ООН;

2) ініціатива країни-реципієнта у підготовці стратегічно важливих проектів на довгострокову перспективу, спрямованих на покращення умов життя та реалізацію природних здібностей індивіда, беручи до уваги думки громадськості;

3) країна-реципієнт, а не міжнародні донори повинні самостійно визначити основні пріоритетні напрямки, цілі, строки виконання проектів (програм) та проаналізувати їхню ефективність, для реалізації яких би спрямовувалась міжнародна допомога. Інакше кажучи, міжнародним донорам з метою створення належних умов для співробітництва та ефективного партнерства необхідно враховувати національні пріоритети соціально-економічного розвитку країни-реципієнта;

4) вирішальна роль країни-реципієнта у координації проектів (програм) в межах реалізації вітчизняної стратегії подолання бідності;

5) узгодженість пріоритетних цілей, внутрішніх механізмів та розробленого інструментарію окремо поданих проектів (програм), які мають за мету вирішити проблему бідності в Україні з цілями, мотивами, можливостями, основними напрямками діяльності міжнародних донорів;

6) об'єднання спільних зусиль й відповідальність країни-реципієнта та міжнародних донорів у розробці та впровадженні проектів на практиці;

7) надання міжнародної допомоги (йдеться насамперед про фінансову допомогу) на пільгових умовах та відхід донорів від практики надання так званих обумовлених кредитів;

8) контроль над використанням міжнародної економічної допомоги;

9) досягнення очікуваних результатів, які узгоджуються та відповідають поставленим цілям подолання бідності в Україні.

Впродовж усіх років незалежності нашої держави було надано та надається багато кредитів й безповоротної (грантової) допомоги. Так, Україна для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку забезпечення інтересів держави на зовнішніх ринках, створення додаткових робочих місць, прискорення інтеграції України в міжнародні структури та підвищення добробуту населення широко залучає фінансову допомогу у вигляді позик від Міжнародного банку реконструкції та розвитку, оскільки вони, на думку урядовців, мають більші переваги порівняно з кредитами комерційних банків та безпроцентних кредитів й грантів від Міжнародної асоціації розвитку [100, с. 118–119; 165, с. 6]. Україна, яка відповідно за класифікацією Світового банку, належить до третьої категорії країн (із середнім рівнем доходів) може претендувати на строки кредитування від 15 до 20 років, включаючи максимально можливий 3–5 річний пільговий період до початку погашення основної суми боргу (протягом якого виплачуються лише відсотки) та переважно отримує кредити під плаваючу ставку¹⁰, тобто в підсумку вартість кредитів банку становить 5–6,5% річних. Щодо безвідсоткових позик MAP, то вони надаються здебільшого найбільш біднішим країнам, які часто не можуть знайти інші джерела дешевого фінансування, на 35–40 річний строк погашення, включаючи 10-річний пільговий період.

Фахівці зі Світового банку стверджують, що раніше кредити цієї установи спрямовувалися на здійснення структурних економічних перетворень у країнах (в тому числі й для України), які стають на шлях ринкових реформ, але на даний час переважно кошти залучаються для фінансування соціальних проектів, зокрема у сферу освіти, охорони здоров'я, довкілля та у боротьбі з бідністю тощо. Водночас на практиці зовнішні асигнування здебільшого спрямовуються в ті проекти, які не мають прямого відношення до реалізації Цілей подолання бідності в Україні та в обмеженій кількості надаються для покращення якості й доступу до медичних, освітніх послуг, соціального захисту, підвищення захисту довкілля, що дасть змогу покращити соціальні показники в нашій державі.

---

¹⁰ Відсоткова ставка за кредитами МБРР може бути фіксуною або плаваючою з прив'язкою до ставки LIBOR.

Так, за період співробітництва (1993 – 2003 рр.) між Україною і МБРР було укладено угоди про позику на суму понад 3 млрд. дол. США для фінансування 33 системних та інвестиційних проектів¹¹ (з них понад 20 проектів, які вже впроваджуються, на суму близько 2 млрд. дол. США, а інші перебувають на різних етапах підготовки до впровадження), спрямованих в різні галузі економіки України. Згідно зі статистичними даними, впродовж 15-ти років незалежності нашої держави з боку Світового банку було надано 5 млрд. дол. США.

Основними секторами економіки, де залучалась фінансова допомога з боку МБРР/МАР, були й надалі залишаються державний, приватний та фінансовий сектори, сільське господарство, паливно-енергетичний комплекс, а також захист довкілля та соціальний сектор. Якщо розглянути більш детально загальну суму наданих коштів за секторами та проектний портфель Світового Банку в Україні впродовж 1993–2003 рр., то основними напрямками діяльності Світового Банку є здебільшого проектування і надання галузевих позик у сфері державного управління (673 млн. дол. США); у фінансовій сфері (556 млн. дол. США); у сфері енергетики та гірничо-видобувного комплексу (946 млн. дол. США); у галузі торгівлі та промислового комплексу (834 млн. дол. США). Водночас у сферу освіти, охорони здоров'я та у сферу послуг соціальної галузі було спрямовано лише 131 млн. дол. США, що набагато є нижчим, ніж в інші сектори економіки України (див. рис. 2.4 та додаток Ф).

Така тенденція свідчить про неузгодженість пріоритетних завдань в Україні у межах реалізації вітчизняної стратегії подолання бідності з фінансовими потоками та стратегічними напрямками міжнародних фінансових інституцій, зокрема Світового банку.

---

¹¹ СБ у своїй практиці використовує два види фінансових інструментів: 1) системні кредити (розраховані на короткі строки – від 1 до 3 років – з метою стратегічного розвитку країни-реципієнта) є вагомим джерелом фінансування Державного бюджету України з метою підтримки структурних реформ та інституційних перетворень, необхідних для створення сприятливих умов забезпечення стійкого й соціально справедливого зростання; 2) інвестиційні кредити (розраховані на довгі строки – від 5 до 10 років) – кредитні кошти спрямовуються безпосередньо на фінансування закупівлі товарів, обладнання, виконання робіт, надання послуг та для покриття операційних витрат (наперед визначених) у межах реалізації інвестиційних проектів з метою створення фізичної й соціальної інфраструктури, необхідної для скорочення бідності й забезпечення стійкого економічного зростання [100, с. 118–119; 160, с. 312–313; 56; 66, с. 50–51; 165, с. 6–7].

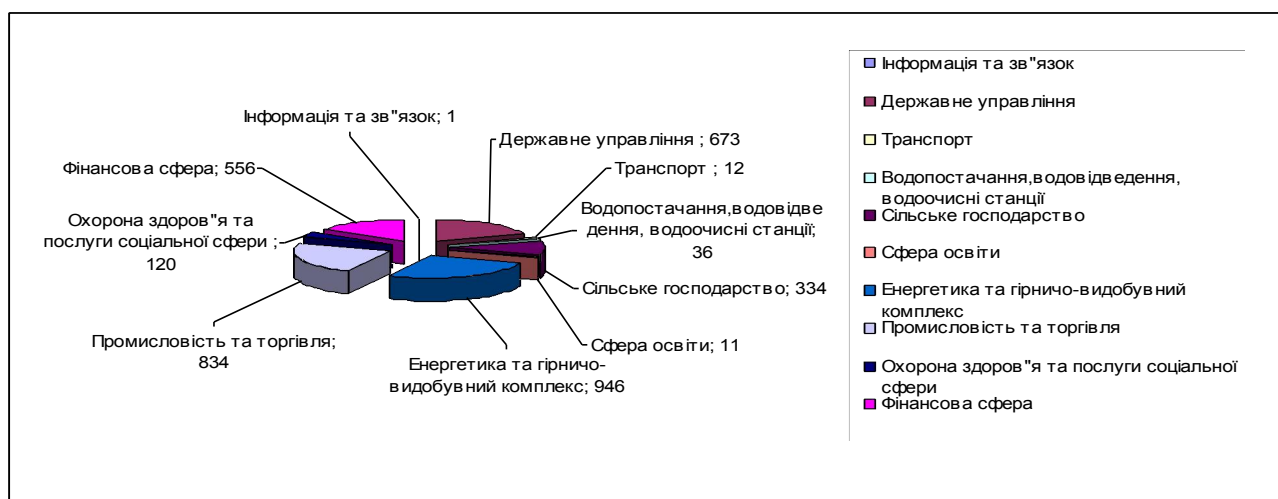

Рис. 2.4. Структура фінансової допомоги Україні з боку МБРР/МАР за секторами економіки протягом 1993–2003 рр. (млн. дол. США) [59]

У 2005 р. проектний портфель Світового банку в Україні складався з 12 активних проектів, де знову ж таки найбільші фінансові ресурси спрямовувалися для реформування державного сектору (338 млн.дол. США), енергетики та інфраструктури (330 млн. дол. США), а найменші – для зміцнення соціального та приватного секторів (відповідно 196 млн. дол. США та 35 млн. дол. США) (див. додаток X).

Як бачимо, обсяги та структура проектів Світового банку в Україні в розрізі секторів не повною мірою враховує нагальні потреби українського суспільства щодо покращення їхніх рівня та якості життя. На низький рівень впровадження проектів, які сприятимуть економічному зростанню і швидкому скороченню бідності в Україні, впливає також мала причетність та зацікавленість урядовців у досягненні задекларованих ними цілей подолання бідності в Україні.

З метою сприяння процесові економічних і соціальних трансформацій у нашій державі фахівцями зі Світового банку була розроблена Стратегія допомоги Україні (1996–1999 рр.). На думку Світового Банку, незадовільні показники соціально-економічного розвитку, повільне здійснення інституційних та структурних реформ економіки та відсутність політичної волі з боку української сторони, не призвели до ефективних зрушень у сфері боротьби з бідністю та досягнення широкомасштабного економічного зростання. Водночас деякі експерти вважають, що недостатня відкритість діяльності Світового банку, а саме відсутність консультування з українською стороною та недооцінка впливу ідеології й структури системи колишнього СРСР на формування

нових незалежних країн¹² також негативно вплинула на намагання цієї установи посприяти реформам на пострадянському просторі [112, с. 716–720; 100, с. 121].

На основі досвіду попередньої Стратегії допомоги Україні (1996–1999 рр.), а саме те, що скорочення бідності та досягнення стабільного економічного зростання в нашій державі неможливе без легітимного та ефективного інституційного середовища, Світовий банк розробив нову Стратегію з питань допомоги Україні, яка охоплювала 2001–2003 фінансові роки (з обмеженою кількістю надання інвестиційних проектів). З метою зниження рівня бідності та сталого економічного зростання допомога в межах Стратегії спрямовувалася на розбудову легітимних та ефективних інституцій в Україні, орієнтованих на ринок та забезпечення розвитку з урахуванням нагальних потреб суспільства у кращому управлінні (попит на надійні та легітимні інституції), так і реальні можливості з боку влади на їхнє задоволення (пропозиція надійних та легітимних інституцій).

Для успішної реалізації Стратегії Групою Світового банку передбачалось залучати представників широкого кола громадянського суспільства з метою підвищення підзвітності державних службовців; покращення інституційного середовища, методів управління та боротьби з бідністю; досягнення соціальної злагоди й впровадження реформ тощо. Однак на практиці такої безпосередньої участі громадянського суспільства у покращенні наданні соціальних послуг (або в забезпеченні відчутних позитивних зрушень у тих сферах, які мають першочергове значення для громадян країни) та зміцненні інфраструктури не спостерігалось. Це свідчить про низьку зацікавленість як української сторони, так і з боку Світового банку впроваджувати задекларовані прагнення на практиці.

З метою наблизити Україну до стандартів Європейського Союзу була запропонована з боку Світового банку програма кредитування, основними напрямками якої були: зменшення бідності та соціальна стабільність; розвиток людських ресурсів (покращення ситуації у сферах освіти, охорони здоров'я, реформування системи соціального захисту); реформа держави та розбудова громадянського суспільства

---

¹² Допомога Світового банку в межах Стратегії надавалась з урахуванням досвіду Польщі та інших країн Центральної Європи, однак не враховувала істотної різниці між ними та колишніми радянськими республіками.

соціального захисту); реформа держави та розбудова громадянського суспільства (забезпечення суспільного діалогу з метою підтримки курсу економічних та структурних реформ в Україні); екологічно і соціально сталий розвиток (підтримка сільського господарства, охорона довкілля, підвищення ролі місцевих громад у процесі поліпшення основних соціальних послуг найбільш соціально вразливим групам населення); сприяння розвитку приватного, фінансового секторів економіки України та інфраструктури; реформування електроенергетики і вугільного сектору (зокрема посилення уваги до соціальних наслідків реформування цього сектору).

Незважаючи на узгодженість пріоритетних напрямків розвитку України (більшість з яких відповідає задекларованим цілям з подолання бідності) з пріоритетними напрямками діяльності Світового банку в Україні, відбулися лише певні зрушення (початкові) у виконанні структурних завдань, які суттєво не вплинули на економічне зростання, зменшення кількості бідного населення, покращення системи соціального забезпечення та соціальної допомоги, істотне збільшення заробітної плати, покращення освітніх, медичних послуг та загалом не справили значних здобутків на поліпшення соціально-економічної ситуації в Україні.

Так, при оцінюванні пріоритетних напрямків розвитку України у 2003 р. було виявлено задовільні показники, а інколи й незадовільні, крім сфери освіти та гендерних питань. Надалі основними проблемами в Україні залишаються: повільне скорочення бідності; низька якість освітніх послуг; високий рівень смертності та захворюваності населення; низький рівень захисту найбільш вразливих верств населення; проблема бідності на селі; забруднення навколишнього середовища промисловими викидами; дисбаланс на регіональному рівні; низька якість інфраструктури; вдосконалення нормативно-правової бази з метою розвитку приватного сектору та ін. (див. додаток Ц).

Основною особливістю міжнародних позик з боку Світового банку та Міжнародного валютного фонду є те, що вони надаються за умови здійснення в Україні певної політики (інакше кажучи, мають чітко обумовлений характер, тобто кредити надаються під певні зобов'язання щодо виконання українською стороною певних політичних, економічних та соціальних програм, розроблених міжнародними фінансовими організаціями), що слугуватиме запорукою подальшого отримання фінансової допомоги від цих установ.

Зобов'язання, які беруться українською стороною щодо здійснення соціально-економічних реформ в країні як умови надання кредитів – з одного боку, звісно, є позитивним, однак, з іншого, як показує, українська практика – процес повільний та довгостроковий. Здебільшого це пов'язано з тим, що очікування позбавлені реалізму.

Ефект від обумовлених кредитів¹³, які надаються з метою здійснення змін у соціально-економічній політиці України, надалі залишається дуже малим щодо реалізації цілей подолання бідності в Україні. Як показує світова практика, обумовленість кредитів – це зобов'язання в майбутньому здійснювати реформи, які є менш надійним показником рішучих намірів країни-позичальниці щодо їхнього проведення, ніж дії цієї країни в минулому. Деталізовані умови надання позик з боку міжнародних організацій часто не залишають урядам країн-реципієнтів альтернативних варіантів щодо власної розробки політики реформування та підвищують ризик неспроможності їхнього виконання. Зокрема, у 1999 р. Світовий банк та Міжнародний валютний фонд висунули 13-ом африканським країнам у середньому по 114 вимог (перше місце серед вказаних країн посіла Танзанія зі 150 вимогами), які не змогли виконати таку велику кількість висунутих вимог, а отже, не зуміли добитися суттєвого прогресу в своєму економічному розвитку та значного підвищення життєвого рівня населення. Натомість у зазначених країнах зросла залежність від кредитів цих організацій, тоді як гранти міжнародних донорів з роками скоротилися [191, с. 60–61].

Внаслідок повільного втілення реформ в Україні (недосягнення відповідних показників, передбачених програмними системними позиками у вигляді однотраншевих операцій, розрахованих на три роки на загальну суму до 750 млн. дол. США, які стосувалися фінансової підзвітності, регуляторної бази, прав власності, підзвітності державного сектору та соціальної стабільності) відбулося зменшення обсягів виділених коштів з боку Світового банку (згідно з "песимістичним сценарієм" обсяг зобов'язань Банку в Україні становив лише 310 млн. дол. США впродовж 2001–2003 рр., водночас кредитування за "базовим сценарієм" мало становити 1,2 млрд. дол. США) [26; 112, с. 718–719; 66, с. 53; 164, с. 22–24].

---

¹³ З початку 1980-х р. до кінця 1990-х р. відбувалося зростання кількості умов надання позик (якщо спочатку міжнародні організації висували лише кілька вимог щодо окремої програми кредитування, то зараз їхня кількість в середньому перевищує дюжину), а саме йдеться про деталізацію вимог з боку донорів.

Незважаючи навіть на те, що кредити виділяються траншами (частинами), поетапно протягом року внаслідок виконання узгоджених умов їхнього надання, частіше всього ці кредити в Україні "проїдаються", тобто не спрямовуються на проектні цілі.

З метою підтримки прагнення українського уряду досягнути Цілей розвитку тисячоліття, у тому числі подолати бідність в Україні, була підготовлена групою фахівців Міжнародного банку реконструкції та розвитку (МБРК) та Міжнародної фінансової корпорації (МФК) при обговоренні з Багатостороннім агенством з гарантій інвестицій (БАГІ) щодо ролі гарантій в Україні та українським урядом нова Стратегія Допомоги Україні на період 2004–2007 рр. Кредитна і некредитна програма допомоги Світового банку українському уряду у вирішенні проблеми бідності надалі зосереджена на двох напрямках: 1) вдосконаленні функціонування ринкових інституцій, необхідних для забезпечення стабільного економічного зростання на принципі створення сприятливого бізнес-середовища для підприємницької діяльності та своєчасного реагування владних структур на нагальні потреби населення (покращення якості освітніх, медичних послуг, вдосконалення соціального забезпечення, надання соціальної справедливості); 2) зміцненні підвалин громадянського суспільства, залучаючи ширше громадськість до роботи органів влади для забезпечення кращого реагування інституцій на потреби орієнтованого на ринок суспільства, яке охоплює всі групи населення, та відповідно посилення підзвітності посадових осіб органів влади всіх рівнів.

Незважаючи на те, що деякі з висвітлених цілей у Стратегії допомоги Україні відповідають цілям подолання бідності в нашій країні (серед яких важливе місце посідає зниження рівня бідності та зміцнення середнього класу; всебічний і гармонійний людський розвиток; екологічна стабільність; зменшення регіональних дисбалансів) переважна більшість орієнтованих показників, які український уряд сподівався досягти протягом періоду цієї Стратегії, та низка цільових показників, пов'язаних із задекларованими цілями не дали позитивних результатів (див. додаток III).

Як і в попередній Стратегії, обсяг фінансової допомоги та конкретний зміст програм кредитної й некредитної діяльності Світового банку в Україні тісно залежать від

максимізації зусиль українського уряду в досягненні відповідних орієнтовних показників, окреслених в програмі¹⁴.

Слід зазначити й те, що на фінансування соціальних проектів (серед яких є: рівний доступ до якісної освіти; вдосконалення системи соціальної допомоги; реформа охорони здоров'я; соціальні інвестиції/зайнятість; пенсійна Реформа тощо), впровадження яких значною мірою впливає на покращення умов життя населення та вирішення нагальних соціальних проблем у країні, виділяється з боку Світового банку незначна сума порівняно з іншими проектами (див. табл. 2.11). Водночас з боку української сторони не обґрунтовано важливість проектів, спрямованих на реалізацію соціальних ініціатив, від яких більшою мірою залежить зменшення рівня бідності та покращення якості суспільного життя в країні. Адже надалі макроекономічне зростання в Україні не покращує соціальні стандарти українського населення. Ось чому на сьогодні з метою реалізації Цілей Тисячоліття Україні необхідно взяти ініціативу в розробці обґрунтованих пріоритетних напрямків залучення донорської допомоги (покращення як якості, так і доступу до послуг у сфері освіти, охорони здоров'я; покращення доступу до якісної води; створення умов для малого і середнього бізнесу; підвищення захисту навколишнього середовища; вирішення гендерних проблем та ін.), які би могли сприяти їхньому ефективному використанню й вирішенню низки соціальних проблем у нашій державі.

Водночас Україна надалі розвивається за песимістичним сценарієм (обсяг кредитування МБРР впродовж 2004–2007 рр. істотно скоротився та становив 760 млн. дол. США). Основними причинами такого розвитку подій є незначний прогрес у виконанні структурних реформ, неповне виконання програми МВФ, повільний і більш вразливий до зовнішніх ринків розвиток, існування корупції, бюрократизму в сфері соціального захисту та великих масштабів тінізації, що сприяють збагаченню “великих” кланів суспільства, а не допомагають бідному населенню [164, с. 20–35; 159, с. 16; 100, с. 121–125; 59] (див. додаток ІІІ).

---

¹⁴ При дотриманні українським урядом відповідних макроекономічних параметрів, чіткого виконання зобов'язань та подальшого успішного виконання узгодженого плану вдосконалення проектного портфеля загальна сума кредитних зобов'язань МБРР перед нашою державою протягом 2004–2007 рр. може досягнути 2,4 млрд. дол. США у формі серії одностраншевих ПСП (близько 50% у формі бюджетної підтримки, а решта – у формі інвестиційних позик). Запропонований обсяг кредитування МБРР за оптимістичним сценарієм становитиме більше ніж 3,0 млрд. дол. США.

Програма кредитування України з боку МБРР/МАР [100, с. 118–124]

Фінансовий рік	Назва проекту	Вартість проекту, млн. дол. США	Стратегічні вигоди	Ризики, пов'язані з реалізацією
2005 р.	Реабілітація гідроелектростанцій	106	середні	середні
	Позика на стратегію розвитку – 1	251,26	високі	середні
	Рівний доступ до якісної освіти	86,59	високі	високі
2006 р.	Позика на стратегію розвитку – 2	300	високі	високі
	Розширений доступ до фінансових послуг	125	високі	високі
	Передача електроенергії	150	середні	середні
	Водопостачання/водовідведення	80	середні	високі
	Вдосконалення системи соціальної допомоги	50	високі	високі
	Управління державними фінансами/ система казначейства	50	високі	середні
	Відновлення лісів	70	високі	середні
	Проект розвитку експорту	100	середні	низькі
2007 р.	Реформа охорони здоров'я	75	високі	високі
	Позика на стратегію розвитку – 3	300	високі	високі
	Економічний розвиток села	75	високі	високі
	Зменшення забруднення і дотримання законодавства у промисловості	50	високі	високі
	Соціальні інвестиції/ зайнятість	75	високі	високі
	Інфраструктура	425	високі	середні
	Всього	2367,5		

Крім цього, існує низка інших причин, які негативно впливають на впровадження проектів (програм), спрямованих на вирішення гострих соціальних проблем, наявних в Україні, таких як підтримка охорони здоров'я, освіти, боротьба з епідеміями, зниження рівня бідності та ін. Серед основних причин можна виділити такі, як: 1) політична нестабільність; 2) неготовність профільних міністерств до реалізації інвестиційних проектів (здебільшого існує дуже великий розрив між схваленням (затвердженням) Радою директорів Банку, підписанням кредитної угоди та ратифікацією більшості проектів Верховною Радою, через що відбувається затримка з набуття чинності проектів, що негативно впливає на використання коштів за позиками, створюючи високу ймовірність стати проблемними); 3) недостатня адресованість соціальних проектів; 4) низька ефективність та громісткі процедури розподілу ресурсів; 5) низька участь громадськості у процесі формування й реалізації різних програм та відсутність контролю з боку суспільства за ефективним використанням наданих Україні коштів; 6) відсутність визначеного кола відповідальності учасників проекту під час його підготовки та впровадження; 7) відсутність заходів оптимізації підзвітності державного сектору й ін. Внаслідок цього спостерігається обережне ставлення Світового банку до надання кредитів українській стороні, а інколи ця установа частково заморожує кредитні операції.

МВФ¹⁵ є другим із найбільших донорів, з яким Україна активно співпрацює та який на відміну від Світового Банку, надає свої кредити для вирішення короткострокових економічних проблем (для покриття дефіциту платіжного балансу, стабілізації монетарної системи та формування всередині країни засад ринкової економіки).

З метою сприяння здійснення ефективної економічної політики в країнах, що розвиваються, та скорочення боргових зобов'язань були створені Програми розширеного фінансування (EFF) та Ініціативи міжнародної політики у сфері подолання боргової проблеми (так звані Ініціативи НІРС). Однак, підтримка МВФ стабілізаційних програм у нашій державі (так звані програми "Механізм розширеного фінансування", системна трансформаційна позика та резервне кредитування в межах "Stand by"), основною метою яких є створення умов для скорочення бідності та сприяння економічному зростанню в Україні, на даний час не дали очікуваного ефекту. Через невиконання українською стороною низки вимог щодо конкретних економічних перетворень в Україні, дотримання яких є необхідним не лише для отримання кредитів Фонду, а й для співпраці з іншими значними донорами, які формують свої програми в Україні в межах вимог МВФ, затверджена у 1998 р. МВФ програма "Механізм розширеного фінансування" на суму 2,3 млрд. дол. США на три роки у 1999 р. була припинена (доти з наданої суми урядом було використано 1,6 млрд. дол. США) [112, с. 712–713; 16, с. 2–6; 55, с. 56–57; 100, с. 120–121].

Більшість фахівців вважають, що основними причинами, які не сприяють ефективному використанню кредитів, що надаються з боку МВФ, є низка факторів, які перешкоджають процесу економічного розвитку в нашій країні. Серед найважливіших з них є: політична нестабільність, недорозвинутість інфраструктури, некваліфікований менеджмент, слабка законодавча база та система судочинства, нездатність місцевого управління вирішувати проблеми регіонального розвитку, відсутність неурядових організацій, які допомагають розвитку ринкової економіки та ін. [191, с. 60]. З іншого боку, розроблені фондом програми здебільшого є "неадаптованими" (часто експерти

---

¹⁵ Ставки за кредитами МВФ не перевищують 4–5% річних.

МВФ не враховують історію, культуру й національні особливості країн, в яких вони працюють), що призводить більшою мірою до негативних економічних явищ (зростання зовнішнього боргу, доларизації економіки, гіперінфляції тощо).

Крім цього, умови, що висуваються МВФ (здебільшого доволі деталізовані й незначні для розвитку економіки, а також часто виходять за межі компетенції кредитора) фіксуються як заява (меморандуми) країни-позичальниці, а не як вимоги Фонду.

Водночас є і позитивна тенденція розвитку МВФ – розширення його координаційної діяльності зі Світовим банком, іншими міжнародними інститутами, урядами, приватним сектором для посилення досягнення Стратегії допомоги Україні на 2004–2007 рр. та уникнення дублювання проектів.

Виходячи з того, що МВФ, так само як Світовий банк, має основний вплив на світові економічні процеси і є провідною аналітичною установою в світі, яка "тестує" країни на предмет можливості співпраці з інвесторами, Україні надалі необхідно продовжувати співробітництво з цими міжнародними фінансовими організаціями як можливість пошуку альтернативних джерел дешевого довгострокового запозичення. Як показав світовий досвід, співробітництво будь-якої країни з МВФ полягає не так в отриманні коштів для структурної трансформації своєї економіки, як у створенні Фондом для неї репутації платоспроможного й надійного партнера, що сприяє покращенню інвестиційного клімату, а отже – зростанню обсягів прямих іноземних інвестицій у цих країнах, економічному зростанню та скороченню масштабів бідності.

Ось чому для ефективної співпраці з Фондом необхідно виробити нові підходи у фінансуванні проектів для України з його боку, а саме спростити зобов'язання щодо досягнення необхідних результатів, а отже, збільшити причетність країни-реципієнта до реалізації програм (проектів) надання допомоги. Після досягнення мети співробітництва з фондом необхідно відмовитися від його фінансової допомоги та перейти на безкредитне співробітництво з ним (як, наприклад, це зробили Словенія, Чехія, Угорщина, Польща).

Крім згаданих вище міжнародних фінансових організацій, Україна також отримує фінансову допомогу від США, Німеччини, Нідерландів, Канади, Швейцарії, Японії та деяких інших країн. Кошти, що виділяються Україні з боку розвинутих держав-

позичальниць у межах міждержавних кредитних ліній, пов'язана з умовами закупівлі у них промислового обладнання та інших товарів. А це означає, що вказані країни за допомогою наданих кредитів (навіть за допомогою надання ними гуманітарної допомоги) українській стороні фінансують, тобто підтримують свого власного товаровиробника та створюють в себе додаткові робочі місця, завдаючи збитків нашим товаровиробникам. Однак, незважаючи на це, більшість науковців вважають, що Україні вигідніше залучати кредити окремих країн, які не висувають до неї таких жорстких умов, як МВФ чи МБРР. До того ж, на їхню думку, умови надання кредитів залежать великою мірою і від позиції самої України, а не лише кредиторів [132].

Попри позитивний бік залучення зовнішніх ресурсів із джерел міжнародних фінансових організацій, які дають змогу українському уряду втілити різні інвестиційні проекти у різних секторах економіки, отримати кваліфіковану інформаційну допомогу, позитивно вплинути на мобілізацію вітчизняного капіталу та залучення іноземного у відповідних галузях та ін., існують істотні недоліки в їхньому наданні [100, с. 119; 55, с. 57].

Насамперед йдеться про застосування міжнародними організаціями кредитної дискримінаційної політики стосовно деяких "занадто незалежних" країн гірших порівняно з іншими "більш покірними" країнами, що полягає у кредитних обмеженнях, підвищенні відсоткових ставок, раптовому призупиненню й зменшенню суми кредиту, зумовленістю його надання заходами економічного й політичного характеру тощо.

Крім інших недоліків, слід згадати, на думку більшості економістів, про те, що кредити надаються здебільшого для підтримки в країнах-позичальниках вигідних для донорів політичних та економічних режимів маріонеткових урядів, а також внаслідок їхнього надання виникає диспропорція відтворення суспільного продукту, адже розвиваються прибуткові галузі та затримується розвиток тих галузей, до яких іноземний кредит не залучається [132]. До того ж за невикористані залишки кредиту МБРР вираховує значну суму комісійних – 0,75%, що негативно позначається на стані платіжного балансу країни-реципієнта.

Через невирішеність проблеми ефективного співробітництва України з міжнародними фінансовими організаціями досягнуто значно менше успіхів у сфері

подолання бідності в Україні, ніж очікувалося від наданих позик. Насамперед йдеться про низький ступінь відповідності програм кредитування з боку міжнародних організацій цілям подолання бідності в Україні; відсутність належного контролю з обох сторін за цільовим використанням наданих позик; незначних коштів, спрямованих на соціальні проекти, порівняно з іншими; необґрунтоване залучення іноземних кредитів під гарантії уряду країни на різних умовах та в будь-яких формах тощо, що в кінцевому результаті не вирішує проблему бідності в нашій державі.

З 1992 р., крім фінансової допомоги, важливу роль у підтримці розбудови демократії та впровадженні ринкових реформ також відіграє допомога, яка надається в межах технічного та техніко-економічного співробітництва України з більше, ніж 20 країнами світу (14 європейськими країнами, США, Канадою, 5 країнами Азії та іншими) та міжнародними організаціями (Європейською комісією, Програмою розвитку ООН (ПРООН), МБРР, ЄБРР та ін.) у вигляді ресурсів та послуг на безоплатній і безповоротній основі, які надаються практично в усіх галузях народного господарства та суспільного життя.

Проаналізуємо ефективність залучення й використання міжнародної технічної допомоги з метою досягнення цілей подолання бідності в Україні відповідно до сформованих нами критеріїв якості допомоги.

Протягом 1991–1997 рр. найбільша увага донорами в реалізації проектів (програм) міжнародної технічної допомоги в Україні приділялася питанням розбудови основних засад та інфраструктури ринкової економіки, а також подолання негативних наслідків перехідного періоду. Вже протягом наступного періоду (1997–2004 рр.) в центрі уваги донорів були створення передумов для макроекономічної стабілізації, подальше впровадження й поглиблення структурних, правових реформ, демократизації суспільства, забезпечення сталого економічного зростання, екологічної та ядерної безпеки, покращення якості життя людей у регіонах, відродження культури й духовності [145, с. 83; 58].

З 1992 р. для реалізації проектів міжнародної технічної допомоги в Україні міжнародними донорами було виділено понад 5,8 млрд. дол. США, з яких 3 млрд. дол. США – урядом США, бюджет допомоги котрого перевищує загальну суму допомоги

інших донорів, та з 1997 р. було зареєстровано ним 702 проекти американської технічної допомоги [58; 1].

Для впровадження нових і продовження діючих проектів міжнародної технічної допомоги в Україні у 2005 р. було спрямовано приблизно 463 млн. дол. США, з них 172,2 млн. дол. США, у тому числі 60 млн. дол. США – додаткової допомоги, виділеної 11 травня 2005 р., було надано урядом США для впровадження проектів з питань соціально-економічних реформ, безпеки, стабільності, правозахисту та ін. 15 серпня 2005 р. для впровадження 78 проектів в Україні (реалізація більшості з них мала бути продовжена у 2006 р.) урядом США з боку 10 донорських установ було надано технічну допомогу загальною оцінною вартістю приблизно 368 752 024,00 дол. США (42 проекти фінансувало Агентство США з міжнародного розвитку (АМР США)). Однак поступове зниження залучення міжнародної технічної допомоги, порівнюючи з 1999 р. та спрямування її здебільшого в ті проекти, які меншою мірою мають відношення до вирішення проблеми бідності в нашій державі, свідчить лише про низький рівень взаєморозуміння між Урядом України та Урядом США щодо основних напрямків, цілей, перспектив ефективного залучення й використання допомоги. Так, наприклад, у 2005 р. з боку уряду США було виділено 79,2 млн. дол. США для реалізації проектів у межах Акта на підтримку свободи, тоді як на проекти з охорони здоров'я дітей та боротьби з ВІЛ/СНІДом та на гуманітарні проекти – лише відповідно 2,2–1,33 млн. дол. США (див. табл. 2.12 та додатки Ю та Я).

Крім США, Уряд України також активно веде технічне співробітництво з Канадою відповідно до затвердженої у листопаді 2001 р. Стратегії канадської допомоги щодо України на 2002–2006 рр. за основними напрямками соціально-економічного розвитку нашої країни, отримуючи щорічно через Канадське агентство міжнародного розвитку (КАМР) технічну допомогу в розмірі близько 20 млн. кан. дол. з метою поглиблення торговельних, інвестиційних зв'язків з Канадою та підтримки демократичного, сталого економічного розвитку нашої країни й переходу її до ринкової економіки (див. додаток А 2.3).

Таблиця 2.12

**Обсяги міжнародної технічної допомоги в Україну з боку основних донорів (країн та організацій-партнерів) протягом 1999–2006 рр.,
(млн. дол. США)**

Країна/організація	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.
США (загальний обсяг)	284,44	272,98	232,26	253,10	227,48	143,47	172,20	265,00
США (у тому числі в межах закону США про підтримку свободи)	203,5	175,05	172,9	156,5	139,7	94,0	139,2	172,2
Канада	13,5	13,5	13,0	12,7	14,3	14,0	14,0	14,0
ЄС (TACIS)	126,8	125,9	146,4	120,0	113,6	120,0	189,4	166,0
Нідерланди	8,3	7,1	9,75	5,8	7,0	7,0	6,15	6,15
Швеція	3,45	2,18	2,7	5,3	6,4	6,4	н/д	н/д
Великобританія	15,1	14,1	13,0	10,6	15,1	н/д	12,9	12,9
ФРН	10,1	8,7	8,7	6,1	9,5	н/д	1,9	н/д
Швейцарія	2,0	5,0	5,35	2,9	3,43	н/д	н/д	н/д
ПРООН	3,5	3,5	5,13	2,28	14,0	10,0	15,0	30,0
Японія	5,8	6,81	0,38	0,38	0,8	0,8	0,8	6,7
Данія	н/д	н/д	н/д	2,1	1,5	н/д	н/д	н/д
Китай	н/д	1,2	1,2	1,2	1,2	1,27	1,2	1,2
МБРР	6,6	7,3	3,49	10,24	5,76	4,0	4,5	5,0
ЄБРР	54,0	60,0	53,0	61,0	70,0	100	100	100

Джерело: Міністерство економіки України. <http://me.kmu.gov.ua/>.

н/д – нема даних

У межах Програми "Офіційна Допомога для Розвитку"(ОДР) Україна також щорічно, починаючи з 1997 р., отримує технічну допомогу від японського уряду, яка надається за двома напрямками – грантова допомога для реалізації проектів (загального типу один раз на 2–6 років у розмірі 7 млн. дол. США та культурні – щорічно на суму до 700 тис. дол. США) та технічне співробітництво.

Серед інших країн-донорів, які надавали та надають міжнародну технічну допомогу Україні, є Німеччина, Великобританія, Нідерланди, Швейцарія, Швеція тощо (див. Додаток А 2.3). Незважаючи на те, що міжнародна технічна допомога двосторонніх донорів спрямовується на вирішення різного спектру соціально-економічних проблем у нашій країні, однак найменша увага зосереджена на підтримку розвитку соціальної сфери в Україні (освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, культури й мистецтва, житлово-комунального господарства, екології й охорони довкілля, вирішення гендерних питань тощо), підвищення рівня якої безпосередньо, ніж опосередковано зможе допомогти у досягненні цілей подолання бідності в Україні. Водночас з боку урядів країн-донорів переважають основні напрямки, які здебільшого стосуються підтримки економічних реформ, реформ державного управління, розвитку банківсько-фінансового сектору, реструктуризації промислової політики, вирішення проблем

приватизації, правової реформи та ін., тобто ніяк не пов'язані з вирішенням нагальних завдань з подолання бідності в Україні. Слід зазначити, що основною передумовою подолання бідності в Україні є здійснення низки соціальних реформ, а саме збільшення зайнятості на ринку праці шляхом створення умов для малого та середнього бізнесу, підвищення ефективності цільових програм соціальної допомоги, розбудова соціальної інфраструктури, завершення пенсійної реформи, створення умов доступності і посилення професійності системи охорони здоров'я, зростання якісного рівня та доступу до освіти всіх рівнів, вирішення житлово-комунальних проблем, вирішення проблем в сфері гендерної рівності, без яких неможливо досягнути зобов'язань щодо Цілей розвитку тисячоліття.

На думку експертів з Великобританії, саме програма (DFID), яка надається Міністерством Великобританії у справах міжнародного розвитку бере активну участь у питаннях міжнародного розвитку й подолання бідності в усьому світі. З 1991 р. в межах цієї програми (DFID) Україні також надається допомога, як зазначалося урядом країни-донора, з метою подолання бідності та забезпечення сталого розвитку в нашій державі. Однак ті основні напрямки, які були та надалі залишаються основною складовою програми DFID протягом 2006–2008 рр. в Україні, а саме підтримка соціально-економічного розвитку Донецької, Луганської, а також Львівської областей; розвиток приватного сектору та регуляторної політики; реформування системи державного управління й державної служби; допомога в реалізації українських планів щодо вступу до СОТ; посилення спроможності Державного комітету статистики у наданні перевірених та точних даних; підвищення ролі й посилення спроможності місцевих громад вирішувати свої проблеми на місцях (крім покращення якості надання соціальних послуг та формування ефективної соціальної політики; забезпечення більш скоординованого підходу до боротьби з поширенням ВІЛ/СНІД) повністю не збігаються з соціальними пріоритетами країни-реципієнта з метою реалізації вітчизняної стратегії подолання бідності. Аналіз діяльності міжнародних донорів, у тому числі британської урядової установи в Україні, свідчить лише про те, що загалом міжнародна технічна допомога надається нерівномірно в розрізі регіонів України (найбільша увага донорів

сконцентрована на великі міста, ніж на периферійні території) та й сама технічна допомога в країні-реципієнта нерівномірно розподіляється [115; 137, с. 49].

Існує низька ймовірність консолідації та спільної роботи DFID (і не лише) з іншими донорами як двосторонніми, так і багатосторонніми, що не забезпечує скоординованого та узгодженого підходу щодо провадження певних проектів (програм) в Україні.

Через низьку активність органів влади, громад, організацій громадянського суспільства на місцевому рівні в розробці та впровадженні проектів щодо залучення технічної допомоги, з одного боку, а з іншого – незначну увагу донорів на периферійні території та відсутність комплексного й системного підходу до оцінювання їхнього потенціалу допомога здебільшого спрямовується не для забезпечення нагальних потреб реципієнтів (проекти не мають чіткої приналежності). Ресурси, які виділяються для України на зазначений період, через відсутність координації роботи з надання й використання технічної допомоги, передусім на регіональному рівні, також впливає на їхню низьку ефективність.

Іншими причинами, які перешкоджають активній діяльності донорських організацій (не лише таких, як DFID) в Україні та не сприяють ефективності міжнародної технічної допомоги, зокрема в розрізі регіонів є, а саме: 1) низький рівень активності третього сектора (нерозвиненість громадянського суспільства); 2) низький розвиток інфраструктури; 3) малобюджетність (незначні обсяги іноземної допомоги), зокрема для здійснення реформ в соціальній сфері; 4) різновекторність проектів, більшість з яких не мають прямого зв'язку до реалізації стратегії подолання бідності в Україні; 5) більшість проектів міжнародної технічної допомоги здебільшого є ізольованими один від одного та нескоординованими.

Впродовж останніх років більшість урядів країн-донорів скорочують свою двосторонню технічну допомогу Україні, що свідчить про їхню донорську втому через неефективне, як вони зазначають, її використання в країні-реципієнті (див. табл. 2.12). Так, наприклад, після 2008 р. DFID не буде брати на себе нових двосторонніх зобов'язань; водночас більшу увагу британський уряд зосередить на наданні багатосторонньої допомоги, зокрема збирається забезпечити близько 17% від загального обсягу допомоги, що надається Європейською комісією (ЄК). На думку урядовців

Великобританії, це забезпечить ширший спектр допомоги через програми ЄК та підвищить її ефективність порівняно з двосторонньою допомогою. Британський уряд зазначає, що залучення технічної допомоги нададі буде здійснюватись на взаємовигідних відносинах між Україною та Великобританією, а саме підтримка демократичного розвитку та розвитку більш тісних зв'язків України з Європою, а також реформування системи оборони України. Однак, на нашу думку, це не відображає вирішення нагальних потреб українського суспільства та прямо не підтримує реформ у нашій державі у сфері бласті освіти, науки, охорони здоров'я, ринку праці, захисту довкілля, соціального захисту тощо.

Що стосується уряду Німеччини, то він також після 2004 р. вирішив впроваджувати набагато меншу кількість проектів в межах Програми "Трансформ" в Україні, адже він вважає, що ця програма виконала свою місію, а саме процес трансформації України до соціально-ринкової економіки та демократії завершується (надалі Україні з боку Німеччини прогнозується надавати допомогу через Програму "Партнерська розбудова" та через інструмент фінансового співробітництва).

Окрім вищесказаних країн-донорів, Україна також активно співробітнічає з міжнародними організаціями, які надають технічну допомогу. Серед основних можна назвати Програму розвитку Об'єднаних Націй (ПРООН), Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР).

Для закріплення досягнутих позитивних результатів впровадження проектів та подальшої співпраці між ПРООН й урядом України була укладена Рамкова програма допомоги ООН для України на 2006–2010 рр. (UNDAF) з метою надання підтримки та допомоги у зміцненні демократії, створенні системи захисту прав людини й розвитку української економіки, які відповідають національній політиці та програмам, а також Цілям розвитку Самміту тисячоліття, а саме для здійснення інституційних реформ, посилення громадського суспільства, забезпечення якісної та доступної для всіх освіти й охорони здоров'я впродовж життя, захист та збереження навколишнього середовища; боротьба із поширенням захворюваності на ВІЛ/СНІД та туберкульозу; забезпечення гендерної рівності, зменшення бідності [58; 152]. Так, у серпні 2005 р. було зареєстровано 30 проектів загальною оцінною вартістю 29,3 млн. дол. США, у тому числі

для подолання бідності лише два проекти, а саме Проект економічного та соціального розвитку й Аграрна політика для людського розвитку загальна вартість яких становила відповідно 699 980–1 272 824 дол. США. Однак ті стратегічні пріоритети для України, зокрема подолання бідності, в які ООН зобов'язалася залучати міжнародну технічну допомогу, і надалі залишаються невирішеними, хоча досягнення яких є дуже важливим для українського суспільства.

Одним із важливих джерел одержання як кредитів, так і технічної допомоги надалі залишається для України МБРР, з яким у 1998 р. було укладено Рамкову угоду щодо грантів технічної допомоги й обумовлені загальні засади їхнього надання. На сьогодні реалізація проектів МБРР в Україні здійснюється в контексті розробленої стратегії Світового банку в Україні на період 2004–2007 рр. за такими напрямками: розвиток державного сектору (розбудова інституцій, необхідних для забезпечення стабільного економічного зростання на засадах справедливості та зменшення бідності; розширення громадських прав населення та посилення підзвітності органів влади); розвиток фінансового, енергетичного, соціального секторів; екологія та охорона довкілля; розвиток підприємницької діяльності. Зокрема, у 2005 р. з 40 млн. дол. США з метою впровадження 14 зареєстрованих проектів МБРР в Україні найбільше коштів було спрямовано для реалізації трьох проектів у сфері екології й охорони довкілля із загальною вартістю 30 420 500 дол. США, водночас для реалізації 5 проектів у галузі соціального сектору (реформа системи соціальної допомоги; впровадження пенсійної реформи; рівний доступ до якісної освіти; створення центру глобальної мережі дистанційного навчання в Україні; створення фонду соціального розвитку на цілі розвитку потенціалу найбільш бідніших громад України) виділено лише 6 568 800 дол. США. Власне спостерігається непропорційний розподіл допомоги МБРР, зокрема на ті проекти, від впровадження яких більшою мірою залежить вирішення проблем низького рівня життя та поширення бідності в Україні [58]. До того ж здебільшого кошти грантів МБРР використовуються для фінансування іноземних консультантів та для придбання іноземного обладнання в межах реалізації проектів, тобто значна частина іноземних ресурсів повертається назад до міжнародних донорів, переслідуючи їхні власні інтереси.

Що стосується ЄБРР, то, крім підтримки розвитку фінансового сектору, малого та середнього підприємництва, підприємств харчової промисловості, модернізації муніципальних та державних об'єктів інфраструктури, транспортного сектору, особлива увага приділяється реформуванню в сфері енергетичного сектору. Так, на сьогодні зареєстровано дев'ять проектів загальною вартістю понад 600 млн. євро, основною метою яких є допомога Україні у виведенні з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення об'єкту "Укриття" на екологічно чисту систему (див. додаток А. 2.3).

Крім вищевказаних міжнародних донорів, важливу роль в наданні технічної допомоги в сфері передачі сучасних знань та західного досвіду Україні відіграє також Європейський Союз, обсяг якої становить близько 25% від загального обсягу ресурсів технічної допомоги, що надається нашій країні міжнародними організаціями й країнами-донорами. Однією з найбільш важливих програм ЄС, в межах якої надається технічна допомога з метою підтримки переходу до ринкової економіки та розвитку демократичних суспільств в нашій державі, є Програма «Тасіс». З 1991 р. Україна отримує технічну допомогу з боку ЄС в межах Програми «Тасіс» загальною оцінною вартістю більше, ніж 1,1 млрд. євро (620 млн. євро в межах Національної програми)¹⁶ Основними пріоритетними секторами, за якими може надаватись технічна допомога з боку ЄС в межах Програми «Тасіс», є підтримка інституціональної, правової, адміністративної реформ, соціальної політики, економічних реформ, розвитку приватного сектору, захисту навколишнього середовища та розвитку сільського господарства [58; 120, с. 62–63].

Аналіз діяльності донорів як двосторонніх, так і багатосторонніх в Україні в залученні технічної допомоги свідчить про незначну роль (здебільшого відсутність власної ініціативи) уряду країни-реципієнта у визначенні пріоритетів, які би відповідали національній стратегії подолання бідності та відсутність відповідного механізму координації в залученні й використанні зовнішніх ресурсів з метою досягнення

---

¹⁶ В межах Програми «Тасіс» Україна отримує допомогу через такі індикативні програми: національну, регіональну транскордонну, ядерну програми.

пріоритетних цілей з подолання бідності в Україні. А це водночас знижує ефективність міжнародної технічної допомоги.

Незважаючи навіть на те, що в Стратегії залучення міжнародної технічної допомоги на 2005–2007 рр., яка є основним документом, на підставі чого надається технічна допомога Україні, зазначаються основні пріоритетні напрямки та завдання в усіх сферах соціально-економічного розвитку нашої держави¹⁷ (одним з яких є саме досягнення цілей розвитку, визначених у Декларації тисячоліття ООН, у тому числі поліпшення соціальних умов та здоров'я громадян України; гуманітарний розвиток), вирішення яких потребує, зокрема, залучення міжнародної технічної допомоги, існують надалі успадковані структурні проблеми, які є загрозою для спроможності українського уряду забезпечити стабільне економічне зростання й загальмувати процес погіршення якості та доступності державних послуг у таких сферах, як освіта, охорона здоров'я, соціальне забезпечення тощо. Адже відсутність в Україні політичної стабільності, мала імовірність дотримання проголошеного курсу країни щодо інтеграції до європейських та євроатлантичних структур, а також відсутність належної координації технічної допомоги в контексті дотримання загальних принципів та низький рівень вдосконалення договірно-правової бази щодо технічного співробітництва, що є основною умовою залучення міжнародними донорами достатніх обсягів міжнародної технічної допомоги, зменшує ймовірність спрямування технічної допомоги у ті сфери, які найбільше її потребують, та збільшує ризик дублювання проектів й покращення співпраці між усіма зацікавленими сторонами (див. рис. 2.5 та додаток Б. 2.3).

Ще однією з причин неефективного використання ресурсів донорської спільноти на вирішення проблеми бідності в нашій країні є відсутність в Україні відповідної статистичної інформаційної бази стосовно програм (проектів) міжнародної технічної допомоги ("приховування" достовірної інформації про отримання й використання коштів технічної допомоги бенефіціарами) з одного боку, а з іншого – відсутність прозорості й відкритої діяльності донорів у нашій державі.

---

¹⁷ При визначенні пріоритетних секторів економіки з метою підготовки спільних проектів (програм) технічної допомоги донори, як зазначається в Стратегії, надають перевагу українській стороні.

Рис. 2.5. Стратегія залучення міжнародної технічної допомоги на 2005–2007 рр. у контексті визначених урядом пріоритетних напрямів, завдань розвитку країни та виконання умов її реалізації*

* Складено автором на основі [145, с. 83–93; 58].

Крім вищесказаного, слід зазначити й те, що із самого початку її надання – з 1991 р. – міжнародна технічна допомога не могла принести очікуваних ефектів, оскільки переважно надавалась у вигляді консультацій, порад та рекомендацій іноземних експертів, які часто не брали до уваги той факт, що вона буде реалізовуватись в умовах, де більшість урядових й громадських інституцій є недосконалими (або не розбудованими взагалі), тобто неспроможними розробити й впровадити чітку й послідовну національну стратегію соціально-економічного розвитку країни та забезпечити ефективне використання міжнародної технічної допомоги. Відсутність в Україні після розпаду СРСР в нових демократичних умовах чітко продуманої, цілісної стратегії розвитку, яка би враховувала ринкові зміни й гнучко реагувала на них необхідними структурними перетвореннями в різних сферах суспільного життя громадян та з якою б мали узгоджуватися проекти й діяльність донорів призвела до непослідовного й безсистемного залучення міжнародної технічної допомоги в Україні.

Як показує світовий досвід, країни колишнього радянського блоку, а саме Польща, Словенія, Естонія, Угорщина, які швидше здійснили перехід до ринкової системи, ніж

інші, досягли найкращих результатів у відтворенні, розбудові своїх економік та вдалося їм створити атмосферу стабільності, відповідальності завдяки підготовленим обґрунтованим програмам з економічних реформ (під реалізацію яких і надавалась як технічна допомога, так і кредити міжнародних фінансових організацій), а також завдяки довготривалості намірів й зобов'язань перед донорами. Крім успішно розроблених програм розвитку (насамперед першочергових завдань, які стояли з огляду на їхнє майбутнє членство в ЄС) вище перелічених країн, важливу та не останню роль, на нашу думку, в їхній реалізації відіграла саме технічна допомога.

Отже, основними причинами, які зменшували та й надалі зменшують ефективність використання технічної допомоги в Україні, є: 1) низька участь української сторони у підготовці проектів (програм) міжнародної технічної допомоги, а саме у визначенні їхніх мети, форми, змісту (пріоритетних цілей); 2) низька ефективність окремих форм співробітництва (перевага надання послуг міжнародних експертів у вигляді рекомендацій, незалежних досліджень над навчанням місцевого персоналу у вдосконаленні процедур аналізу державної політики, публічного процесу її підготовки й вироблення та обговорення рішень); 3) неготовність уряду сприймати й отримувати від іноземних консультантів поради, рекомендації, які здійснювалися в межах використання фондів технічної допомоги, у підвищенні якості життя населення в Україні через відсутність кваліфікованих кадрів, їхнього професіоналізму та достатньої кількості експертів як на центральному, так і на регіональному рівні; 4) неузгодженість задекларованих цілей з подолання бідності з пріоритетними напрямками залучення технічної допомоги; 5) спрямування допомоги здебільшого на досягнення тих завдань, які визначають донори, враховуючи наявні в них ресурси; 5) низька ефективність механізму координації залучення та використання ресурсів технічної допомоги на досягнення цілей подолання бідності в Україні; 6) відсутність прозорого публічного обговорення та тісної співпраці між українським урядом й іншими зацікавленими сторонами щодо найважливіших проектів, які стосуються вирішення проблеми бідності в Україні; 7) відсутність належного контролю за використанням міжнародної технічної допомоги за призначенням; відсутність прозорого звітування за її цільове впровадження та відповідальність за кінцевий результат.

Низька ефективність міжнародної економічної допомоги (фінансової, технічної), а саме: низький ступінь її відповідності цілям подолання бідності в Україні; відсутність належного контролю за її цільовим призначенням; недостатнє фінансування важливих проєктів, спрямованих на подолання бідності; відсутність належного використання коштів (незаконне їхнє привласнення) в нашій державі тощо – обумовлює необхідність розробки й імплементації нового механізму залучення міжнародної економічної допомоги на принципах цільового, ефективного й законного використання.

Висновки до розділу 2

Аналіз стану бідності у 1991–2006 рр. дав змогу сформулювати причинно-наслідковий ланцюг цього явища в Україні. Відсутність у нашій державі моделі послідовних, обдуманих соціально-економічних реформ, яка би враховувала національні особливості й наявний значний людський, ресурсний потенціал, відповідала національним інтересам України, забезпечувала б її захист від зовнішніх і внутрішніх деструктивних впливів, а також сприяла би створенню самодостатньої, конкурентоспроможної, соціально спрямованої економіки, призвела до необдуманого та надто швидкого «відкриття» національної економіки, тривалого економічного спаду (за період реформ втрачено понад половину виробничого потенціалу), зниження конкурентоспроможності вітчизняного виробника і витіснення його із внутрішніх ринків, розкручування інфляційної спіралі, незаконної приватизації національного багатства олігархами; втрати заощаджень та інших негативних економічних і соціальних наслідків. Основними проявами бідності в Україні є: зниження реальних доходів населення (насамперед йдеться про заробітну плату, пенсії тощо), темпи зростання яких набагато відстають від темпів зростання цін на споживчі товари; збільшення частки безробітного населення; глибокого розшарування населення за доходами й руйнування середнього класу; недофінансування соціальних програм; зростання «тіньової» економіки; посилення корупції, злочинності, криміналізації суспільства тощо. Здійснивши аналіз рівня і якості життя в нашій державі, було зроблено однозначний висновок про те, що до вирішення проблеми бідності в Україні чиновникам необхідно підходити більш комплексно, а саме при розробці політики щодо подолання бідності їм потрібно враховувати всі причини,

які призвели до виникнення й поширення цього явища, його негативні наслідки та застосовувати при цьому весь спектр механізмів (як внутрішніх, так і зовнішніх), що дасть змогу покращити рівень добробуту населення в нашій державі на довгострокову перспективу. При цьому проведене оцінювання стратегії подолання бідності в Україні щодо ефективності за допомогою запропонованих критеріїв показало, що задекларовані цілі здебільшого не досягнуті: відбувається збільшення кількості населення, яке перебуває за встановленою межею бідності. При розробці вказаної стратегії представниками органів влади не були враховані як усі внутрішні механізми (йдеться про політику в сфері освіти, науки, охорони здоров'я, навколишнього середовища, а також про гендерну, міграційну та зовнішньоторговельну політику), так і зовнішні механізми (такі як міжнародна міграційна політика, кредитно-боргова політика, міжнародна торговельна політика, міжнародна економічна допомога), що доповнюють та перебувають у взаємозалежності з внутрішніми. Зокрема, не обґрунтовано роль міжнародної економічної допомоги як одного із зовнішніх механізмів, який зможе допомогти досягнути цілей стратегії при значному дефіциті внутрішніх ресурсів у нашій державі (фінансових й інтелектуальних). Ми проаналізували ефективність міжнародної фінансової і технічної допомоги (багато- та двосторонньої) за допомогою запропонованих у дисертації критеріїв. При цьому було виявлено низку недоліків у залученні й використанні міжнародної допомоги в нашій державі, а саме: низький ступінь відповідності проектів цілям подолання бідності в Україні; незначні обсяги фінансування соціальних проектів, які більшою мірою можуть покращити якість і рівень життя населення; неузгодженість внутрішніх механізмів (сукупності інструментів) з інструментами залучення міжнародної допомоги (йдеться про перевагу залучення грантів у поєднанні з технічною допомогою, зокрема на умовах «твінінгу»); відсутність незалежного контролю з обох сторін за використанням коштів допомоги; відсутність відповідальності й прозорого звітування відповідальних осіб/інституцій про результати впровадження проектів у країні-реципієнті тощо. Все вищевказане пояснює нагальну потребу у розробці нових механізмів залучення і використання міжнародної економічної допомоги з метою покращення якості людського капіталу, підвищення рівня науково-технічного потенціалу та створення умов для раціонального використання наукового,

ресурсного й економічного потенціалів нашої держави з метою інноваційного розвитку вітчизняної економіки.

Положення розділу 2 опубліковані у: [Комар Н. В. Оцінка ефективності стратегії подолання бідності в Україні з врахуванням вимог євроінтеграційних тенденцій / Н. В. Комар // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. Вип. 227. Т. II. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2007. – С. 401–409; Комар Н. В. Причини та наслідки бідності в Україні в контексті світових стандартів / Н. В. Комар // Вісник Донецького національного університету. – 2007. – № 1. – С.164–171. – (Серія В "Економіка і право"); Комар Н. В. Актуальні питання реформування внутрішньої політики подолання бідності в Україні / Н. В. Комар // Наука молода. – 2004. – № 2. – С. 167–170; Комар Н. В. Виявлення специфічних особливостей бідності в Україні / Н. В. Комар // Соціально-економічні, політичні та культурні оцінки і прогнози на рубежі двох тисячоліть : зб. тез доповідей V Міжнар. наук.-теор. конф. студ., аспірантів та молодих вчених. Ч. 1 / за наук. ред З. В. Гуцайлюка. – Тернопіль, 2007. – С. 43–45; Комар Н. В. До питання реалізації Стратегії подолання бідності в Україні / Н. В. Комар // Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті : зб. тез доповідей Четвертої міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених. Ч.1 / за наук. ред. Г. Л. Монастирського. – Тернопіль : Екон. думка, 2007. – С. 76–78; Комар Н. В. Подолання бідності через підвищення соціальних стандартів в Україні / Н. В. Комар // Особливості інтеграції України в світовий економічний та політико-правовий простір : матеріали Другої всеукр. наук.-практ. конф. студ., аспірантів та молодих вчених . – Маріуполь, 2006. – С. 259–260; Комар Н. В. Розв'язання проблеми бідності в системі міжнародної допомоги / Н. В. Комар // Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: зб. тез доповідей Третьої міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених. Ч. 1 / за наук. ред. Г. Л. Монастирського. – Тернопіль : Екон. думка, 2006. – С. 73–75; Комар Н. В. Світовий досвід з подолання бідності: уроки для України / Н. В. Комар // Соціально-економічні, політичні та культурні оцінки і прогнози на рубежі двох тисячоліть : зб. тез доповідей IV Міжнар. наук.-теор. конф. студ., аспірантів та молодих вчених. Ч. 1 / за наук. ред. З. В. Гуцайлюка. – Тернопіль : Екон. думка, 2006. – С. 43–45.].

РОЗДІЛ 3

РАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ВИКОРИСТАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДОПОМОГИ ЯК МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ В УКРАЇНІ

3.1. Удосконалення моделі використання інструментів міжнародної фінансової допомоги з метою зниження рівня бідності в Україні

Аналіз минулих та діючих проектів, під реалізацію яких від часу здобуття Україною незалежності і до сьогодні нашій державі було надано значний обсяг міжнародної фінансової допомоги (кредитів, грантів), показав, що, на жаль, вона не дала очікуваного позитивного ефекту – підвищення рівня й якості життя переважної більшості українського населення та створення як умов, так і можливостей для розвитку особистості на основі сталого економічного зростання.

Ось чому основною проблемою надалі залишається вдосконалення системи залучення та використання міжнародної фінансової допомоги як одного з найбільш вагомих механізмів, здатних допомогти чиновникам нашої держави втілити вітчизняну стратегію подолання бідності на практиці і досягти поставлених зобов'язань щодо Цілей розвитку тисячоліття.

Ефективність міжнародної фінансової допомоги залежатиме від побудови взаємовигідних партнерських відносин між донорами та Україною на принципах розподілу відповідальності й обов'язків щодо скорочення бідності в нашій державі, передусім йдеться про досягнення показників, встановлених у Цілях розвитку тисячоліття. На ефективність цієї допомоги також впливатимуть послідовні, узгоджені дії обох учасників міжнародної співпраці: країни-реципієнта – України та міжнародних донорів. При цьому слід враховувати численні помилки попередньої системи у сприянні людського розвитку.

З огляду на сказане вище запропонуємо нову модель, яка міститиме основні тісно пов'язані між собою елементи, що дають змогу забезпечити більш об'єктивний, прозорий, вдосконалений, раціональний процес мобілізації ресурсів з боку міжнародних донорів, адаптованих до цілей людського розвитку, і збалансованого розподілу та

цілеспрямованого використання фінансової допомоги з метою досягнення цілей подолання бідності в Україні.

1. Перш ніж звернутися до міжнародних організацій чи окремих країн-донорів з проханням надати міжнародну фінансову допомогу (позики, гранти), українському уряду необхідно переглянути національну стратегію зменшення рівня бідності, здійснивши ґрунтовний, всебічний аналіз стану цього явища у суспільстві, та на основі дослідження згаданого процесу самостійно, беручи до уваги широкий спектр публічних обговорень не лише в центрі, й на регіональному рівні, визначити власні пріоритети розвитку нашої держави та цілі, спрямовані на зниження рівня бідності в Україні на довгострокову перспективу.

Під час здійснення аналізу проблеми бідності в нашій державі, яка надалі є не вирішеною, впливають основні потреби (не лише макроекономічні, а й соціальні та структурні) й водночас основні пріоритетні напрямки спрямування іноземної фінансової допомоги в Україні, які найбільше відповідають досягненню цілей людського розвитку в межах вітчизняної стратегії подолання бідності, а саме: 1) покращення рівня та якості у сфері освіти, науки, охорони здоров'я, культури, мистецтва, житлово-комунального господарства; 2) підтримка малого і середнього бізнесу з метою створення нових робочих місць; 3) сприяння збереженню (відновленню) чистоти навколишнього середовища; 4) збільшення можливостей доступу українського населення, здебільшого бідного, до суспільних благ; 5) покращення якості системи соціального захисту населення в разі виходу на пенсію, безробіття, втрати годувальника тощо; 6) вирішення проблеми гендерної нерівності.

З огляду на вищевказані пріоритети в нашій державі українське суспільство в особі його представників на державному чи місцевому рівні має взяти власну (самостійну) ініціативу в підготовці та реалізації на даний час пріоритетних, важливих, нагальних проєктів на довгострокову перспективу, які сприятимуть зменшенню бідності та які можна впровадити на практиці саме при наданні фінансової допомоги (доволі часто у поєднанні з технічною допомогою або лише при технічному сприянні). Така причетність української сторони, не нав'язана з боку міжнародних донорів, у визначенні пріоритетних напрямків, спрямованих на зменшення рівня бідності в Україні, у контексті

залучення до цього процесу представників усіх основних соціальних груп з метою підтримки всередині нашої держави соціальних проектів та контролю за їхнім ефективним впровадженням, для чого і потрібно здобувати фінансові ресурси, дає більше шансів на успіх щодо здійснення реформ у соціальній сфері за умови всебічної підтримки з боку зацікавлених сторін, зокрема міжнародних організацій, окремих країн-донорів, численних недержавних, добродійних організацій, окремих осіб як на міжнародному, так і на національному рівні, закордонних фондів тощо.

Досягти позитивних результатів у реалізації поставлених цілей у сфері скорочення масштабів бідності й забезпечення стійкого економічного зростання в Україні при постійному недофінансуванні з державного бюджету програм державних гарантій соціально-культурних послуг (послуг у сфері охорони здоров'я, освіти, науки, культури, мистецтва, житлових, побутових послуг тощо), що призводить до глибокого розриву між номінальним і фактичним наданням цих послуг в Україні, неможливо без фінансової допомоги з боку міжнародних донорів у вигляді надання кредитів, грантів.

Представники органів влади, на нашу думку, на практиці не продемонстрували відповідальності у проведенні необхідних соціальних реформ не лише через низький рівень їхньої політичної волі, а й через неефективне державне управління в умовах низької прозорості урядових інституцій, високий рівень корупції та бюрократії, недотримання ними законодавчих актів, договорів. З огляду на це існує потреба у спрямуванні фінансової допомоги не у вигляді прямої підтримки державного бюджету на поточні потреби, у тому числі на прискорення здійснення нагальних ринкових соціально-економічних перетворень (як показує українська практика, запозичені кошти використовуються неефективно та не спрямовуються для підтримки заходів у зниженні рівня бідності в нашій державі), а у вигляді фінансування окремих проектів, які мають за мету покращити якість людського капіталу в Україні з відповідним внутрішнім і зовнішнім контролем за їхнім впровадженням й обліком матеріальних цінностей та послуг, з боку відповідальних осіб/інституцій, які надаються бенефіціарам для впровадження інвестиційних проектів.

З метою зміцнення і підтримки духовного й фізичного здоров'я українського населення, отримання необхідних знань у межах загальної та спеціальної освіти,

здобуття і підвищення кваліфікації, професійного навчання (фахової підготовки) працівника на виробництві та його перепідготовки існує потреба у фінансуванні міжнародними донорами низки проектів, які впливатимуть на формування освітнього, професійного, інтелектуального, фізичного і відтворювального потенціалу в Україні, необхідного для розвитку людського капіталу, а отже, й на якість робочої сили, здатної працювати в нових умовах.

У нашій державі поглиблення розриву між бюджетним фінансуванням системи охорони здоров'я та фактичною вартістю санітарно-медичного обслуговування призвело як до зниження якості послуг, так і до збільшення фінансових витрат сімей, вимушених платити не лише за офіційно встановленими розцінками, а й дуже часто за неформальними "тіньовими" ставками. Крім цього, ставки оплати медичних послуг для окремих соціальних груп доволі суттєво відрізняються та встановлюються добровільно. На сьогодні в Україні фінансова неспроможність більшої частини населення, зокрема бідного, є серйозною перешкодою, що обмежує доступ до медичного обслуговування, не беручи до уваги якість надання санітарно-медичних послуг у нашій державі через недостатнє забезпечення медичних закладів медикаментами, лікарськими засобами, низький рівень матеріально-технічної та науково-методичної бази та ін. Водночас високий рівень захворюваності серед бідного населення не завжди зумовлений низьким рівнем їхніх доходів. Так, наприклад, у сільській місцевості лікувальні заклади, зокрема поліклініки, медпункти тощо, перебувають у незадовільному становищі (вони потребують капремонту), знаходяться у віддаленому місці (в іншому населеному пункті) або недостатньо забезпечені основними сучасними медикаментами, висококваліфікованими кадрами тощо.

Очевидно, що "безплатне" медичне обслуговування, яке не може собі дозволити більша частина українського населення, зокрема бідне населення, впливає на зниження показників їхнього здоров'я, яке є найважливішою частиною людського капіталу в будь-якій країні, у тому числі й в Україні.

Існує нагальна потреба в розробці та впровадженні низки проектів, спрямованих на розвиток матеріальної інфраструктури в Україні, а саме у будівництві нових лікувально-оздоровчих центрів, центрів реабілітації інвалідів, лікарень для онкохворих та пологових

будинків нового типу, центрів планування сім'ї як на регіональному рівні, так і в сільській місцевості, оснащених новим медичним обладнанням, апаратурою, медикаментозним забезпеченням, до якого би мало широкий доступ та безплатне обслуговування населення України.

Наша держава має у своєму розпорядженні мережу санаторно-курортних закладів, де відбувається процес зміцнення здоров'я людини, яка підрастає, чи відновлення здоров'я після перенесеного захворювання або фізичної та нервової втоми, що нагромадилась протягом року. Однак більшість закладів санаторно-курортного лікування і профілактики захворювань перебуває у занедбаному стані та потребує значних капіталовкладень з боку міжнародних донорів. Це обумовлює потребу в розробці проектів, які би передбачали реструктуризацію наявних оздоровчих закладів (таборів), створення нових літніх таборів для відпочинку з метою формування та зміцнення людського капіталу – здоров'я нації. Крім цього, більшість курортів стала недоступною для багатьох людей в Україні, що також потребує розробки та впровадження проектів, у межах яких би певна частина населення (діти-сироти – без батьків чи одного батька, діти-чорнобильці, малозабезпечені сім'ї) мала можливість, розробивши різні варіанти надання послуг у сфері відпочинку в санітарно-курортних закладах, залежно від обліку наявних у людини/сім'ї матеріальних, фінансових ресурсів, відвідати та водночас використати цілющі властивості українських курортів.

Крім охорони здоров'я, на збереження й якісне відтворення людського капіталу впливають житлово-побутові умови населення, а також наявність у державі, зокрема на регіональному рівні та в сільській місцевості, стадіонів, спортивних майданчиків, міських садів і парків.

Низький рівень утримання житлового-комунального фонду в Україні, що не відповідає не тільки міжнародним стандартам, а й сучасним вітчизняним вимогам, і водночас високі тарифи на комунальні послуги (електро-, водо- та газопостачання, каналізація, збирання сміття, прибирання території та ін.) зумовлюють нагальну потребу у розробці проектів, у межах яких би надавались кошти міжнародних донорів, які можна було би спрямувати на капремонт житлових будинків, насамперед тих, які перебувають у жахливому стані; придбанні сучасного інвентаря для прибирання під'їздів, дворів і

машин для вивезення сміття, механічного очищення тротуарів проїзних частин вулиць тощо. Що стосується рівня житлових умов в Україні, то він значно нижчий, ніж у країнах Західної Європи (за вимогами Ради Європи площа житла на одного жителя має становити не менше, ніж 25 кв. м), оскільки значна частина населення нашої держави забезпечена житлом недостатньо (в середньому на одного жителя припадає 21,60 кв. м) або взагалі не має змоги (передусім це стосується молодих людей (сімей)) придбати власне помешкання через надзвичайно високі ціни чи недостатній доступ до пільгових кредитів. Наявність проблеми із житловим забезпеченням для переважної більшості сімей в Україні зумовлює необхідність збільшення обсягів фінансування проектів з боку міжнародних донорів як у формі надання пільгових (доступних) позик з метою придбання житла, так і у формі капітальних вливань з метою будівництва житлових будинків за доступними цінами.

В Україні існує також велика необхідність у фінансуванні проектів, які мають за мету покращити якість та цілодобове постачання питної води, що відповідатиме національним стандартам. Відсутність або ж занедбане становище дитячих майданчиків на території житлових будинків, які також відіграють велику роль у формуванні міцного здоров'я дитини, зумовлює необхідність у наданні коштів з боку міжнародних донорів на реалізацію проектів щодо: відновлення старих чи розбудови нових спортивних та ігрових майданчиків, оснащених турніками, гірками, пісочницями, каруселями; озеленення навколишніх територій; насадження квітникових клумб тощо.

Крім житлово-побутових умов, якості медичного обслуговування, рівня доходів населення й харчування, на здоров'я та умови проживання українського населення також впливає незадовільний стан довкілля в нашій державі. Через це існує потреба у впровадженні міжнародними донорами проектів, у межах яких би надавалися кошти для придбання екологічно чистих ресурсощадних технологій з метою мінімізації шкідливих викидів в атмосферу від стаціонарних джерел забруднень. Адже в Україні обладнання перебуває у незадовільному технічному стані, що потребує капітального ремонту та реконструкції.

Недостатнє фінансування з боку нашої держави закладів культури і мистецтва, а саме театрів, кінотеатрів, філармоній, церков, клубів, негативно впливає на формування

та розвиток духовного, морального, психічно здорового індивідуума і на задоволення його естетичних, духовних, культурних потреб. Існує необхідність у фінансовій підтримці з боку міжнародних донорів у вигляді окремих проектів, спрямованих на реструктуризацію закладів культурного дозвілля (більшість з них перебуває в аварійному стані, а інша частина потребує капітального ремонту), придбання необхідної апаратури, костюмів тощо або ж на будівництво нових будинків культури, яких часто немає, зокрема у сільській місцевості, чи вони знаходяться в іншому віддаленому населеному пункті.

Крім соціального забезпечення українського суспільства не лише якісними, а й доступними послугами, такими як медичні, житлово-комунальні, культурні та побутові, а також задовільного стану навколишнього середовища, на якість життя населення і на відтворення існуючих тенденцій у стані людського капіталу нашої держави впливають доступність та якість освітніх послуг в Україні. Водночас у нашій державі в умовах тотального дефіциту коштів простежується недостатнє фінансування системи освіти або ж нерациональний розподіл бюджетних коштів органами державного управління освітою, що в кінцевому результаті: послаблює соціальний захист працівників освіти; погіршує їхню підготовку (чи перепідготовку); призводить до старіння матеріально-технічної бази закладів освіти (дошкільної, середньої, професійної, вищої); спричиняє незадовільний стан університетів, інститутів, технікумів, профтехучилищ, загальноосвітніх та спеціалізованих шкіл (художніх, музичних, театральних), дитячих садків, шкіл для фізично і психічно неповноцінних дітей та недостатню забезпеченість їх якісним науково-методичним матеріалом (підручниками, посібниками, методичними розробками тощо).

Бажаним є спрямування іноземної фінансової допомоги на реалізацію проектів, які мають за мету: покращити матеріально-технічну базу навчальних закладів (забезпечити їх сучасними комп'ютерами, проекторами, новим лабораторним обладнанням тощо); оновити бібліотеки якісними підручниками, посібниками тощо з метою удосконалення науково-методичної бази учасників освітнього процесу; здійснити професійну підготовку (перепідготовку) дорослого населення з метою формування висококваліфікованих, адаптованих до ринкових умов фахівців; здійснити

реструктуризацію наявних закладів освіти, дитячих садків, бібліотек, які перебувають в аварійному стані (або ж потребують нагального капітального оновлення), чи будівництво нових споруд (особливо це стосується сільської місцевості). Вкладання інвестицій у людський капітал, а саме у покращення якості та доступності надання освітніх послуг має займати провідне місце в системі суспільних пріоритетів нашої держави, а знання – розглядатися як надійне джерело її конкурентних переваг, оскільки у розвинутих країнах, зокрема таких, як Південна Корея, Гонконг, Фінляндія, Швеція 80–90% багатства формується саме за рахунок інтелекту та нових знань, які втілюються у нові технології й продукти.

Водночас більшість населення, зокрема бідного, в Україні не має змоги навчатися у вищих навчальних закладах, оскільки в нашій державі відбувається масове зниження доступності, зумовлене підвищенням цін як за формальними, так і за тіншовими ставками на освітні послуги, наявністю зв'язків, вкоріненням корупції тощо. Внаслідок підвищення вартості освітніх послуг як у школі, так і у вищих навчальних закладах починає посилюватись соціально-економічна стратифікація українського населення в системі освіти. На сьогодні в Україні вищу освіту (не завжди якісну) здебільшого можуть отримати ті, хто може собі дозволити платне (приватне) навчання. Ось чому з метою зменшення бідності та диференціації населення на бідних і багатих у нашій державі необхідно залучити додаткові кредити з боку міжнародних донорів, що були би доступними (пільговими) для молодих людей, які мають бажання та водночас не мають змоги здобути вищу освіту з метою отримання нових додаткових знань і фахової підготовки.

Зазначимо, що більшість згаданих вище проектів, хоч і вважаються соціальними, можуть бути вельми прибутковими (і давати водночас позитивний ефект у сфері подолання бідності), а тому привабливими для потенційних міжнародних донорів.

Слід нагадати про те, що в Україні функціонує низка благодійних (доброчинних) організацій, діяльність яких спрямована на здійснення певних соціальних програм, що мають за мету допомагати найбільш вразливим верствам населення в нашій державі. Водночас такі неурядові організації мають недостатню фінансову підтримку з боку місцевих та державних бюджетів за надані ними соціальні послуги, які держава гарантує своїм

громадянам. Ось чому для вирішення соціальних проблем в Україні, які на сьогодні настільки комплексні та важкі, добротні організації через недостатню підтримку з боку державних структур мають значну потребу в залученні необхідної фінансової допомоги з боку міжнародних донорських організацій, жертводавців не лише з України, а й з інших країн світу для досягнення спільної мети – покращення рівня та якості життя в нашій державі.

Так, яскравим прикладом є благодійна міжнародна організація Карітас України – офіційна організація Української греко-католицької церкви (УГКЦ), регіональні організації якої здебільшого діють у Західній Україні, де найбільше поширена УГКЦ, але є також її осередки у центрі, на півдні та сході України. Основна діяльність цієї благодійної організації полягає у впровадженні в життя населення нашої держави соціальних програм (проектів), що стосуються: 1) сфери здоров'я та опіки (літні люди чи люди з особливими потребами мають змогу отримати домашню опіку, весь комплекс медичних, соціальних послуг, а також духовну опіку з боку медичних, соціальних працівників, волонтерів, капеланів Карітасу). Крім цього, Карітас України активно працює й у сфері допомоги ВІЛ-позитивним людям і людям, які хворіють на СНІД, та їхнім сім'ям, а також опікується немовлятами, котрі народилися ВІЛ-інфікованими; 2) сфери допомоги дітям і молоді у важких життєвих обставинах, зокрема це стосується так званих соціальних сиріт проблемних родин з батьками з алкогольною та наркотичною залежністю, які дуже часто терплять насильство, погане поводження у сім'ї і часто втікають з дому й потрапляють під негативний вплив «вулиці»; 3) сфери соціальних проблем, пов'язаних з міграцією (заробітчанством), а саме з експлуатацією робочої сили, торгівлею людьми (жінками), недотриманням людських прав, неповагою до людської гідності стосовно великої кількості українських заробітчан (створення з боку благодійної організації консультативних центрів для жінок, які виїжджають за кордон; здійснення працівниками Карітасу просвітницької кампанії щодо поїздок за кордон; надання психологічної, медичної та юридичної допомоги людям, які потерпають від торгівлі жінками тощо). Однак реалізація й поглиблення програм з вищевказаних пріоритетних напрямків діяльності благодійної організації Карітас у сфері надання соціальних послуг населенню як один зі шляхів наближення до європейських стандартів

у соціальній політиці, так і впровадження в життя населення нових соціальних проектів (програм), спрямованих на допомогу людям з обмеженими можливостями й залежними від алкоголю чи наркотиків, залежить та виконується більшою мірою завдяки фінансовій підтримці донорських організацій, жертводавців з-за кордону і за рахунок міжнародних програм. Через недостатнє державне фінансування соціальних служб та послуг, які надає Карітас, в Україні існує потреба у застосуванні диверсифікованого підходу до фінансування цієї організації, а саме залучення коштів з боку міжнародних організацій, жертводавців із-за кордону та отримання грантів міжнародних інституцій, наприклад по лінії Євросоюзу, на виконання конкретних соціальних проектів на чітко визначений час.

2. Після визначення перелічених вище пріоритетних цілей розвитку України, а саме тих, які найбільше відповідають вітчизняній стратегії подолання бідності, наступним елементом моделі має бути забезпечення міжнародними донорами в особі міжнародних організацій, урядів країн-донорів чіткої координації своєї діяльності, а саме необхідно скоординувати свої програми фінансової допомоги (підготувати відповідні послуги у сфері кредитування та консультування), відповідно до національних (соціальних) пріоритетів, зокрема на реалізацію задекларованих цілей зменшення рівня бідності в Україні. Після забезпечення чіткої координації програм фінансової допомоги, необхідних для досягнення Цілей розвитку тисячоліття, має відбутись процес узгодження пріоритетних соціальних напрямків розвитку в нашій державі (таких як освіта, охорона здоров'я, соціальне забезпечення, житлово-комунальне господарство, охорона навколишнього середовища, гендерна політика, підтримка малого та середнього бізнесу та ін.) з програмами, мотивами, основними напрямками діяльності міжнародних донорів з метою формування партнерських відносин між двома учасниками процесу людського розвитку в підтримку ініційованих українською стороною соціальних проектів у межах реалізації розробленої вітчизняної стратегії подолання бідності.

3. Крім ініціативи української сторони у визначенні проектів, які мають за мету реалізувати вітчизняну стратегію подолання бідності та узгодження їх з програмами міжнародних донорів, існує також необхідність вибору оптимальних механізмів залучення і використання міжнародної фінансової допомоги. Йдеться про перегляд нинішньої стратегії залучення іноземних кредитів та перехід до збільшення надання

коштів у формі грантів, ефективність від яких є більшою, оскільки вони надаються лише після ретельного аналізу розвитку ситуації в країні-реципієнта та відбору обґрунтованих проєктів донорської допомоги, тобто на конкурсній основі й у чітко визначені українським урядом пріоритетні напрямки. Крім цього, гранти на відміну від кредитів, які не є повністю пільговими, не призводять до збільшення залежності внутрішньої (зовнішньої) політики України від міжнародних фінансових організацій та до зростання зовнішньої заборгованості нашої держави, а також подальшого залучення значних фінансових ресурсів для її обслуговування.

Що стосується надання допомоги у вигляді кредитів з метою фінансування проєктів, які мають за мету скорочення бідності в Україні, то необхідно переглянути їхню практику залучення з боку міжнародних фінансових організацій (Міжнародного валютного фонду, Світового банку), яка насамперед залежить від виконання українською стороною численних (деталізованих) вимог надання позик, здебільшого дискримінаційних та не прийнятних для України, тобто вона не залишає українському урядові альтернативних варіантів у прийнятті й реалізації внутрішньополітичних рішень щодо проведення соціально-економічних реформ, у тому числі інституціональних, нав'язуючи їх ззовні. До того ж більшість кредитів, які надходять в Україну, здебільшого спрямовуються на використання послуг іноземних консультантів, а також на закупівлю товарів переважно з-за кордону з метою реалізації проєктів – з одного боку, а з іншого – нецільове використання позик через неефективну систему державного управління та наявність корупції в Україні не може забезпечити належне дотримання країною-реципієнтом проведення реформ у різних сферах суспільного життя українського населення та їхню стабільність на довгострокову перспективу.

На наш погляд, міжнародні донори повинні переглянути умови надання позик (пом'якшити, спростити чи скоротити їхню кількість), оскільки, як показують вітчизняна практика й світовий досвід, існує великий ризик їхнього невиконання, що збільшить причетність нашої держави до реалізації вкрай необхідних соціальних проєктів, спрямованих на забезпечення доступності та підвищення якості соціальних послуг в Україні з належним контролем з боку виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, засобів масової інформації, міжнародних

донорів за цільовим використанням залучених кредитів. Однак для реалізації вітчизняної стратегії подолання бідності необхідно, щоб міжнародні донори використовували комбінований підхід до реалізації соціальних проектів в Україні, суть якого полягає як у залученні кредитів (після перегляду умов їх надання), так і у збільшенні обсягів надання грантів.

4. Після визначення переліку найбільш пріоритетних для української сторони соціальних проектів відбувається формування їхнього життєвого циклу, який здебільшого складається із семи етапів та кожен з яких передбачає підготовку з боку української сторони цілої низки відповідної документації (деяка навіть готується спільно з міжнародними донорами), зокрема:

а) визначення пріоритетних на даний час соціальних проектів, про що неодноразово зазначалося;

б) підготовка проекту (на цій стадії фінансування підготовки проекту відбувається з боку країни-реципієнта – України, тоді як міжнародні донори, насамперед йдеться про міжнародні організації, виконують допоміжну роль, а саме надають допомогу у вигляді проведення експертизи чи надання консультацій за наявності запиту). Лише в рідкісних випадках створюється Фонд підготовки проекту (величина його залежить від обсягів проекту), який є авансом коштів проекту та здебільшого спрямовується на фінансування підготовки місцевих кадрів (або проведення інших заходів), необхідних для підготовки проекту. Водночас в умовах політичної нестабільності в Україні, недостатнього державного/місцевого фінансування у сфері соціально-культурних послуг, наявності корупційних схем існує великий ризик покриття витрат, пов'язаних з підготовкою соціальних проектів, що впливає на подальшу їхню ефективність;

в) проведення експертизи з боку міжнародних організацій щодо стану підготовки проектів у країні-реципієнті – Україні, після чого відкривається окремий (спеціальний) рахунок позики на ім'я конкретного позичальника для здійснення дрібних платежів (для закупівлі товарів, робіт чи послуг) у межах інвестиційних проектів. Після схвалення письмової заявки, яка надається українською стороною, на зняття коштів зі спеціального рахунка (платіжних документів) міжнародні організації "видають" так зване Спеціальне зобов'язання щодо зняття передбачених програмою позик. На цьому етапі відбувається

дуже довга централізована процедура – подання бенефіціарами платіжних та підтверджувальних документів на схвалення Міністерству фінансів України; тотальна їхня перевірка з боку цієї установи та спрямування їх керівництву міжнародних організацій, яке не завжди швидко реагує на запит української сторони і не відразу погоджується з поточними питаннями, пов'язаними із закупівлею, що в кінцевому результаті призводить до затримки фінансування витрат, пов'язаних з реалізацією проектів, які мають за мету покращити соціальні показники в Україні. Ось чому з метою мінімізації проблем, пов'язаних із постійними затримками щодо закупівель у межах соціальних проектів та швидкого реагування на потреби українського позичальника, існує потреба у створенні незалежного фахівця/фахівців, до компетенції яких би входив розгляд платіжних і підтверджувальних документів на придбання відповідних товарів, послуг, робіт у межах проектів, які мають за мету досягнути цілей з подолання бідності в Україні;

г) проведення переговорів та затвердження проектів Радою директорів. Однак українська практика свідчить, що після офіційного отримання документів про затвердження проектів здебільшого його ратифікація Верховною Радою України (муніципальними органами влади) не відразу набуває чинності, а може тривати довгий період часу, що зумовлює високий ризик їхнього ефективного впровадження на практиці;

г) виконання проектів та нагляд за цим. З метою закупівель товарів, робіт і послуг у межах виконання проектів в Україні міжнародними організаціями відкриваються два банківських рахунки – в національній валюті та валюті кредитної лінії, кожен з яких може розміщуватися як в окремому, так і в одному й тому ж самому банку;

д) впровадження та завершення проектів у нашій державі;

е) оцінювання результатів впроваджених проектів в Україні. Департамент оцінювання операцій міжнародних організацій здійснює аудиторську перевірку щодо оцінювання результатів успішності (неуспішності) проектів відносно початкових задекларованих цілей з подолання бідності в Україні. Відсутність публічного доступу до детальної інформації з боку української сторони та міжнародних організацій щодо

аудиторської перевірки дає підстави для підозр з приводу нецільового використання іноземної фінансової допомоги в межах проектів (див. рис. 3.1 і 3.2).

Як показує вітчизняна практика, життєвий цикл проекту в умовах високого рівня бюрократії, корумпованості, безвідповідальності владних структур, відсутності досконалої нормативно-правової бази, браку знань, досвіду та вмінь українських спеціалістів у питаннях ефективного управління та впровадження проектів міжнародних фінансових організацій; низького рівня активності та контролю громадських інститутів за цільовим використанням міжнародної фінансової допомоги є доволі складним і може тривати довгий період часу (у середньому він триває півроку, хоча здебільшого багато років) та існує мала ймовірність його дотримання. Ось чому зумовлюються перегляд цього циклу і розробка обома сторонами спільних більш спрощених, прозорих процедурних механізмів співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями для забезпечення ефективного впровадження проектів, спрямованих на реалізацію вітчизняної стратегії подолання бідності.

5. Наступним елементом моделі є вдосконалення інституційного забезпечення належного прозорого руху грошових потоків (кредитів, грантів тощо) в Україні, які мають виділятися міжнародними організаціями з метою фінансування соціальних проектів.

Через низький рівень інституційних, технічних, технологічних можливостей Державного казначейства України та слабку вітчизняну фінансову систему загалом відкриття рахунка позики в органах Державного казначейства України і його використання основними розпорядниками (виконавцями проектів) не відповідають вимогам міжнародних організацій. До того ж спеціальні рахунки (через них відбувається рух не всіх коштів позики, а лише тих, які спрямовуються на дрібні платежі) відкриваються лише в іноземному банку, що також свідчить про низьку довіру до існуючої фінансової системи в нашій державі.

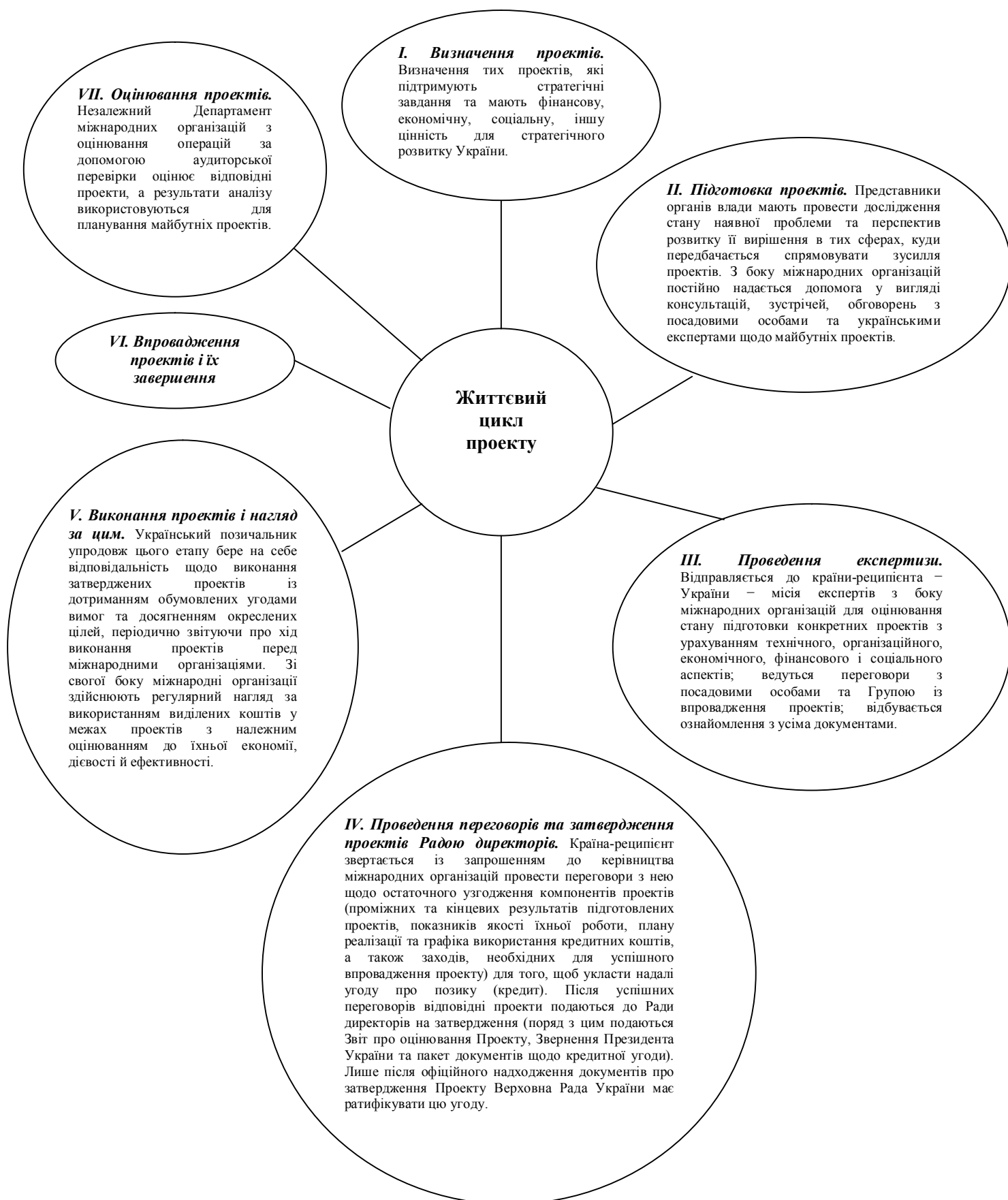

Рис. 3.1. Життєвий цикл проектів, фінансованих міжнародними організаціями в Україні*

* Складено автором на основі [165, с. 7–9; 159, с. 16–18].

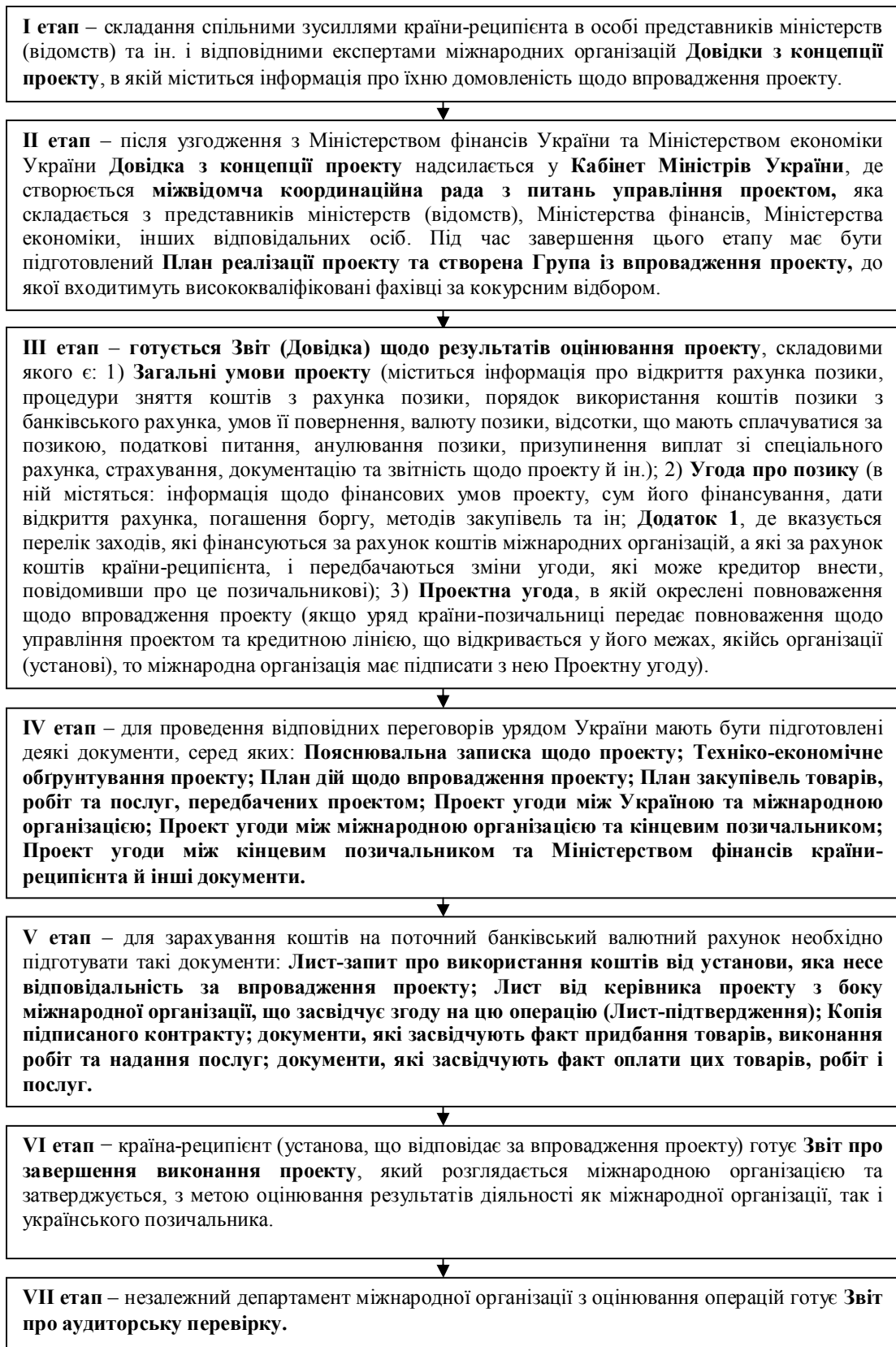

Рис. 3.2. Підготовка необхідної офіційної документації для реалізації кожного етапу проектів в Україні*

* Складено автором на основі [159, с. 16–18; 165, с. 8–9].

Водночас Міністерство фінансів України з метою підвищення своєї інституційної спроможності має здійснювати регулярну роботу з основними розпорядниками, відповідальними за впровадження проектів, а саме: а) надавати їм всебічну підтримку на різних стадіях життєвого циклу проектів; б) проводити консультації щодо процедур з підготовки й впровадження проектів міжнародних організацій та чинного законодавства; в) здійснювати регулярні виїзні перевірки щодо впровадження проектів за фактом; г) здійснювати ґрунтовні дослідження слабких місць у співробітництві з міжнародними організаціями та водночас вести переговори і надавати відповідні консультації на регулярній основі; ґ) вдосконалювати методологічну й законодавчу бази фінансового співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями.

6. Останнім елементом моделі є створення ефективної відпрацьованої системи чіткого та незалежного контролю за використанням міжнародної фінансової допомоги, що підвищить відповідальність виконавців проектів в Україні щодо цільового, належного, прозорого використання коштів та забезпечить своєчасне їхнє надання чіткої, прозорої й об'єктивної фінансової звітності щодо конкретних напрямків використання коштів, виділених міжнародними установами в межах соціальних проектів.

З метою цілеспрямованого використання виділених коштів у межах проектів та належної відповідальності за їхнє впровадження як з боку української сторони, так і зі сторони міжнародних організацій необхідно створити прозору комплексну систему казначейства з відкриттям виконавцями проектів єдиного рахунка в центральному банку, яка би відповідала стандартній міжнародній практиці, вимогам фідучіарної відповідальності й звітності. Це дасть змогу контролювати зовнішню заборгованість та уникнути самовідтворюваної політики "проїдання" закордонної фінансової допомоги (див. рис. 3.3).

Рис. 3.3. Модель залучення та використання міжнародної фінансової допомоги з метою реалізації стратегії подолання бідності в Україні*

* Складено автором

Отже, запропонована у дисертації модель залучення й використання міжнародної фінансової допомоги з метою реалізації вітчизняної стратегії подолання бідності повинна включати: реальне оцінювання українською стороною державних пріоритетів і самостійне ініціювання розробки соціальних проектів, які мають за мету скоротити масштаби бідності в Україні та які спрямовані насамперед на результат, а не на вкладення фінансової допомоги; узгодження стратегічно важливих пріоритетних

напрямоків у межах реалізації стратегії подолання бідності в Україні з програмами, мотивами, основними напрямками діяльності міжнародних фінансових організацій з метою досягнення Цілей розвитку тисячоліття на глобальному рівні; використання комбінованого підходу залучення інструментів міжнародної фінансової допомоги (йдеться як про залучення кредитів (перегляд їхньої кількості умов надання), так і збільшення надання грантів (перевага надається останньому)); формування життєвого циклу проектів та необхідної документації відповідно до кожного етапу їхнього впровадження (існує потреба у зменшенні громіздких, бюрократичних процедур, що забезпечить швидше впровадження надзвичайно важливих для українського суспільства проектів); вдосконалення інституційного забезпечення прозорого руху виділених міжнародними організаціями фінансових коштів; забезпечення незалежної системи контролю і фінансової звітності щодо відповідного використання наданих коштів у межах реалізації проектів.

3.2. Оптимізація залучення міжнародної технічної допомоги як механізму реалізації стратегії подолання бідності в Україні

Низька результативність та ефективність проектів (програм) технічної допомоги, спрямованих на забезпечення різкого пришвидшення соціально-економічних реформ у нашій державі, зумовлюють необхідність перегляду механізмів залучення й використання технічної допомоги з метою реалізації стратегії подолання бідності в Україні.

Технічна допомога спрямовується у вигляді: надання консультацій за допомогою іноземних експертів-радників і консультантів; професійної підготовки чи перепідготовки, підвищення кваліфікації держслужбовців, працівників у сфері освіти, культури та медицини, а також підприємців малого і середнього бізнесу; експертних досліджень; необхідної техніки, обладнання, матеріалів, які відповідають новому технологічному рівню й необхідні для технічного оснащення українських підприємств та закладів загальнокультурної сфери; ліцензій на використання нових зарубіжних науково-технологічних розробок через нестачу власних в Україні з метою створення й використання знань, технологій, продуктів і послуг; проведення семінарів для

українських управлінців, фахівців, науковців чи здійснення закордонних відряджень з метою навчання із соціальних, економічних, екологічних питань тощо. Пріоритетність залучення технічної допомоги, а не фінансової, зумовлена насамперед тим, що в межах проектів міжнародної технічної допомоги шляхом комерційної реалізації результатів досліджень, розробок, доступу до нових конкурентоспроможних технологій, навчання впродовж усього життя, створення нових організаційних структур, таких як технопарки, інноваційні центри, бізнес-інкубатори, інноваційні кластери, інші трансфертні та інфраструктурні фірми, які сприяють впровадженню у виробництво нових знань і технологій та суттєво скорочують інноваційний цикл від ідеї до випуску нових наукових, високотехнологічних і конкурентоспроможних товарів та послуг з урахуванням кон'юнктури на світових ринках, створюються сприятливі умови для продуктивного використання значного потенціалу людського капіталу в Україні, що дасть змогу підвищити рівень науково-технологічного потенціалу в нашій державі. Це в кінцевому результаті забезпечить стаке економічне зростання на основі інноваційної моделі розвитку вітчизняної економіки, яка є найбільш дієвим інструментом підвищення продуктивності праці й залучення іноземних інвестицій, що сприятиме покращенню рівня та якості життя населення. Однак, як бачимо, без належного рівня інвестування в науку, освіту, охорону здоров'я і в інші галузі соціально-культурної сфери розвиток людського капіталу в нашій державі, що, як показує світовий досвід, є основним стратегічним ресурсом та головним фактором довготривалого економічного зростання, в якому наукові надбання й їхнє технологічне застосування відіграють важливу роль для формування високотехнологічного конкурентного середовища, неможливий, а отже, Україна і надалі залишатиметься технологічно відсталою (інноваційно-неспроможною) та, відповідно, бідною країною.

Виявлено, що ринкові відносини й інноваційна специфіка сучасного економічного зростання потребують якісно нової робочої сили, спроможної адаптуватися до сформованих умов та ефективно реалізувати свій інтелектуальний і освітньо-фаховий потенціал. Водночас в Україні людина залишається лише гвинтиком суспільного механізму, оскільки про покращення якості людського капіталу, що є як фактором, так і результатом економічного зростання, яке на 90% забезпечується за умови технологічного

переоснащення, впровадження нових технологій та знань, піднесення наукомістких галузей виробництва (це підтверджується досвідом промислово розвинутих країн світу), згадують лише за залишковим принципом.

Багато зарубіжних вчених, серед яких М. Портер та К. Лінде, вважають, що економічно відсталі країни не спроможні, а тому і не повинні намагатися генерувати власні інновації, а можуть їх залучати з-за кордону, зокрема завдяки міжнародній технічній допомозі у поєднанні з фінансовою (йдеться про залучення грантів), з метою розвитку та підтримки вітчизняного науково-технічного потенціалу нашої держави в умовах обмеженості державного фінансування освіти, науки, науково-дослідних установ, охорони здоров'я і недостатньої підтримки й невжиття заходів з боку державних та місцевих органів влади з метою створення сприятливих умов для економічної діяльності й розвитку суб'єктів малого підприємництва. Міжнародне технічне співробітництво в межах так званої «стратегії запозичень» та орієнтації на зарубіжний досвід, а саме залучення технологій з інших країн світу, в тому числі і тих їх видів, що іманентно супроводжують потоки прямих іноземних інвестицій, є найбільш прийнятним у перехідний період розвитку нашої держави, забезпечуючи таким чином необхідні умови для підвищення якості людського капіталу в Україні. Водночас для випереджаючого інноваційного зростання в нашій державі «стратегію запозичень» потрібно поєднувати зі «стратегією внутрішнього стимулювання інновацій» у короткостроковому періоді з переходом до останньої у довгостроковому (що не означатиме повної відмови від використання розробленого в інших державах інноваційного продукту), особливо з розвитком «нової економіки» (так званої «економіки знань»), науково-технічного прогресу і міжнародної мобільності технологій.

З вищесказаного випливає, що міжнародна технічна допомога, незважаючи на те, що впродовж тривалого часу, існують певні проблеми і недоліки у системі її залучення і використання, є одним із найважливіших механізмів вирішення проблеми бідності в нашій державі.

Оптимізація залучення та використання технічної допомоги в межах реалізації вітчизняної стратегії подолання бідності повинна здійснюватися на основі сформованих нами критеріїв: 1) зміна пріоритетів залучення технічної допомоги з метою покращення

якості людського капіталу в нашій державі; 2) перехід від пасивного надання технічної допомоги у вигляді готових рекомендацій, розроблених пропозицій з боку міжнародних експертів до надання технічної допомоги на умовах твінінгу; 3) комерціалізація інноваційних розробок як передумова залучення приватних ресурсів за допомогою новітніх інституцій, а саме технопарків, технополісів, інноваційних кластерів тощо.

Для більш ефективного використання міжнародної технічної допомоги й забезпечення більшої прозорості в її наданні необхідно виправити допущені помилки попереднього механізму реалізації програм (проектів) міжнародної технічної допомоги та розробити нові підходи в її залученні (використанні), що дасть змогу реалізувати вітчизняну стратегію подолання бідності в Україні. Окреслимо основні ідеї й алгоритм цих підходів:

1. Насамперед на основі аналізу та оцінювання проблеми бідності в нашій державі необхідно з боку української сторони визначити й обґрунтувати основні пріоритетні напрямки залучення міжнародної технічної допомоги, які би найбільше відповідали цілям стратегії подолання бідності в Україні.

Основними пріоритетними напрямками, які можна реалізувати саме за допомогою залучення технічної допомоги (в тому числі у поєднанні з фінансовою – грантами), є:

а) створення гнучкої, ефективної та якісної системи освіти, що забезпечувала би протягом всього життя громадян України необхідними професійними навичками, кваліфікацією і знаннями, які би давали їм змогу пристосовуватись до мінливих економічних умов у нашій державі, що розглядається нами як передумова зміцнення потенціалу людей та підвищення рівня їхнього добробуту; б) формування якісної системи охорони здоров'я, здатної забезпечити тривале і здорове життя людей; в) сталий розвиток навколишнього природного середовища та покращення якості питної води з метою створення умов для безпечного, здорового й комфортного проживання людей в Україні; г) підтримка розвитку малого і середнього бізнесу в нашій державі як передумова достатнього забезпечення новими робочими місцями в Україні; г) створення умов для формування інноваційних кластерів – комплексів підприємств (промислових компаній, дослідницьких центрів, наукових установ), органів державного управління, громадських організацій на базі територіальної концентрації мереж спеціалізованих

постачальників, основних виробників і споживачів, пов'язаних технологічним ланцюжком; д) створення умов для розвитку агропромислового комплексу в нашій державі та ін.

2. Після визначення пріоритетних напрямків соціально-економічного розвитку України й її національних інтересів (точніше – інтересів усього суспільства українська сторона має взяти на себе ініціативу щодо розробки нагальних проектів (програм) міжнародної технічної допомоги, враховуючи соціальні потреби населення, спрямовані на реалізацію тих самих цілей та завдань, окреслених у стратегії подолання бідності в Україні, з метою покращення рівня і якості життя населення на довгострокову перспективу.

Для того, щоб низка розроблених конкретних проектів, основною метою яких є реалізація стратегії подолання бідності в Україні знайшла підтримку у вигляді збільшення технічної допомоги з боку міжнародних донорів, українській стороні потрібно чітко розкрити зміст (ідею) проектів, виділивши в них основні елементи, серед яких:

1) вступ, в якому буде розкрито загальну інформацію про актуальність впровадження розроблених в Україні проектів міжнародної технічної допомоги й обґрунтовано необхідність і нагальність їхньої реалізації з метою підвищення рівня життя бідного населення, усунення найбільш гострих виявів бідності та причин їхнього виникнення в нашій державі і передбачено можливі наслідки для суспільства в разі ігнорування підтримки цих проектів в Україні міжнародними донорами;

2) опис проблеми бідності в нашій державі (причини бідності, наслідки цього явища, кількість бідного населення, умови його проживання тощо), яка змусила українську сторону терміново розробити проекти залучення технічної допомоги;

3) мета розроблених проектів – зменшення бідності й покращення якості життя населення, інакше кажучи, створення умов для задоволення фізичних, духовних, освітніх, культурних та інших потреб і розширення можливостей вибору для самореалізації сучасної людини впродовж усього її життя як передумова відтворення та розвитку людського капіталу в Україні;

4) основні завдання:

– покращення якості системи освіти всіх рівнів і підготовки кадрів, здатної забезпечити конкурентоспроможність громадян нашої держави сьогодні та у перспективі;

– зміцнення науково-технологічного потенціалу в Україні;

– підвищення якості медичних послуг для різних категорій населення в нашій державі;

– вдосконалення системи охорони довкілля й використання природних ресурсів;

– підтримка розвитку підприємництва, насамперед малого та середнього бізнесу, як основного фактора соціально-економічного розвитку України, створення нових робочих місць, наповнення державного й місцевих бюджетів та ін.;

– реструктуризація сільського господарства;

– розбудова і модернізація соціальної інфраструктури (установ освіти, охорони здоров'я, житлово-комунального господарства тощо) тощо;

5) методи (інструменти) реалізації проектів. Інвестування в людський капітал може здійснюватись не лише у грошовій формі (кредити, гранти), а й у будь-якій іншій формі, зокрема йдеться про доцільність залучення технічної допомоги, яка може посприяти вирішенню проблеми бідності в нашій державі. Міжнародна технічна допомога, що дасть змогу чиновникам реалізувати стратегію подолання бідності в Україні на практиці, має залучатись у вигляді: 1) консультацій; 2) надання сучасного й необхідного медичного, шкільного устаткування; 3) лабораторного і технічного обладнання; 4) якісних підручників та посібників нового покоління; 5) комп'ютеризації бібліотек, навчальних закладів усіх рівнів (передусім забезпечення сучасними комп'ютерами сільських шкіл, де існують низький рівень комп'ютерної грамотності підлітків і проблема інформаційного забезпечення у переважній більшості учасників освітнього процесу в системі загальної середньої освіти); 6) надання доступу учням, студентам, вчителям, викладачам та іншим категоріям до мережі Інтернету не лише у навчальних закладах, що також безпосередньо впливає на можливість використання ними світових інформаційних ресурсів у навчальному процесі; 7) підготовки переважної більшості вчителів, викладачів до використання (тим більше – раціонального) новітніх інформаційних технологій для того, щоб сформувати в працівників у сфері освіти комп'ютерну грамотність і задовольнити

їхні професійні потреби, а це впливатиме на підвищення якості загальної середньої та вищої освіти шляхом забезпечення учасників освітнього процесу не лише високим рівнем комп'ютеризації навчальних закладів усіх рівнів, а й достатнім рівнем інформатизації; 8) здійснення навчання студентів, учнів в інших країнах світу; 9) стажування за кордоном медичних, педагогічних та інших працівників з метою отримання професійних, додаткових знань, вищої освіти (другого диплома), світового досвіду, навичок, умінь чи підвищення їхньої професійної кваліфікації; 10) стажування за межами національних кордонів підприємців малого і середнього бізнесу щодо правильного ведення бізнесу; 11) впровадження екологічно чистих та ресурсозберігаючих технологій; 12) впровадження передових інноваційних технологій; 13) сприяння організації й проведенню виставок, ярмарків продукції, виробленої суб'єктами малого підприємництва за межами національних кордонів; 14) комерціалізації результатів науково-технічної діяльності тощо.

Незважаючи на високий рівень освіченості, в Україні існує незначна кількість кваліфікованих експертів в урядовому апараті, які би могли на відповідному рівні виконувати свої функції для здійснення соціально-економічних реформ в умовах демократичного, відкритого і прозорого суспільства. Ось чому необхідно, щоб міжнародна технічна допомога від міжнародних донорів надавалась не у формі готових рекомендацій, консультацій та інформації, підготовлених іноземними експертами, а у вигляді навчальних програм, участі у тренінгах державних службовців з метою підвищення їхньої спроможності приймати стратегічні рішення на рівні міжнародних стандартів і розвитку їхніх аналітичних здібностей в умовах ринкової економіки й демократії. Власне кажучи, міжнародна технічна допомога має надаватися у формі твінінгу як механізму передачі досвіду шляхом: навчання групи українських експертів (спеціалістів) аналізувати, здійснювати дослідження і виробляти державну політику щодо вирішення кризової ситуації з проблеми бідності; здійснення тренінгів, консультування та надання коментарів з метою використання іноземного досвіду консультантів, експертів з оволодіння процедурами, стандартами, форматом і способами обґрунтування, опрацювання, підготовки та прийняття політичних рішень; проведення програм перепідготовки вітчизняних спеціалістів і регулярного підвищення кваліфікації

підприємців та державних службовців без відриву від виробництва з метою їхнього саморозвитку й більшої самостійності у процесі прийняття рішень, а також систематичної, планової та консультативної роботи урядовців тощо.

Таку форму технічної допомоги у вигляді тренінгів та тісної співпраці урядових установ країн-кандидатів з відповідними міністерствами країн-членів ЄС одержували країни Центрально-Східної Європи, яка допомогла їм ефективно використати експертні знання адміністративних службовців з країн-членів ЄС для досягнення позитивних результатів у розвитку пріоритетних напрямків соціально-економічного спрямування.

Як показує світовий досвід, міжнародна технічна допомога створює умови для зростання індивідуальної продуктивності праці, поєднуючи при цьому природні здібності індивіда та набуті ним загальноосвітні й професійні знання, навички, здібності завдяки певним вкладенням (інвестиціям у вигляді фінансових іноземних потоків/технічному сприянню); інноваційного зростання у вигляді здійснення нових наукових розробок, генерування нових технологічних ідей, впровадження НТП у виробництво, прийняття обґрунтованих (раціональних) рішень, а отже, і для підвищення персоніфікованих доходів людини та збільшення національного доходу (багатства) країни. Водночас збільшення прибутків (заробітків) людей зумовлює якісне відтворення людського капіталу й водночас стимулює і заохочує їх вкладати додатково зароблені гроші (реінвестувати їх) в охорону власного здоров'я (у широкому розумінні), додаткову фахову освіту, професійну перепідготовку, а також збільшити та накопичити новий запас знань, навичок і мотивацій, щоб надалі власний людський капітал знову ефективно застосовувати;

6) оцінювання результатів впроваджених проектів у нашій державі (розробка системи показників успіху та ефективності проектів технічної допомоги);

7) можливості подальшого залучення технічної допомоги в межах реалізації Стратегії подолання бідності в Україні;

8) бюджет;

9) надання за необхідності додаткових матеріалів.

3. У виробленні стратегічного напрямку розвитку України, у тому числі в обговоренні та прийнятті рішень щодо розробки і впровадження найважливіших

проектів (програм) міжнародної технічної допомоги, спрямованих на вирішення проблеми бідності в нашій державі, українській стороні необхідно активно залучати всі прошарки суспільства та різні інституції «третього сектору» (недержавного сектору), які би представляли й водночас підтримували інтереси громадянського суспільства, вивчаючи їхні потреби, пов'язані з умовами проживання, рівними можливостями для самореалізації, доступом і якістю надання державних соціальних послуг в Україні. Невід'ємною складовою громадських організацій також мають бути контроль та водночас громадський моніторинг за поетапним виконанням запланованих дій влади щодо підвищення якості життя й створення як умов, так і можливостей для суспільства загалом та особистості зокрема, а також щодо забезпечення ефективного використання технічної допомоги в межах її цільового призначення в Україні.

4. Наступним кроком після досягнення національної згоди в ході дискусій, де мають прийматися публічні рішення щодо впровадження і реалізації найважливіших проектів технічної допомоги з метою досягнення цілей подолання бідності в нашій державі, є визначення можливих партнерів – міжнародних донорів – та обговорення з ними ідеї зазначених проектів для забезпечення відповідності цілей донорської допомоги завданням стратегії подолання бідності в Україні, тобто національним інтересам країни-реципієнта. До того ж точніше необхідно узгодити мету, пріоритетні напрямки, завдання, критерії оцінювання проміжних/кінцевих результатів проектів у межах реалізації вітчизняної стратегії подолання бідності зі стратегічними напрямками діяльності міжнародних донорів, їхніми критеріями надання та майбутнім залученням міжнародної технічної допомоги, тобто встановити між ними чіткий і недвозначний взаємозв'язок. Отже, основною метою міжнародних донорів з точки зору України як держави-реципієнта є координація зусиль у мобілізації міжнародної технічної допомоги (забезпечення її пріоритетного спрямування) на досягнення стратегічних цілей державної політики у сфері зменшення виявів бідності в нашій державі. Водночас основне завдання чиновників полягає у використанні, а саме розподіленні коштів міжнародної технічної допомоги за цільовим призначенням – досягнення цілей подолання бідності в Україні.

5. Для уникнення (запобігання) фінансових порушень, зокрема привласнення коштів технічної допомоги, та забезпечення ефективного її використання необхідно вжити

відповідних заходів щодо посилення контролю за проектами міжнародної технічної допомоги, спрямованими на вирішення проблеми низького рівня життя й поширення бідності в нашій державі. Ось чому з метою підвищення ефективності використання технічної допомоги в межах реалізації вітчизняної стратегії подолання бідності необхідно створити окремо від урядових структур зі спеціальним статусом агентство з міжнародного співробітництва та розвитку, яке очолить група незалежних радників – провідних економістів-міжнародників, представників академічних, бізнесових кіл, консультантів з високим рівнем кваліфікації й міжнародним визнанням, котрі би не лише допомагали чиновникам у підготовці середньо - і довгострокових проектів, спрямованих на досягнення цілей подолання бідності в нашій державі, а й здійснювали контроль за цільовим використанням міжнародної технічної допомоги. Крім створення незалежного механізму контролю за цільовим впровадженням фондів технічної допомоги в Україні, необхідно також посилити фінансовий контроль з боку міжнародних донорів.

6. Для збільшення інформаційного доступу різних категорій громадськості (не лише для вузької групи споживачів) та зрозумілого викладу матеріалів щодо проектів технічної допомоги й використання їхніх коштів з огляду на низький рівень політичної культури державних службовців в Україні необхідно: прийняти правові положення щодо обов'язкового інформування суспільства як з боку міжнародних донорів, так і з боку всіх отримувачів технічної допомоги на національному рівні/в розрізі регіонів про реалізовані проекти технічної допомоги, які мали за мету покращити рівень та якість життя населення із загальною їхньою оцінною вартістю (йдеться про звітування щодо використання фондів технічної допомоги); показати реальні результати їхнього впливу на вирішення проблеми бідності в нашій державі та скласти перелік можливих майбутніх проектів. Інакше кажучи, йдеться про створення в Україні так званої інформаційної бази даних щодо публічної реєстрації проектів технічної допомоги завдяки сучасним інформаційним технологіям, що відповідатиме чітким формальним вимогам, які письмово мають бути сформульовані в нормативно-правових актах, що також сприятиме зменшенню ризику використання фондів технічної допомоги не за призначенням та мінімізації швидкої й необдуманної розробки проектів (програм). З боку міжнародних донорів для покращення громадської обізнаності про їхню діяльність в Україні потрібно

на практиці використовувати (як, наприклад, у Польщі) принцип прозорості, постійного оприлюднення інформації про свої основні проекти (програми), а також про основні засади й напрямки майбутньої роботи для того, щоб чиновники мали більше можливостей скористатися цією інформацією для розробки майбутніх проектів, спрямованих вже на запобігання виникненню проблеми бідності в Україні.

Отже, алгоритм залучення та використання міжнародної технічної допомоги як найбільш потужного ресурсу в створенні умов і можливостей для раціонального використання значного людського потенціалу в Україні, що в кінцевому результаті зможе забезпечити інноваційне зростання вітчизняної економіки та вивести нашу державу із «зачарованого кола бідності», відповідно до запропонованих вище нових підходів, виглядає так: визначення українською стороною пріоритетних напрямків соціально-економічного розвитку нашої держави, які враховують національні інтереси України, а не міжнародних донорів; вияв ініціатив з боку нашої держави у розробці важливих проектів міжнародної технічної допомоги, основною метою яких є реалізація стратегії подолання бідності в Україні; активне залучення неурядових організацій та громадянського суспільства до процесу обговорення й прийняття рішень щодо розробки проектів, які передбачають покращення якості життя в нашій державі; узгодження мети, пріоритетних напрямків соціально-економічного розвитку та цілей подолання бідності в Україні зі стратегічними напрямками діяльності, мотивами й можливостями міжнародних донорів для налагодження ефективної співпраці у вирішенні проблеми бідності; моніторинг як з боку нашої держави, так і з боку міжнародних донорів використання технічної допомоги в межах реалізації стратегії подолання бідності в Україні; забезпечення громадян нашої держави доступом до необхідної інформації про реалізовані проекти в Україні, їхні реальні результати щодо впливу на рівень та якість життя населення, а також про ті проекти, які перебувають на стадії реалізації.

3.3. Інституційне забезпечення раціонального використання міжнародної економічної допомоги в Україні

Несформована система дієздатних державних та громадських соціальних інститутів (освіта, культура, охорона здоров'я, соціальний захист, біржі праці, профспілки,

благодійні організації тощо); нестабільне чи незріле правове поле; функціонування ринків, що обслуговують потоки капіталу, товару, грошей та інформації (фінансові інститути, біржі, системи оптової і роздрібною торгівлі, сфера ділових послуг тощо), й низька якість державного управління та кадрового забезпечення державних установ (йдеться про недостатню прозорість процесу підготовки й прийняття державних стратегічних рішень щодо вирішення назрілої проблеми бідності в нашій державі, їхню спрощеність, раціональність, законність, відсутність політичної підзвітності та залучення громадян через громадські організації до процесу розробки державної політики, спрямованої на скорочення нерівності в розподілі суспільних благ і забезпечення рівного доступу до людських можливостей, а також брак управлінських знань, навичок, процедур та досвіду державних службовців, необхідних для виконання їхньої нової ролі й функцій у ринковій економіці) є причиною не лише зниження рівня життя та посилення нерівності, а й складності (а інколи і неможливості) ефективного використання механізмів подолання бідності в Україні.

Власне кажучи, низькі якість інституційної інфраструктури й ефективність державного управління та регулювання економічних, соціальних і природоохоронних процесів, наявність високого рівня корупції й адміністративно-бюрократичної залежності в Україні перешкодили впровадженню владою на чолі з державними виконавцями та її численними діючими суб'єктами, які визнаються відповідальними (державними, недержавними) організаціями/установами й іншими діючими структурними одиницями раціональної макроекономічної та соціальної політики на загальнодержавному, регіональному і місцевому рівнях щодо забезпечення населення нашої країни високим рівнем заробітних плат, пенсій, соціальних виплат з ефективною системою соціального захисту, надання широких можливостей у працевлаштуванні відповідно до спеціальності, кваліфікації працівників і забезпечення їх належними умовами праці, доступом до якісних, безплатних, гарантованих державою послуг у сфері освіти, охорони здоров'я та належних житлово-комунальних умов (за принципом «якість-ціна»), які би відповідали парадигмі розвитку нової економіки й побудови інформаційного суспільства, що вважається визначальним компонентом економічного зростання і посилення конкурентних позицій України взагалі.

У контексті теми дослідження особливо актуальними завданнями є підвищення рівня інституційної спроможності держави та розбудова системи відповідної інституційної інфраструктури, необхідних для ринкової трансформації й здійснення результативних реформ, що сприятиме раціональному використанню фінансової та технічної допомоги з-за кордону.

Про важливе значення інституційного забезпечення й ефективної системи державного управління у країнах, що розвиваються, і з перехідною економікою на принципах підзвітності, транспарентності й ефективності свідчать емпіричні дослідження Світового банку. Ці дослідження показали, що міжнародна допомога сприяє економічному зростанню та реальному зниженню масштабів бідності як за критерієм доходів, так і за соціальними показниками у тих країнах, в яких існує більш ефективна система інститутів та здійснюється більш раціональна економічна політика, що розробляється з урахуванням офіційних і неофіційних норм суспільства певної країни, її системи цінностей та високого рівня інституційних основ. Як вважає Дж. Вульфенсон, відсутність у країні-реципієнті належних політико-економічних умов, ефективної правової системи, спрямованої на забезпечення й зміцнення верховенства права, невиконання (або ж часткове виконання) договірних умов через низьку якість інституційного забезпечення та неефективне управління, наявність корупції серед державних чиновників¹⁸, відсутність їхньої прозорості й політичної підзвітності перед громадськістю – це основні фактори, які перешкоджають ефективному використанню міжнародної допомоги, спрямованої на скорочення бідності у країнах, що розвиваються [30, с. 2–12].

Тому не викликає подиву те, що впродовж останніх років більшість міжнародних організацій та деякі двосторонні донори (такі країни, як Данія, Ірландія, Нідерланди, Норвегія, Швеція й інші) при наданні міжнародної допомоги звертають особливу увагу на значення якості (раціональності) економічної політики країни-реципієнта й ефективність її інститутів з урахуванням показників ВВП на душу населення і його чисельності, а також керуються реальними масштабами бідності у країні. Власне кажучи,

---

¹⁸ Державні чиновники, які займаються розкраданням державних коштів, а не створенням умов та наданням суспільних благ, що забезпечували би сприятливе середовище для розвитку людського капіталу в країні, називаються клептократами.

як вже зазначалось, важливо не лише те, куди спрямовується допомога, а й як вона використовується [30, с. 10–11].

При прийнятті оперативних рішень щодо надання допомоги країнам-реципієнтам міжнародні донори більше зважають на індекс оцінювання політики та інститутів країни (так званий індекс ОПК), який вони розробили, і який розраховується, як незважене середнє значення показників за 20-ма критеріями оцінювання якості¹⁹ економічної політики та інститутів кожної країни-реципієнта допомоги, ніж на взяті країною зобов'язання щодо здійснення нею вказаної економічної політики в майбутньому. Це насамперед зумовлено тим, що попередні механізми надання кредитів (міжнародні донори надавали перевагу в залученні так званих «обумовлених кредитів»), як показали світовий досвід і вітчизняна практика, не виправдали покладених на них сподівань та своїх можливостей, що стало передумовою для залучення іноземних ресурсів, спрямованих на скорочення бідності й сприяння економічному зростанню у країнах, що розвиваються, і з перехідною економікою з урахуванням індексу ОПК. Така процедура залучення пільгових кредитів, на нашу думку, має набути ширшого значення. Так, урахування цілого комплексу критеріїв, що піддаються вимірюванню та допоможуть більш точно оцінити, які саме фактори мають велике значення у тих чи інших умовах, об'єднаних за чотирма категоріями: 1) економічне управління; 2) структурна політика; 3) політика забезпечення соціального охоплення і справедливості; 4) управління державним сектором та державні інститути, дасть змогу вдосконалити розподіл та підвищити ефективність (результативність) використання наданої допомоги у країні-реципієнті (див. табл. 3.1).

Останнім часом розвинуті країни виявляють неабияку зацікавленість у процесах, які відбуваються в українській економіці. Зокрема, міжнародні донори приділяють значну увагу ефективності системи державного управління, рівню інституційного забезпечення, поширення корупції серед державних чиновників у нашій державі та реальної зацікавленості української сторони в реалізації вітчизняної стратегії подолання бідності

---

¹⁹ Поняття «якість» в даному разі означає ступінь відповідності інституційної бази та економічної політики країни-реципієнта цілям стійкого економічного зростання, яке би сприяло скороченню масштабів бідності й ефективному використанню міжнародної економічної допомоги, спрямованої в межах досягнення Цілей розвитку тисячоліття [30, с. 12].

й ефективного використання міжнародної допомоги, спрямованої на скорочення масштабів бідності в Україні.

Так, науковими центрами США та ЄС розроблено у вигляді рангів так звані «індикатори чутливості», які стали критеріями для переважної більшості представників від міжнародних організацій у прийнятті їхніх як тактичних, так і стратегічних рішень щодо України – країни-реципієнта – у сфері надання міжнародної економічної допомоги.

Таблиця 3.1

Індекс оцінювання політики та інститутів країни-реципієнта (ОПК) за 20-ма критеріями, об'єднаними у чотири категорії

Економічне управління (якість бюджетного і грошово-кредитного регулювання)	Структурна політика (ефективність мобілізації доходів)	Політика забезпечення соціального охоплення та справедливості (якість державного управління)	Управління державним сектором та державні інститути (транспарентність, підзвітність і боротьба з корупцією)
<ul style="list-style-type: none"> – регулювання інфляції та макроекономічних дисбалансів; – бюджетно-фіскальна політика; – управління державним боргом; – реалізація програми розвитку та її стабільність. 	<ul style="list-style-type: none"> – торговельна політика, режим валютного контролю, фінансова стабільність, глибина фінансового сектору, його ефективність і можливість управління ресурсами; – конкурентне середовище для розвитку приватного сектору; – стан ринків товарів та факторів виробництва; – політика й інституційне забезпечення стійкості екологічного середовища. 	<ul style="list-style-type: none"> – гендерна рівність; – справедливість щодо використання державних ресурсів і засобів; – розвиток людських ресурсів; – соціальний захист та трудові питання; – контроль і аналіз результатів та наслідків реформ зі скорочення масштабів бідності. 	<ul style="list-style-type: none"> – захист прав власності, механізми управління на основі правових норм; – якість управління бюджетними та фінансовими коштами, ефективність системи мобілізації бюджетних надходжень; – якість державного управління; – прозорість, підзвітність державного сектору, ступінь корумпованості державних чиновників.

Примітки: 1. Показники за чотирма категоріями індексу ОПК варіюються від 1 (нижче) до 5 (вище).

2. Складено автором за [30, с. 22–35].

Так, науковими центрами США та ЄС розроблено у вигляді рангів так звані «індикатори чутливості», які стали критеріями для переважної більшості представників від міжнародних організацій у прийнятті їхніх як тактичних, так і стратегічних рішень щодо України – країни-реципієнта – у сфері надання міжнародної економічної допомоги. Такими індикаторами є: 1) стабільність соціально-політичної ситуації у середньостроковій перспективі (даються можливі варіанти змін); 2) оцінка рівня управлінської діяльності уряду та можливості його відставки (даються варіанти тих, хто може прийти на зміну); 3) рівень компетентності директорського корпусу;

4) характеристика офіційної опозиції; 5) характеристика нелегальної опозиції; 6) тенденції в економічній політиці уряду країни-реципієнта; 7) ставлення гілок влади до іноземного капіталу; 8) ризик націоналізації капіталу і можливі варіанти його компенсації; 9) рівень корумпованості серед вищого керівництва; 10) ступінь державного втручання в економіку; 11) питома вага державної власності.

Експерти Світового банку в 2006 р. здійснили оцінювання політики та інститутів всіх країн, що розвиваються, а саме: країн з низьким рівнем доходів; країн із середнім рівнем доходів і країн з низьким рівнем доходів, які перебувають у важкому фінансовому становищі. Саме ці результати досліджень дали змогу простежити зв'язок між зведеними індексами ОПК та ефективністю використання міжнародної допомоги²⁰.

Україна, згідно з класифікацією Світового банку, належить до категорії країн із середнім рівнем доходів, де зведені індекси ОПК (у середньому по всіх країнах, які входять до цієї групи) перевищували 3,0 (див. табл. 3.2). Незважаючи на це, індекс ОПК в Україні є набагато нижчим (не перевищує 3,0), оскільки в нашій державі (впродовж усього періоду її незалежності) не здійснюється кардинальне підвищення середніх показників ефективності роботи системи державного управління й управління державною власністю, недостатня увага приділяється розвитку приватного сектору (велика кількість бюрократичних процедур, необхідних для ведення малого і середнього бізнесу) та інфраструктури, значна частина населення не отримує базових послуг сфери охорони здоров'я, освіти через неможливість сплатити щораз вищу офіційну чи неофіційну ціну за якісні послуги (власне кажучи, ці люди позбавлені права на їхнє отримання), відбувається загострення різних соціальних проблем, серед яких безробіття, гендерна нерівність, нерівність у доходах, неефективність роботи існуючих систем соціального захисту тощо.

В Україні надалі існує проблема низького рівня інституційного забезпечення як на державному, так і на регіональному рівні. Йдеться про незавершеність формування на цих рівнях системи інституцій, зокрема державних органів управління, органів місцевого самоврядування та інститутів, таких як освіта, науково-дослідні заклади, медичні

---

²⁰ У країнах, в яких зведені індекси ОПК не перевищували 3,0, не спостерігалися позитивні результати у використанні міжнародної економічної допомоги, спрямованої на подолання бідності, соціальної нерівності та прискорення економічного зростання.

установи, санаторно-курортні заклади, неурядові організації тощо, які утримуються за рахунок коштів відповідних бюджетів.

Інакше кажучи, система державного управління надалі залишається надмірно централізованою, обтяжливою і забюрократизованою у прийнятті найважливіших рішень щодо розподілу та використання міжнародної економічної допомоги (як фінансової, так і технічної), що не дає змоги їй належним чином спрямовувати та водночас раціонально використовувати, зокрема в ті регіони, які мають найбільшу потребу в міжнародному сприянні з метою подолання бідності й підвищення рівня життя населення як на регіональному, так і на національному рівні. Через таку відсутність чіткого розподілу функцій, повноважень та відповідальності між центральними й місцевими органами влади, тобто нераціональність системи адміністративного поділу та економічну несамостійність місцевих органів виконавчої влади неможливо самостійно приймати рішення на регіональному рівні щодо належного спрямування міжнародної економічної допомоги, зокрема на вирішення тих нагальних місцевих проблем у сфері покращення рівня, якості та умов проживання населення.

Таблиця 3.2.

Середні результати оцінювання політики та інститутів країн-реципієнтів міжнародної допомоги (ОПК) за чотирма компонентами управління (2006 р.)

Чотири компоненти управління	Якість бюджетного та грошово-кредитного регулювання	Ефективність мобілізації доходів	Якість державного управління	Транспарентність, підзвітність та боротьба з корупцією
Країни				
всі країни, що розвиваються:	3,41	3,53	3,19	3,16
– країни з низьким рівнем доходів	3,06	3,28	2,86	2,80
– країни із середнім рівнем доходів	3,68	3,73	3,44	3,45
– країни з низьким рівнем доходів, які перебувають у важкому фінансовому становищі	2,18	2,91	2,09	2,23

Джерело: Development Committee, 2006.

На низьку ефективність використання міжнародної економічної допомоги в Україні впливає також і те, що вона здебільшого надається через урядові канали, а отже, існує великий ризик використання цієї допомоги у тих обсягах, в яких вона надавалась безпосередньо для покращення добробуту та умов життя, зокрема бідного населення. Наприклад, Міністерство охорони здоров'я розподіляє отриману міжнародними

донорами міжнародну фінансову допомогу через посередників (комерційні установи), які беруть участь у тендерній торгівлі й виграли тендери, а отже доставляють, медичним закладам свою продукцію (ліки, медикаменти, медичне устаткування тощо) за дуже високими цінами і не завжди високої якості.

Взагалі відсутність в адміністрації прозорих рішень щодо розробки реальних механізмів з наявним ефективним інструментарієм, спрямованих на скорочення причин, виявів та наслідків бідності як на регіональному, так і на національному рівні, до того ж на короткострокову перспективу, а також високий рівень політизованості адміністрації й домінування власних (індивідуальних, партійних) інтересів над стратегічними цілями подолання бідності в нашій державі є також тими основними причинами, які негативно впливають на прозоре та цілеспрямоване використання міжнародної економічної допомоги.

Через відсутність ефективної системи демократичного управління в Україні, що не гарантує реалізацію принципу верховенства права; не залучає громадянське суспільство до процесу прийняття важливих рішень щодо розподілу і контролю за використанням міжнародної економічної допомоги, спрямованої на підвищення рівня та якості життя населення в нашій державі; не забезпечує прозорого механізму співпраці й збалансування взаємних прав і відповідальності всіх гілок влади на центральному й місцевому рівнях; підзвітності численних діючих суб'єктів, які визнаються відповідальними установами/організаціями за належне спрямування і використання міжнародної допомоги з метою досягнення цілей людського розвитку в Україні, міжнародна економічна допомога належним чином не спрямовується та не використовується в межах реалізації вітчизняної стратегії подолання бідності.

Слід також вказати на наявність та посилення в різних ешелонах влади корупції серед представників владних структур і низький рівень професіоналізму, політичної зрілості й культури управлінського апарату, здатного працювати в нових умовах, що є не менш важливими факторами неефективного функціонування основних важливих інститутів не лише органів виконавчої, законодавчої та судової гілок влади, а й інститутів, таких як освіта, охорона здоров'я, наука, культура, неурядові організації, центри зайнятості та соціального захисту, в разі виходу на пенсію, смерті годувальника,

народження дитини й ін. Вони покликані максимально ефективно використати іноземну допомогу, таким чином сприяючи використанню людського потенціалу України та його переходу на вищий щабель розвитку. Крім скорочення корупції, актуальною проблемою надалі залишається утвердження оптимальної структури органів державного управління, передусім йдеться про подолання бюрократизму (скорочення управлінського апарату) та поглиблення демократизації всіх сфер суспільного життя, що прискорить впровадження нагальних проектів у межах реалізації вітчизняної стратегії подолання бідності.

Для підвищення цілеспрямованого використання наданої міжнародної допомоги, спрямованої на подолання надмірного майнового розшарування населення і проблеми бідності в нашій державі, необхідно якнайшвидше реформувати (здійснити якісне вдосконалення/розбудову) державні установи як на національному, так і на регіональному рівні, а також створити нову, адаптовану до умов ринку соціальну інфраструктуру, яка охоплює органи підтримки й розвитку культури, освіти, науки, виховання, систему охорони здоров'я і фізичної культури, пенсійні фонди, фонди різних соціальних виплат, добротинні організації, церкви, центри зайнятості, які на сьогодні розглядаються як обов'язкова умова повноцінного існування та розвитку суспільно-економічної системи.

Розбудова демократичних незалежних інституцій (органів державного управління і системи соціальної інфраструктури – установ охорони здоров'я, освіти, науки, центрів зайнятості, профспілок, інститутів приватної власності, соціального забезпечення, неурядових організацій з надання благодійної допомоги/зі створення систем соціального самозабезпечення громадян тощо) полягає у підвищенні їхньої аналітичної / організаційної спроможності щодо впровадження інструментів публічної політики (введення нових демократичних вмінь, процедур, стандартів планування проектів міжнародної допомоги, їхньої розробки, переговорів з міжнародними донорами щодо їхньої реалізації, координації, контролю, моніторингу/оцінювання і звітування за їхнє впровадження) та залученні різних інституцій «третього сектору» (недержавного сектору) до процесу обговорення, прийняття остаточних рішень на коротко- й довгострокову перспективу щодо розробки та реалізації проектів міжнародної економічної допомоги, спрямованих на підвищення рівня і якості життя населення в

Україні та контролю за їхнім виконанням. З метою підвищення ефективності діяльності органів влади на всіх рівнях і соціальних інститутів, які безпосередньо мають брати участь у використанні міжнародної економічної допомоги, необхідно вдосконалити систему відбору при формуванні кадрового потенціалу для того, щоб збільшити кількість висококваліфікованих, компетентних, професійних фахівців нової генерації, обізнаних з процедурами підготовки, реалізації, звітування за впроваджені або ті, які перебувають на стадії впровадження проекти, що спрямовані на реалізацію стратегії подолання бідності в Україні та фінансуються за рахунок коштів міжнародних донорів.

У нашій державі існує нагальна потреба у створення відповідної нормативно-правової бази і законодавчого регулювання, які би забезпечили високий рівень відкритого та конкурентного укладання й дотримання міжнародних договорів (угод), пов'язаних із наданням міжнародної економічної допомоги на закупівлю товарів, робіт і послуг у межах виконання проектів на принципах, наближених до законодавства Європейського Союзу у сфері державних закупівель. Виділені кошти донорів, що спрямовуються на закупівлю робіт, товарів та послуг у межах проектів (шляхом проведення тендерів), доцільно надавати на принципах, що існують у сучасній практиці розвинутих країн. Ключовими з них є: підвищення рівня прозорості; забезпечення належного інформування відповідальних за укладення договорів органів / учасників договору і представників бізнес-середовища щодо процедури й плану закупівель товарів/послуг та процедур відбору консультантів; ефективне поширення інформації щодо умов і строків проведення тендерів (це дасть змогу як постачальникам з ЄС, так і національним постачальникам підготуватись та взяти участь у тендерах); недискримінація; конкуренція; доступ до судів/відповідних незалежних інстанцій з метою вирішення спорів/отримання юридичного захисту; навчання; обмежене використання винятків; удосконалення співробітництва з ЄС щодо обміну досвідом, інформацією про найкращі механізми діяльності й контролю та щодо впровадження сучасних електронних тендерних систем у сфері державних закупівель; сприяння ефективному, взаємному і поступовому відкриттю ринків державних закупівель.

Функціонування таких спеціальних інституцій, як Державний комітет статистики України та засоби масової інформації, основною метою яких є інформаційне

забезпечення населення щодо надання, використання та результатів впливу міжнародної економічної допомоги на вирішення проблеми бідності в нашій державі, є недостатньо незалежним. Ці інституції не спроможні використовувати надані їм функції щодо розкриття достовірної, об'єктивної, прозорої та надійної інформації, оскільки вони зазнають політичного впливу або надають перевагу тій чи іншій політичній партії правлячого уряду, парламенту тощо.

Надалі важливою проблемою залишається зміцнення інституту приватної власності, який може забезпечити раціональне використання міжнародної допомоги завдяки обміну досвідом і знаннями через іноземних підприємців та здійсненню стажування й навчання вітчизняних бізнесменів на підприємствах, розташованих за кордоном. В Україні необхідно створити умови для конкурентоспроможного і динамічного розвитку малого й середнього бізнесу, зменшивши надмірний державний контроль та регулювання над підприємствами, а також кількість бюрократичних процедур і водночас збільшивши захист прав власності громадян нашої держави, які надалі залишаються не захищеними.

Для підвищення рівня надійного, прозорого управління іноземними ресурсами та фінансового контролю щодо їхнього використання в межах проєктів, спрямованих на подолання бідності в Україні, необхідно провести такі заходи: розробити й імплементувати стратегію модернізації системи обліку казначейства; здійснити подальші кроки в напрямку інтеграції позабюджетних фондів до бюджету та забезпечення ефективного співробітництва з відповідними інституціями/установами міжнародних донорів у сфері перевірок на місцях і перевірок, пов'язаних з управлінням й контролем над ресурсами, залученими з-за кордону.

Для раціонального використання міжнародної допомоги доцільно також більшу увагу приділяти розбудові таких новітніх інституцій, як технопарки, технополіси, інноваційні кластери, інноваційні центри тощо, основною метою яких є діяльність щодо виконання інвестиційних та інноваційних проєктів, виробничого впровадження наукоємних розробок, високих технологій і конкурентоздатної на світових ринках продукції.

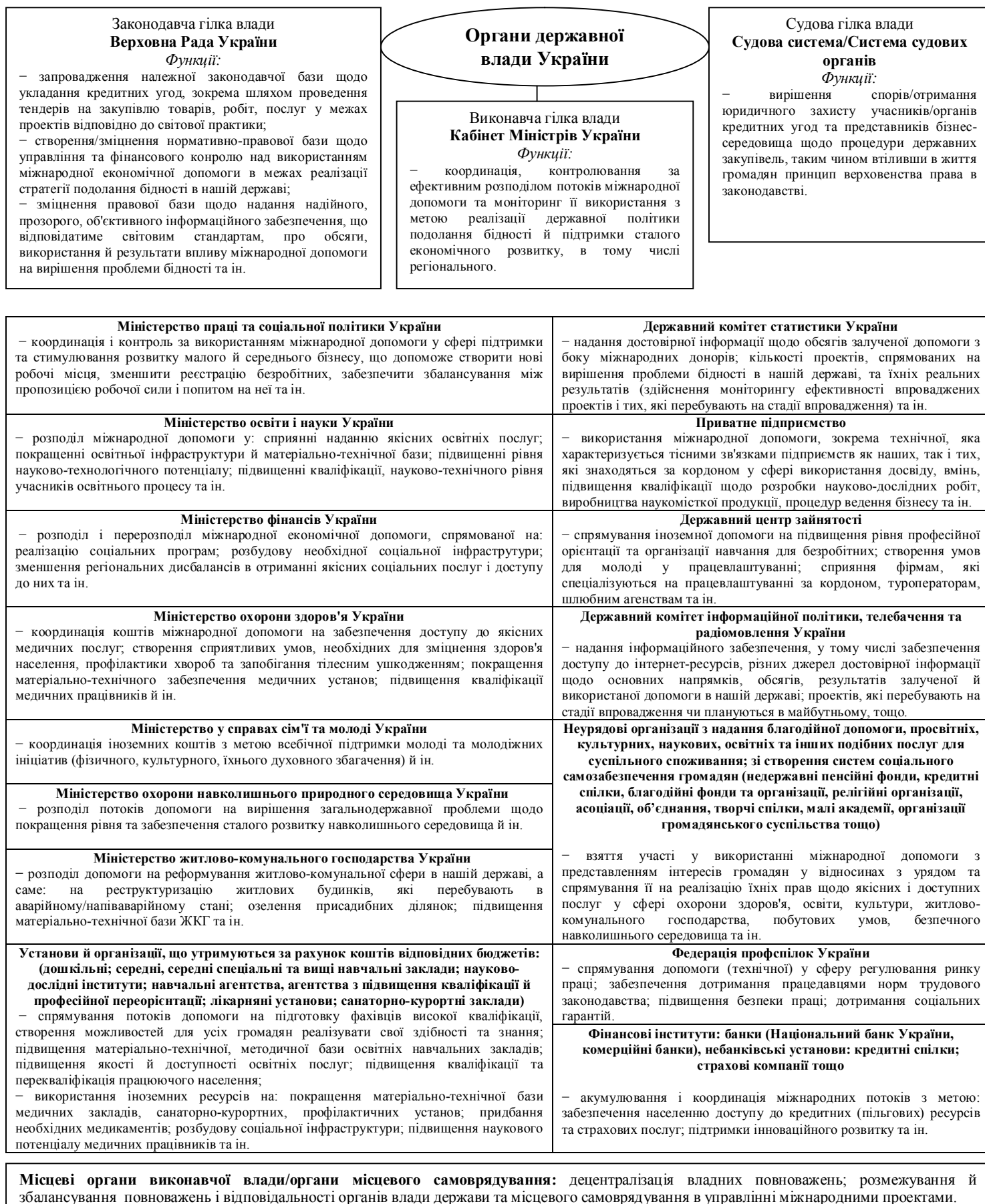

Рис. 3.4. Інституційна база раціонального використання міжнародної допомоги в межах реалізації стратегії подолання бідності в Україні (складено автором)

Підтримка та розбудова з боку української держави такої інноваційної інфраструктури зможе забезпечити ефективне використання людського «технологічного» капіталу; сприяти інноваційному розвитку вітчизняної економіки та надходженню приватних фінансових ресурсів в освіту й науку.

З огляду на вищесказане пропонуємо створити належну інституційну базу, тобто не лише підвищити рівень інституційної спроможності органів управління на різних рівнях, які здебільшого виконують контролюючі, координуючі й інші функції щодо ефективного розподілу потоків допомоги на розроблену ними державну політику подолання бідності в нашій державі, а й здійснити реформування основних інститутів, таких як освіта, охорона здоров'я, наука, профспілки, система зайнятості (біржі праці, рекрутингові компанії), добротинні організації, що безпосередньо мають залучатись до процесу належного раціонального використання іноземної допомоги як на національному, так і на регіональному рівні (див.рис.3.4).

Отже, з метою раціонального використання міжнародної економічної допомоги ми обґрунтували важливість вдосконалення рівня інституційної спроможності різних державних інституцій (не лише органів влади, а й таких, як освіта, наука, охорона здоров'я, інститути приватної власності, профспілки тощо), які зможуть створити сприятливі умови для ефективного розподілу і належного використання іноземних ресурсів з метою подолання бідності в нашій державі. Основна мета законодавчої гілки влади – це створення умов для зміцнення нормативно-правової бази у сфері укладання міжнародних договорів, зокрема шляхом проведення тендерів відповідно до міжнародних стандартів. Водночас виконавча гілка влади потребує кваліфікованих кадрів відповідного рівня компетентності, передусім з питань підготовки, розробки, реалізації проектів, координації міжнародної допомоги, належного контролю за її використанням, моніторингу ефективності впроваджених проектів, тісної співпраці з неурядовими організаціями та звітності перед громадськістю за використану допомогу. Функцією судової гілки влади має бути прийняття адміністративних рішень у сфері спорів учасників кредитних угод щодо процедури державних закупівель товарів, робіт і послуг. Надалі основним завданням залишається формування системи інституцій (установи освіти, науки, охорони здоров'я, центри зайнятості тощо), а саме підвищення

їхньої спроможності у взаємодії й координації ефективно спрямовувати і забезпечувати прозорість у використанні міжнародної допомоги з метою реалізації стратегії подолання бідності в Україні. Існує також потреба у посиленні чіткого розподілу функцій та координації діяльності державних органів управління різного рівня щодо процедур незалежного управління проектами, спрямованими на подолання бідності в розрізі регіонів нашої держави.

Висновки до розділу 3

На основі аналізу ефективності залучення та використання міжнародної економічної допомоги (як фінансової, так і технічної), нами було запропоновано нові підходи до раціоналізації її механізму в межах реалізації стратегії подолання бідності в Україні. Насамперед йдеться про наведену у дисертації модель використання інструментів міжнародної фінансової допомоги, спрямованої на досягнення різних соціальних цілей нашої держави, яка повинна включати такі взаємозалежні та взаємопов'язані елементи, як: визначені українською стороною пріоритетні завдання залучення міжнародної фінансової допомоги; підготовку і розробку стратегічних проектів, зокрема у таких сферах, як освіта, наука, охорона здоров'я, культура, житлово-комунальне господарство, розвиток малого та середнього бізнесу, охорона навколишнього середовища тощо, які відображають національні інтереси країни-реципієнта та передусім зорієнтовані на нагальні соціальні потреби українського суспільства, а не лише на прагматичні інтереси міжнародних донорів; перегляд міжнародними донорами своїх програм надання фінансової допомоги; узгодження розроблених проектів у межах реалізації стратегії подолання бідності в Україні з програмами, стратегічними напрямками, мотивами міжнародних донорів; узгодження внутрішніх інструментів з інструментарієм залучення фінансової допомоги (надається перевага грантам перед залученням «обумовлених» кредитів); формування життєвого циклу проектів, який складається із семи етапів, кожен з яких супроводжується відповідною документацією (існує потреба у спрощенні процедур щодо впровадження нагальних для української сторони проектів, що забезпечить їхню більшу прозорість і прискорить процес їхньої реалізації); вдосконалення інституційного забезпечення належного прозорого руху фінансових

коштів міжнародними донорами з метою цілеспрямованого їхнього використання в Україні; створення незалежної системи контролю, відповідальності та фінансової звітності з боку обох сторін з метою забезпечення ефективного використання донорської допомоги в нашій державі.

Розробка науково-практичних рекомендацій базувалася на тому, що саме міжнародна технічна допомога у поєднанні з грантами може створити належні умови для раціонального використання людського й економічного потенціалів нашої держави, підвищити якість людського капіталу, а також стати основним фактором економічного зростання на основі утвердження інноваційної моделі розвитку вітчизняної економіки та збільшення її конкурентоспроможності на світових ринках. Оптимізація залучення і використання технічної допомоги як механізму реалізації стратегії подолання бідності в Україні повинна здійснюватись за сформованими нами критеріями, серед яких: зміна пріоритетів залучення технічної допомоги; надання технічної допомоги у вигляді твінінгу, а не у формі готових пропозицій з боку міжнародних донорів; комерціалізація діяльності науково-технічних розробок на основі активізації новітніх інституцій. Виходячи з вищесказаного ми запропонували новий алгоритм залучення й використання технічної допомоги, який передбачає: визначення та обґрунтування українською стороною основних пріоритетних напрямків залучення технічної допомоги, які більшою мірою відповідають цілям подолання бідності в нашій державі; ініціювання з боку органів влади підготовки і розробки проектів, спрямованих на покращення якості соціальних послуг, забезпечення сталого розвитку охорони довкілля, підвищення науково-технологічного потенціалу, матеріально-технічної бази і створення умов для розвитку сільськогосподарського виробництва, малого та середнього бізнесу нашої держави; залучення громадських інституцій у формі громадських консультацій до обговорення і прийняття рішень щодо розробки та впровадження проектів з метою сприяння реалізації визначених цілей подолання бідності в нашій державі; узгодження задекларованих цілей подолання бідності в Україні з цілями, інтересами, мотивами та пріоритетними напрямками діяльності міжнародних донорів з метою забезпечення відповідності мети очікуваним результатам обох сторін від залученої технічної допомоги; посилення незалежного контролю з боку громадських інституцій за належним

використанням технічної допомоги в Україні; покращення інформаційного забезпечення суспільства щодо впроваджених проектів з їхньою оцінною вартістю, реального впливу цих проектів на вирішення проблеми бідності в Україні та тих проектів, які перебувають на стадії виконання чи плануються в майбутньому.

Як показав світовий досвід, зокрема дослідження Світового банку, високий рівень ефективної системи державного управління і відповідним чином вдосконалена система державних інститутів/установ у країнах, що розвиваються, мають позитивний вплив на ефективність розподілу та використання міжнародної економічної допомоги, що в кінцевому результаті дає позитивний результат щодо скорочення масштабів бідності й соціальної нерівності, підвищенні якості та доступності до соціальних послуг тощо. При наданні міжнародної допомоги донори оцінюють ступінь ефективності соціально-економічної політики і державних інститутів країни-реципієнта за допомогою так званого індексу ОПК. Водночас Україна належить до тих країн світу, де індекс ОПК несуттєво перевищує 3,0. Так, упродовж усього періоду незалежності в нашій державі не відбуваються кардинальні зміни у системі державного управління, не є прозорою підзвітність чиновників перед громадськістю, наявність «клептократії» міжнародної допомоги серед державних службовців, простежується значний рівень бюрократизму в реалізації проектів, виявляється централізація владних повноважень, недостатньо сформована система державних інституцій (органи управління і установи освіти, науки, охорони здоров'я, науково-дослідні центри, профспілки тощо) через низький рівень їхньої дієздатності ефективно використовувати свої функції, зокрема у координації, розподілі й використанні міжнародної допомоги. Водночас недостатня увага приділяється створенню належних умов для функціонування малого і середнього бізнесу, непрозорим є прийняття важливих для суспільства рішень, простежується низький рівень нормативно-правової бази укладання кредитних угод щодо державних закупівель товарів, робіт та послуг, не відбувається активне залучення неурядових організацій до планування та реалізації міжнародних проектів, що є основними факторами, які негативно впливають на раціональне використання міжнародної економічної допомоги в межах реалізації стратегії подолання бідності в Україні. Створення ефективного інституційного забезпечення використання міжнародної

допомоги з подолання бідності повинно передбачати ліквідацію вказаних негативних моментів.

Положення розділу 3 опубліковані у: [Комар Н. В. Соціально-економічна нерівність періоду ринкових трансформацій та способи її подолання / Н. В. Комар, В. В. Мельник // Вісник Тернопільського державного економічного університету. – 2006. – № 5-1. – С. 110–117; Комар Н. В. Оцінювання міжнародної технічної допомоги на предмет ефективності для подолання бідності в Україні / Н. В. Комар // Інтеграція України у світовий економічний простір : зб. тез доповідей II Міжнар. наук.-практ. конф. студ. та молодих вчених / за наук. ред. Д. В. Гаргули, Р. Б. Окрепкого. – Тернопіль : Екон. думка, 2008. – С. 219–222; Комар Н. В. Розв'язання проблеми бідності в системі міжнародної допомоги / Н. В. Комар // Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: зб. тез доповідей Третьої міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених. Ч. 1 / за наук. ред. Г. Л. Монастирського. – Тернопіль : Екон. думка, 2006. – С. 73–75; Комар Н. В. Використання міжнародної допомоги з метою скорочення бідності / Н. В. Комар // Галицький вісник. – 2006. – № 2. – С. 50–55.].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукового завдання щодо обґрунтування значущості ролі міжнародної економічної допомоги як механізму реалізації стратегії подолання бідності в країні (у тому числі й в Україні), підвищення рівня залучення та використання як фінансової, так і технічної допомоги з метою досягнення цілей подолання бідності в нашій державі та вдосконалення інституційної бази щодо раціонального використання міжнародної допомоги в межах реалізації стратегії подолання бідності в Україні. Результати проведеного дисертаційного дослідження дали змогу зробити такі висновки:

1. За результатами проведеного комплексного аналізу теоретичних підходів до дослідження бідності, причин її виникнення й поширення у країнах з різним типом соціально-економічної системи та критеріїв оцінювання з'ясовано, що бідність індивіда – це не лише низький рівень його доходів/споживання (тобто відсутність визначеного рівня життя населення у тій країні, в якій він проживає), а й відсутність можливості досягти мінімально належного рівня забезпечення продуктами харчування, послугами освіти, охорони здоров'я і житлово-комунального господарства, а також права брати участь у прийнятті важливих рішень (у соціальних, економічних та політичних процесах), що впливають на якість життя. З огляду на зазначене, до вирішення проблеми подолання бідності необхідно підходити комплексно, тобто враховувати всі можливі механізми та інструменти (як внутрішні, так і зовнішні) та спрямовувати їх на усунення усіх її причин і проявів.

2. На основі визначених етапів стратегічного програмування подолання бідності та врахування зарубіжного досвіду у дисертації розроблена структурна модель стратегії подолання бідності, яка повинна включати такі основні елементи: а) мета; б) критерії оцінювання індивіда (домогосподарства)/країни (основні з них – рівні: доходу на душу населення; споживання (структурно-витратний критерій); освіти й професійної підготовки; очікуваної тривалості життя; санітарно-гігієнічних умов життя населення; майнового розшарування населення; можливості задоволення основних потреб населення; суб'єктивний критерій); в) основні завдання (цілі), спрямовані на покращення якості та створення для населення сприятливих умов життя; г) внутрішні механізми

(сукупність інструментів) на коротко-, середньо- і довгострокову перспективу в поєднанні із зовнішніми механізмами (такі, як міжнародна торговельна, кредитно-боргова, міжнародна міграційна політика, міжнародна економічна допомога); г) реалізатори (суб'єкти) й об'єкти стратегії; д) критерії ефективності заходів органів влади, спрямованих на вирішення проблеми бідності у країні (зокрема відповідність: цілей стратегічним потребам/інтересам суспільства; окреслених цілей подолання бідності у країні світовим стандартам якості життя; фактичних показників подолання бідності прогнозованим; розробленого інструментарію реальним діям з боку чиновників у реалізації згаданої стратегії; а також гнучкість і адаптованість завдань до потреб суспільства; повнота стратегії; послідовність дій та відповідальність чиновників).

3. Узагальнення підходів до класифікації міжнародної економічної допомоги за формами її надання (офіційна допомога розвитку та приватні надходження), кількістю суб'єктів (двостороння, багатостороння, колективна), способом надання (фінансова, технічна, продовольча, гуманітарна, військова), різновидами фінансової, зокрема двосторонньої («зв'язана допомога», «незв'язана допомога», «частково зв'язана»), і технічної допомоги (технологічні гранти, співфінансування технічного сприяння), видами офіційної допомоги розвитку (проектна й позапроектна допомога), інструментарієм, а також оцінювання переваг/недоліків кожного її виду/різновиду на основі запропонованих у дисертації критеріїв ефективності допомоги з подолання бідності у країні стали основою для формування концепції раціоналізації залучення й використання іноземної допомоги з метою подолання бідності в Україні.

4. Дослідження причинно-наслідкового ланцюга бідності в Україні впродовж 1991–2006 рр. показало, що ця проблема в нашій державі виникла внаслідок здійснення непослідовних і необдуманих реформ, які й призвели до глибокої економічної кризи. Це спричинило зниження рівня та якості життя населення нашої держави, зокрема відбулося: штучне зниження вартості робочої сили; зростання рівня безробіття; посилення диференціації в розподілі доходів між найбагатшими і найбіднішими верствами населення; зменшення частки витрат на соціально-культурні цілі; збільшення тіньового сектору економіки; посилення корупції й криміналізації, що в свою чергу призвело до зниження купівельної спроможності, погіршення якості харчування

населення, збільшення частки витрат на купівлю продовольчих товарів і житлово-комунальні послуги, загострення демографічної кризи, посилення впливу кваліфікованої робочої сили за кордон, обмеження доступу до соціальних послуг.

5. Результати оцінки ефективності стратегії подолання бідності в Україні на основі сформульованих автором критеріїв, адаптованих до вітчизняних умов, показали, що при її реалізації недостатньо мірою враховувалися всі внутрішні механізми, зокрема не приділялося достатньої уваги політиці у сфері освіти, науки, культури, медичного обслуговування, навколишнього середовища і житлово-комунального господарства, а також міграційній та зовнішньоторговельній політиці. Заходи, які було здійснено у сфері оплати праці й соціального захисту населення, є недостатніми, не враховують зарубіжний досвід та не зорієнтовані на досягнення соціальних показників відповідно до світових/європейських стандартів. У стратегії подолання бідності в Україні не враховані зовнішні механізми (міжнародна міграційна, торговельна, кредитно-боргова політики), а також роль міжнародної економічної допомоги.

6. Аналіз ефективності залучення та використання міжнародної економічної допомоги (як фінансової, так і технічної) для подолання бідності в Україні на основі визначених у дисертації критеріїв її оцінювання виявив: низьку ініціативність української сторони у розробці проектів, спрямованих на подолання бідності; недостатню активність громадянського суспільства через неурядові організації в обговоренні та прийнятті нагальних проектів, основною метою яких є підвищення якості і рівня життя населення; незначні обсяги допомоги з боку міжнародних донорів на реалізацію проектів, зокрема соціальних, які більшою мірою відповідають цілям подолання бідності в нашій державі; неузгодженість цілей та внутрішніх механізмів подолання бідності в Україні з інструментами, цілями, можливостями й напрямками діяльності міжнародних донорів; відсутність належного контролю, відповідальності та фінансової звітності з обох сторін за використані іноземні ресурси.

7. Запропоновано модель раціонального використання фінансової допомоги з метою зниження рівня бідності в нашій державі, яка включає такі елементи: обґрунтування українською стороною пріоритетних напрямків залучення допомоги та підготовка й розробка важливих для українського суспільства проектів, які більшою мірою

відповідають цілям реалізації стратегії подолання бідності в Україні (зокрема покращенню ситуації у сфері освіти, науки, культури, охорони здоров'я, житлово-комунального господарства й охорони навколишнього середовища та підтримці малого та середнього бізнесу, добродійних організацій); адаптація програм міжнародних донорів до цілей подолання бідності в нашій державі, Цілей розвитку тисячоліття та національних особливостей країни-реципієнта; перегляд з боку міжнародних донорів інструментів залучення фінансової допомоги (збільшення надання грантів та зменшення кількості обумовлених кредитів); формування життєвого циклу проектів/необхідної документації (при цьому доцільно зменшити громіздкі та бюрократичні процедури, що пришвидшить впровадження соціальних проектів); підвищення прозорого руху коштів, спрямованих на реалізацію соціальних проектів у нашій державі; створення ефективної відпрацьованої системи чіткого і незалежного контролю, відповідальності й фінансової звітності з обох сторін за використані кошти в межах реалізації стратегії подолання бідності в Україні.

8. Обґрунтовано пріоритетність залучення технічної допомоги, зокрема її використання на умовах «твінінгу». Саме технічна допомога у формі навчання, стажування, технологічного сприяння, комерціалізації у сфері науково-дослідних робіт у поєднанні з грантами може створити умови для підвищення рівня науково-технологічного потенціалу, покращити якість людського капіталу і сприяти інноваційному розвитку нашої держави. Оптимізація використання технічної допомоги має передбачати: визначення українською стороною пріоритетних напрямків залучення технічної допомоги; виявлення ініціативи з боку української сторони у розробці проектів, які на даний час є актуальними для суспільства та створюють належні умови для самореалізації індивіда й підвищення якості соціальних послуг; активне залучення громадянського суспільства до прийняття рішень щодо розробки проектів, спрямованих на подолання бідності в Україні; узгодження розроблених у нашій державі проектів з цілями, мотивами, напрямками та інструментами міжнародних донорів; посилення незалежного контролю, відповідальності й звітності за використання технічної допомоги у сфері вирішення проблеми бідності в нашій державі; покращення інформаційного

забезпечення щодо обсягів, використання і результатів впливу технічної допомоги на підвищення якості соціальних послуг в Україні.

9. Реформування державних інститутів та системи недержавних, соціальних установ через вдосконалення їхніх функцій та підвищення кваліфікаційного рівня виконавців щодо підготовки, реалізації проектів, координації, розподілу і використання міжнародної допомоги, контролю та звітування про впроваджені проекти – одна з передумов раціонального використання міжнародної економічної допомоги з метою подолання бідності в нашій державі. Існує потреба в удосконаленні нормативно-правової бази здійснення державних закупівель товарів, робіт та послуг в межах проектів, що фінансуються міжнародними донорами. Покращення умов функціонування таких новітніх інституцій, як технопарків, технополісів, інноваційних кластерів, інноваційних центрів, бізнес-інкубаторів, які є об'єднаннями фірм, інноваційних компаній, вищих навчальних закладів, консультаційних, інноваційних та інших підприємств сфери послуг, відповідних підрозділів державних органів, дасть змогу належним чином застосувати міжнародну допомогу з метою раціоналізації використання людського капіталу в Україні.

ДОДАТКИ
Додаток А. 1.1

Таблиця А.1

Кількість населення в країнах, що розвиваються, які живуть менше ніж на 1-2 дол. США на день (міжнародна межа бідності) та нижче офіційної національної межі бідності у 2003 р * .

Рейтинг країни за Індексом людського розвитку (ЛІР)	Населення, яке живе нижче межі бідності за доходами, %		
	менш ніж на 1 дол. США на день	менш ніж на 2 дол. США на день	національна межа бідності
Країни з високим рівнем людського розвитку			
28 Республіка Корея	<2	<2	–
34 Аргентина	3,3	14,3	–
37 Чілі	<2	9,6	17,0
46 Уругвай	<2	3,9	–
47 Коста-Ріка	2,0	9,5	22,0
53 Мексика	9,9	26,3	10,1
56 Панама	7,2	17,6	37,3
57 Тринідад і Тобаго	12,4	39,0	21,0
Країни з середнім рівнем людського розвитку			
61 Малайзія	<2	9,3	15,5
63 Бразилія	8,2	22,4	17,4
69 Колумбія	8,2	22,6	64,0
73 Таїланд	<2	32,5	13,1
75 Вересуела	15,0	32,0	31,3
79 Перу	18,1	37,7	49,0
82 Еквадор	17,7	40,8	35,0
84 Філіппіни	14,6	46,4	36,8
85 Китай	16,6	46,7	4,6
88 Парагвай	16,4	33,2	21,8
93 Шрі-Ланка	7,6	50,7	25,0
95 Домініканська Республіка	<2	<2	28,6
98 Ямайка	<2	13,3	18,7
99 Іран, Ісламська Республіка	<2	7,3	–
103 Алжир	<2	15,1	12,2
104 Сальвадор	31,1	58,0	48,3
110 Індонезія	7,5	52,4	27,1
112 Нікарагуа	45,1	79,9	47,9
113 Болівія	14,4	34,3	62,7
114 Монголія	27,0	74,9	36,3
116 Гондурас	20,7	44,0	53,0

Продовж. табл. А. 1

117 Гватемала	16,0	37,0	56,2
119 Єгипет	3,1	43,9	16,7
124 Марокко	<2	14,3	19,0
125 Намібія	34,9	55,8	–
127 Індія	34,7	79,9	28,6
130 Камбоджа	34,1	77,7	36,1
131 Ботсвана	23,5	50,1	–
135 Пакистан	13,4	65,6	32,6
136 Непал	37,7	82,5	42,0
138 Гана	44,8	78,5	39,5
139 Бангладеш	36,0	82,8	49,8
145 Зімбабве	56,1	83,0	34,9
Країни з низьким рівнем людського розвитку			
146 Мадагаскар	61,0	85,1	71,3
148 Камерун	17,1	50,6	40,2
149 Лесото	36,4	56,1	49,2
151 Ємен	15,7	45,2	41,8
152 Мавританія	25,9	63,1	46,3
154 Кенія	22,8	58,3	42,0
155 Гамбія	59,3	82,9	64,0
157 Сенегал	26,3	67,8	33,4
158 Нігерія	70,2	90,8	34,1
159 Руанда	51,7	83,7	51,2
163 Кот-д'Івуар	10,8	38,4	36,8
164 Танзанія	19,9	59,7	35,7
165 Малаві	41,7	76,1	65,3
166 Замбія	63,7	87,4	72,9
168 Мозамбік	37,9	78,4	69,4
170 Ефіопія	26,3	80,7	44,2
171 Центральноафриканська Республіка	66,6	84,0	–
174 Малі	72,3	90,6	63,8
175 Буркіна-Фасо	44,9	81,0	45,3
176 Сьєрра-Леоне	57,0	74,5	68,0
177 Нігер	61,4	85,3	63,0

* Складено автором на основі джерела : <http://hdr.undp.org/reports/>.

Додаток Б. 1.1

Таблиця Б. 1

Рівень бідності (згідно міжнародних підходів вимірювання абсолютної та відносної бідності по регіонах світу) в країнах ОЕСР, Центральної та Східної Європи й СНД*

Рейтинг країни за Індексом людського розвитку (ІЛР)	Населення, яке живе нижче межі бідності за доходами, %		
	50 % медіанного доходу 1999-2000 рр.	11 дол. США на день 1994-1995 рр.	4 дол. США на день 1996-1999 рр.
Країни з високим рівнем людського розвитку			
1 Норвегія	6,4	4,3	—
3 Австралія	14,3	17,6	—
4 Люксембург	6,0	0,3	—
5 Канада	12,8	7,4	—
6 Швеція	6,5	6,3	—
7 Швейцарія	9,3	—	—
8 Ірландія	12,3	—	—
9 Бельгія	8,0	—	—
10 США	17,0	13,6	—
11 Японія	11,0	—	—
12 Нідерланди	7,3	7,1	—
13 Фінляндія	5,4	4,8	—
14 Данія	9,2	—	—
15 Великобританія	12,5	15,7	—
16 Франція	8,0	9,9	—
17 Австрія	8,0	—	—
18 Італія	12,7	—	—
20 Німеччина	8,3	7,3	—
21 Іспанія	10,1	—	—
23 Ізраїль	13,5	—	—
26 Словенія	8,2	—	<1
31 Чехія	4,9	—	<1
35 Угорщина	6,7	—	<1
36 Польща	8,6	—	10
38 Естонія	12,4	—	18
39 Литва	—	—	17
42 Словачія	7,0	—	8,0
48 Латвія	—	—	28
55 Болгарія	—	—	22
Країни з середнім рівнем людського розвитку			
62 Російська Федерація	18,8	—	53
64 Румунія	8,1	—	23
78 Україна	—	—	25
80 Казахстан	—	—	62
109 Киргизія	—	—	88
115 Молдова	—	—	82

* Складено автором на основі джерела : <http://hdr.undp.org/reports/>.

Додаток В

Таблиця В. 1

Теоретичні підходи до визначення сутності бідності, її причин та критеріїв оцінювання (складено автором)

Теорія (автор підходу)	Причини бідності	Критерії оцінювання бідності індивіда (домогосподарства) / країни	Визначення бідності
1. Теорія ендогенного та екзогенного зростання (модель Р. Солоу).	а) низькі заощадження (малі інвестиції); б) високі темпи приросту населення; в) низький рівень витрат на освіту	а) рівень доходу на душу населення: – реальний ВВП на душу населення (у купівельній спроможності до долара).	Бідність – низький рівень доходів населення, спричинений невисокою нормою заощаджень (інвестицій), низьким рівнем витрат на освіту та високими темпами зростання населення в країні, внаслідок чого зменшується рівень виробництва, а отже, рівень споживання за рахунок зниження продуктивності праці.
2. “Заляте коло бідності” за Г. Лейбенштайном.	а) абсолютне перенаселення в країні; б) обмеженість природними ресурсами.	а) рівень національного доходу на душу населення.	Бідність – зниження рівня національного доходу на душу населення внаслідок абсолютного перенаселення у країнах, що розвиваються, при обмеженій кількості суспільних ресурсів.
3. “Заляте коло бідності” за Р. Нурксе.	а) відсутність (нестача) капіталу в країні.	а) рівень доходу суспільства.	Бідність – низька купівельна спроможність та рівень заощаджень населення, спричинені низьким рівнем доходу суспільства через відсутність (нестачу) капіталу в країні для модернізації виробництва.
4. Теорія “великого поштовху” (П. Розенштейн-Родан).	а) нестача капіталу.	а) дохід на душу населення.	Бідність – низький життєвий рівень населення через низьку забезпеченість країною капіталом, необхідним для модернізації виробництва, що призводить до зменшення темпів зростання доходу на душу населення у країні.
5. П. Таусенд.	а) низький рівень доходу на душу населення.	а) рівень доходу на душу населення: – відносна межа бідності.	“Індивіди, сім’ї, соціальні групи населення можна вважати бідними, якщо вони не мають ресурсів для участі в суспільному житті, підтримання стандартів споживання, умов життя та відпочинку, які є звичайними або принаймні широко прийнятними у суспільстві, в якому вони живуть. Їхні ресурси значно нижчі від тих, які має середній індивід або середня сім’я, внаслідок чого вони виключені зі звичайного стилю життя, загальноприйнятих моделей поведінки і типів діяльності”[244, с. 3-26].
6. С. Макконнелл, Л. Брю.	а) низький рівень доходу на душу населення.	а) рівень доходу на душу населення – абсолютна межа бідності.	Бідність – низький рівень доходу, який фактично отримує індивід, що унеможливило задоволення мінімально прийнятих урядом основних потреб.

Продовж. табл. В. 1

7. Світовий Банк ¹ .	а) низький рівень доходу на душу населення.	а) рівень доходу на день на одну особу (за паритетом купівельної спроможності).	Бідність – дохід на одну особу на рівні 1 – 2 дол. США на день (або нижчий за цей рівень), який унеможливило через нестачу коштів підтримувати мінімальний рівень життя індивіда щодо задоволення його фізіологічних потреб в їжі, воді, одязі й житлі тощо.
8.Т.Шульц.	а) половина (або більше) із загального доходу витрачається на витрати продуктів харчування; б) низька частка витрат на освіту; в) низька частка витрат на охорону здоров'я.	а)структурно-витратний критерій (рівень споживчих витрат); б) рівень освіти; в) очікувана тривалість життя.	Бідність – це не лише низький рівень доходів (такий підхід визначення є однобічним та неповним), а й низька частка витрат на охорону здоров'я та освіти, що призводить до низького рівня професійно-освітньої підготовки й медицини, а також висока питома вага витрат із загального доходу на продукти харчування і на утримання житла, що не менше характеризують рівень життя населення у країні.
9. Світовий Банк.	а) зниження якості харчування населення; б) низька частка витрат на освіту; в) низька частка витрат на охорону здоров'я.	а) рівень споживання; б) рівень письменності дорослого населення та охопленням освітою всіх прошарків суспільства; в) очікувана тривалість життя; г) рівень дитячої смертності.	Бідність – низький рівень задоволення основних потреб індивіда через низьку якість харчування та незначні інвестиції з боку держави в освіту, охорону здоров'я, що в кінцевому результаті показує рівень обслуговування населення державою.
10.Організація Об'єднаних Націй.	а) низький рівень споживання (якість харчування); б) низька частка витрат на професійно-освітню підготовку населення; в) низька якість медичного забезпечення (оснащеність населення лікарями, лікарняними ліжками, необхідними медикаментами, лікарськими та іншими спеціальними засобами); г) погіршення стану довкілля.	а) рівень споживання, що охоплює енергетичну цінність харчування та структуру споживання населення; б) рівень письменності населення; в) очікувана тривалість життя; г) рівень санітарно-гігієнічних умов життя.	Бідність виявляється через низьку якість харчування, низький рівень професійно-освітньої підготовки населення, низьку якість медичного обслуговування, погіршення стану довкілля, а також вилучення індивіда із суспільного життя.
11. “Коло відсталості” за Б. Кналлом.	а) низький рівень асигнувань на освіту та професійну підготовку населення.	а) рівень освіти та професійної підготовки.	Бідність виявляється у низькому рівні письменності та охоплення освітою всіх прошарків населення, що впливає на рівень доходу індивіда зокрема і на економічне зростання держави загалом.
12.Економісти Лейденського університету (Нідерланди).	а) низька сомооцінка індивіда свого становища (рівень суб'єктивної бідності перевищує рівень об'єктивної).	а)суб'єктивний критерій.	Бідність – це те, як людина оцінює своє становище.

Продовж. табл. В. 1

13. Модель дуалістичної економіки (А. Льюїс).	а) низький рівень сільськогосподарського розвитку (відсутність прогресу) та галузева диференціація в оплаті праці на користь сучасного сектору (промисловості).	а) рівень майнового розшарування населення (диференціація доходів населення).	Бідність зумовлена нехтуванням сільськогосподарським розвитком, що спричиняє надмірну різницю в оплаті праці між сучасним та традиційним секторами, призводячи до більшого розшарування населення у країні.
14. Арістотель, Дж. Роулз, І. Бентам, О.Гелор, Д.Зейра, Р.Перотті та інші.	а) соціальна нерівність як в розподілі доходів, так і в доступі до базових можливостей (освіта, робота, медичне обслуговування тощо).	а) рівень майнового розшарування населення:	Бідність зумовлена відносно великою нерівністю у доходах населення та нерівним доступом до базових можливостей (медичне обслуговування, освіта, робота, побутові умови для існування тощо).
15. А. Сен.	а) відсутність можливості індивіда отримати доступ до мінімальних благ суспільства.	а) рівень можливості задоволення основних потреб населення.	“...бідність – це не просто стан, коли ви є біднішим порівняно з іншими членами суспільства, це стан, коли ви не маєте змоги досягти матеріального добробуту, не спроможні мати певні мінімальні можливості...”[238, с. 669–670].

¹ Цей критерій та пов'язана з ним “межа бідності” – 1–2 дол. США за ПКП – фахівці зі Світового банку використовують для оцінювання бідності як індивіда, так і для вимірювання цього явища на глобальному рівні.

Додаток Г

Рис. Г. 1. Інструментарій реалізації моделей здійснення соціальної політики.

*Складено автором на основі [34, с. 384–386; 202, с. 273–286; 173, с. 154–185; 126, с. 31; 9, с. 51–52; 94, с. 229–231; 38, с. 53–57].

Додаток Д

Таблиця Д. 1

**Основні міжнародні донори у наданні офіційної допомоги в цілях розвитку
країн-реципієнтів (ОДР)**

№ з/п	Країни-донори Комітету допомоги (сприяння) Розвитку (КДР)	Обсяг розподіленої офіційної допомоги в цілях розвитку (ОДР)						
		всього (в млн. дол. США)			у % від ВВП			
		2001 р.	2003 р.	2005 р.	1990 р.	2001 р.	2003 р.	2005 р.
1	США	11429	16 254	27622	0,21	0,11	0,15	0,22
2	Японія	9847	8880	13147	0,31	0,23	0,20	0,28
3	Німеччина	4990	6784	10082	0,42	0,27	0,28	0,30
4	Великобританія	4579	6282	10767	0,27	0,32	0,34	0,47
5	Франція	4198	7253	10026	0,60	0,32	0,41	0,47
6	Нідерланди	3172	3981	5115	0,92	0,82	0,80	0,82
7	Іспанія	1737	1961	3018	0,20	0,30	0,23	0,27
8	Швеція	1666	2400	3362	0,91	0,77	0,79	0,94
9	Данія	1634	1748	2109	0,94	1,03	0,84	0,81
10	Італія	1627	2433	5091	0,31	0,15	0,17	0,29
11	Канада	1533	2031	3756	0,44	0,22	0,24	0,34
12	Норвегія	1346	2042	2786	1,17	0,80	0,92	0,94
13	Швейцарія	908	1299	1767	0,32	0,34	0,39	0,44
14	Австралія	873	1219	1680	0,34	0,25	0,25	0,25
15	Бельгія	867	1853	1963	0,46	0,37	0,60	0,53
16	Австрія	533	505	1573	0,11	0,29	0,20	0,52
17	Фінляндія	389	558	902	0,65	0,32	0,35	0,46
18	Ірландія	287	504	719	0,16	0,33	0,39	0,42
19	Португалія	268	320	377	0,24	0,25	0,22	0,21
20	Греція	202	362	384	–	0,17	0,21	0,17
21	Люксембург	139	194	256	0,21	0,76	0,81	0,82
22	Нова Зеландія	112	165	274	0,23	0,25	0,23	0,27
Країни-члени (КДР), всього		52 335	69 029	106 777	0,33	0,22	0,25	0,33

Джерело : <http://hdr.undp.org/reports/>.

Примітка: Крім низки країн та районів, які є членами Комітету сприяння розвитку Організації Економічного Співробітництва та Розвитку, офіційну допомогу розвитку також виділяють такі країни як: Угорщина, Ісландія, Ізраїль, Корейська Республіка, Кувейт, Об'єднані Арабські Емірати, Польща, Саудівська Аравія, Словачія, Туреччина, Чехія та малі країни-донори, включаючи Латвію, Литву, Естонію, Словенію (у 2003 р. чистий обсяг ОДР цими країнами склав – 3278 млн. дол. США, а у 2005 р. відповідно – 3231 млн. дол. США). Китай також виділяє допомогу, однак не повідомляє про її розміри.

Додаток Е

Таблиця Е. 1

Потоки міжнародної економічної допомоги та приватного капіталу в розрізі країн-реципієнтів в Цілях розвитку тисячоліття у 2003 р.

Рейтинг країни за Індексом людського розвитку	Обсяг одержаної офіційної допомоги в цілях розвитку (ОДР) ¹			Чистий обсяг потоку ПП (% від ВВП)	Інші приватні потоки (% від ВВП) ³
	всього (млн. дол. США)	на душу населення (дол. США)	у % від ВВП		
Країни з високим рівнем людського розвитку					
22 Гонконг, Китай	5,0	0,7	–	8,6	–
23 Ізраїль	440,0	65,8	0,4	3,3	–
25 Сінгапур	7,1	1,7	–	12,5	–
26 Словенія	65,9	33,6	0,2	1,2	–
31 Чехія	263,3	25,8	0,3	2,8	3,2
34 Аргентина	109,4	2,9	0,1	0,8	0,1
35 Угорщина	248,4	24,5	0,3	3,0	3,2
38 Естонія	84,5	62,6	0,9	9,8	14,1
39 Литва	372,0	107,7	2,0	1,0	-1,8 ²
40 Катар	2,0	3,2	–	–	–
41 Об'єднані Арабські Емірати	5,2	1,3	–	–	–
42 Словачія	159,9	29,7	0,5	1,8	2,9
44 Кувейт	4,4	1,9	–	-0,2	–
45 Хорватія	120,6	27,1	0,4	6,9	20,9
46 Уругвай	16,8	5,0	0,1	2,5	-2,1
47 Коста-Ріка	28,3	7,1	0,2	3,3	1,5
48 Латвія	113,7	49,0	1,0	2,7	2,4
52 Куба	70,0	6,2	–	–	–
53 Мексика	103,2	1,0	–	1,7	-0,2
55 Болгарія	414,4	53,0	2,1	7,1	1,2
56 Панама	30,5	10,2	0,2	6,1	2,2
Країни з середнім рівнем людського розвитку					
61 Малайзія	109,1	4,4	0,1	2,4	-0,3
62 Російська Федерація	1254,8	8,8	0,3	1,8	1,8
63 Бразилія	296,0	1,7	0,1	2,1	0,7
64 Румунія	601,2	27,1	1,1	3,2	3,6
67 Білорусія	31,9	3,2	0,2	1,0	-0,3
68 Боснія та Герцеговина	538,8	130,1	7,7	5,5	0,3
69 Колумбія	802,1	18,1	1,0	2,2	-3,7
70 Домініка	10,9	153,8	4,2	0,0	-0,3
71 Оман	44,5	17,1	–	–	-5,5
72 Албанія	342,3	108,0	5,6	2,9	–
73 Тайланд	-966,3	-15,6	-0,7	1,4	-0,6
75 Венесуела	82,2	3,2	0,1	3,0	1,2
78 Україна	322,9	6,7	0,7	2,9	0,3
79 Перу	500,2	18,4	0,8	2,3	2,0
80 Казахстан	268,4	18,0	0,9	7,0	12,1
82 Еквадор	176,2	13,5	0,6	5,7	2,2

Продовж. табл. Е. 1

84 Філіппіни	737,2	9,1	0,9	0,4	1,3
85 Китай	1324,6	1,0	0,1	3,8	0,4
88 Парагвай	50,7	9,0	0,8	1,5	0,5
90 Йорданія	1234,3	232,5	12,5	3,8	-5,4
93 Шрі-Ланка	671,9	35,0	3,7	1,3	–
97 Туркменистан	27,2	5,6	0,4	1,6	–
100 Грузія	219,8	42,9	5,5	8,5	-0,4
103 Алжир	232,2	7,3	0,3	1,0	-0,1
104 Сальвадор	191,8	29,4	1,3	0,6	2,1
107 Гайана	86,6	112,6	11,7	3,5	-0,2
108 В'єтнам	1768,6	21,8	4,5	3,7	-0,7
110 Індонезія	1743,5	8,1	0,8	-0,3	-1,5
111 Узбекистан	194,4	7,6	2,0	0,7	0,1
113 Болівія	929,7	103,5	11,8	2,1	1,6
115 Молдова	116,6	27,5	5,9	3,0	1,3
116 Гондурас	389,0	55,8	5,6	2,8	-0,8
119 Єгипет	893,8	13,2	1,1	0,3	-0,7
122 Таджикистан	144,1	22,9	9,3	2,0	-1,6
124 Марокко	522,8	17,4	1,2	5,2	0,3
127 Індія	942,2	0,9	0,2	0,7	1,1
130 Камбоджа	508,0	37,9	12,0	2,1	0,0
135 Пакистан	1068,4	7,2	1,3	0,6	-0,5
137 Папуа-Нова Гвінея	220,8	40,1	6,9	3,2	-3,1
138 Гана	906,7	44,4	11,9	1,8	-4,0
139 Бангладеш	1393,4	10,1	2,7	0,2	–
141 Судан	621,3	18,5	3,5	7,6	0,0
142 Конго	69,8	18,6	2,0	5,6	0,0
144 Уганда	959,4	38,0	15,2	3,1	0,1
145 Зімбабве	186,4	14,2	–	–	-0,3
Країни з низьким рівнем людського розвитку					
146 Мадагаскар	539,5	31,9	9,9	0,2	–
147 Свазіленд	27,1	24,5	1,5	2,4	0,0
148 Камерун	883,9	55,0	7,1	1,7	-0,5
153 Гаїті	199,8	23,7	6,8	0,3	0,0
154 Кенія	483,5	15,2	3,4	0,6	0,8
156 Гвінея	237,5	30,0	6,5	2,2	0,0
158 Нігерія	317,6	2,3	0,5	2,1	-0,4
160 Ангола	498,7	36,9	3,8	10,7	3,7
163 Кот-д'Івуар	252,1	15,0	1,8	1,3	-0,8
164 Об'єднана Республіка Танзанія	1669,3	46,5	16,2	2,4	0,2
166 Замбія	560,1	53,8	12,9	2,3	-0,2
167 Демократична Республіка Конго	5381,0	101,2	94,9	2,8	0,5
163 Мозамбік	1032,8	55,0	23,9	7,8	-0,5
170 Ефіопія	1504,4	21,9	22,6	0,9	-0,1
171 Центральнопівденноафриканська Республіка	49,9	12,9	4,2	0,3	0,0
172 Гвінея-Бісау	145,2	97,5	60,8	0,9	0,0
173 Чад	246,9	28,8	9,5	32,1	0,0
175 Буркіна-Фасо	451,1	37,3	10,8	0,3	–
176 Сьєрра-Леоне	297,4	55,7	37,5	0,4	-0,1

Джерело : <http://hdr.undp.org/reports/>.

Примітки: 1. Отримана ОДР – це загальний обсяг потоку офіційної допомоги розвитку з країн-членів Комітету сприяння розвитку, а також з таких країн як Угорщини, Ісландії, Ізраїля, Республіки Кореї, Кувейта, Об'єднаних Арабських Еміратів, Польщі, Саудовської Аравії, Словачії, Турції, Чехії та інших малих країн-донорів, включаючи Латвію, Литву, Естонію, Словенію, і пільгові позики у багатосторонніх організаціях.

2. Мінусове значення вказує на те, що відтік капіталу із країни перевищує його потік в країну.

3. Інші приватні потоки об'єднують, які не ведуть до створення заборгованості, потоки портфельних інвестицій, потоки портфельної заборгованості, а також банківські та торгові кредити.

Додаток Ж

Таблиця Ж. 1

**Покращення людського розвитку країнами-реципієнтами завдяки потокам
офіційної допомоги розвитку (окремі приклади)***

Країна-реципієнт	Потоки ОДР	Результати
1. Країни Східної Європи та Центральної Азії.	<p>– 2,4 млрд. дол. США для здійснення проектів в сфері соціального захисту;</p> <p>– 2 млрд. дол. США на реалізацію проектів в сфері охорони здоров'я, покращення харчування та підвищення чисельності населення, зокрема кредитний портфель для Болгарії та Казахстану для покращення якості медичних послуг й створення нової системи управління у сфері страхової медицини відповідно складав – 63,3 – 42,5 млн. дол. США;</p> <p>– 973,5 млн.дол. США на фінансування освіти, в тому числі для Латвії та Албанії відповідно складало – 39,9 – 12 млн.дол.США, застосовуючи при цьому такі інструменти кредитування, а саме: Навчальну інноваційну позику та Гнучку програмну позику.</p>	<p>– Видатки на освіту на душу населення становили в середньому 4,3 % в рік, а на охорону здоров'я відповідно – 4,2%;</p> <p>– чисельність неграмотного населення та дитяча смертність скоротилася в середньому відповідно на 2,2% – 1,5% в рік;</p> <p>– чисельність учнів початкових шкіл зросла на 1% в рік.¹</p>
2. Угорщина, Кіпр, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словачія, Чехія, Естонія.	З 1990 р. було надано позики на суму 10, 6 млрд.дол. США з метою здійснення переходу до ринкової економіки та побудови демократичних політичних систем.	Розбудова інституцій та інфраструктури, які відповідали стандартам ЄС й календарному виконанню критеріїв інтеграції, що допомогло їм в травні 2004 р. стати членами Європейського Союзу.
3. Мозамбік.	–	– Здійснено реформи в сфері економічної політики, які призвели до зниження інфляції та дозволили істотно збільшити обсяги інвестицій і експорту. ²

Продовж. табл. Ж. 1

4. Уганда.	–	<p>– Були проведені реформи, завдяки яким збільшився обсяг приватних інвестицій, було призупинено відтік капіталу, активізувалася зовнішня торгівля;</p> <p>– скоротилася частка населення, яка одержувала доходи нижче від прожиткового мінімуму – з 56% впродовж 1992–1993 рр. до 35% у 2000 р.;</p> <p>– досягнення успіхів в сфері освіти, а саме збільшилася кількість людей, охоплених освітою.</p>
5. В'єтнам.	–	<p>– Здійснені реформи, які передбачали стабілізацію, збільшення інвестицій в інфраструктуру, а також відбулися реформи щодо прав власності та розширення системи освіти;</p> <p>– впродовж 1993–1999 рр. рівень бідності за доходами скоротився з 58% до 37%.</p>
6. Бангладеш.	–	<p>– Були досягнуті значні успіхи в сфері охорони здоров'я та освіти, а саме:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) рівень смертності дітей знизився з 140% до 71% на 1000 новонароджених; 2) збільшився рівень народжуваності протягом 1980–2000 рр.; 3) збільшився рівень охоплення дівчаток середньою освітою з 34% у 1990 р. до 48% у 1997 р.

¹ Такі успіхи в області людського розвитку відбувалися в цілому в 30 країнах Східної Європи та Центральної Азії. Однак, слід відмітити, результати досягнень в різних державах відрізнялися.

² Якщо в попередні десятиріччя в середньому зростання ВВП складало 0,1%, то впродовж 1993–2001 рр. воно збільшилося на 8,4% в рік. Досить швидко зросла кількість людей, охоплених шкільною освітою.

* Складено автором на основі [31, с. 73; 65, с. 166–171; 60, с. 27–29; 30, с. 20–21].

Додаток 3

Таблиця 3. 1

**Основні показники рівня життя населення України протягом 1991-1999 рр., %
до попереднього року**

Показники	1991р.	1992р.	1993р.	1994р.	1995р.	1996р.	1997р.	1998р.	1999р.
Реальний ВВП	91,3	90,1	85,8	77,1	87,8	90,0	97,0	98,1	99,7
Зміна реального ВВП	-8,7	-9,9	-14,2	-22,9	-12,2	-10,0	-3,0	-1,9	-0,3
Інвестиції в основний капітал	50	866	29310	228033	16097	12557	12401	13958	17552
Індекс споживчих цін	390,0	2100,0	10256,0	501,0	281,7	139,7	110,1	120,0	119,2
Індекс цін виробників	263,4	4228,5	9767,5	874,0	272,1	117,3	105,0	135,3	115,7
Прибуток у народному господарстві	210	2320	3650	550	370	77	82	-	-
Обсяг промислової продукції	95,2	93,6	92,0	72,7	88,0	94,9	99,7	99,0	104,0
Виробництво товарів народного споживання	94,9	90,6	84,1	75,0	82,2	82,2	88,1	100,0	107,2
Виробництво продукції сільського господарства	86,8	91,7	101,5	83,5	96,4	90,5	98,1	90,2	93,1
Індекс реальних грошових доходів	-	71,1	56,3	86,0	101,8	82,9	106,3	98,4	92,0
Середня нарахована заробітна плата	479,7	6505,4	162790	1427708	73,42	125,84	143,13	153,49	177,52
Індекс реальної заробітної плати	-	-	59,9	84,8	110,6	96,6	96,6	96,2	91,1
Платні послуги	73,4	78,0	77,1	96,7	67,7	85,8	94,2	-	-
Заборгованість із виплати заробітної плати	-	-	-	-	-	4188,7	5165,7	6518,6	6400,8
Заборгованість із виплати пенсій та грошової допомоги	-	-	-	-	-	1154,1	1360,5	2013,3	1358,6
Офіційно зареєстроване безробіття	-	0,3	0,3	0,3	0,5	1,3	2,3	3,7	4,3

Примітка: 1. Вартісні показники за 1991-1994 рр. наведені у млрд. крб., а за 1995-1999 рр. – у млн. грн. Середньомісячна заробітна плата за 1990-1994рр. – у крб., а за 1995-1999 рр. – у грн. Протягом вересня 2000 року заборгованість із виплати пенсій та грошової допомоги була повністю ліквідована.

Джерело: Державний комітет статистики України, Національний банк України, Міністерство економіки та з питань з європейської інтеграції

Додаток И

Таблиця И. 1

Основні макроекономічні показники України

Показники	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.
ВВП, % до попереднього року	105,9	109,2	105,2	109,6	112,1	102,4	107,1
Промислове виробництво, % до попереднього року	112,4	114,2	107,0	115,8	112,5	103,1	106,2
Обсяг продукції сільського господарства	109,8	110,2	101,2	89	119,1	100,0	102,5
Інвестиції в основний капітал, млн. грн	114,4	120,8	108,9	131,3	128,0	101,9	119,0
Загальний індекс споживчих цін, % до попереднього року	125,8	106,1	99,4	108,2	112,3	110,3	111,6
в тому числі:							
✓ на харчові продукти;	128,4	107,9	97,7	110,9	115,3	110,7	103,5
✓ на непродовольчі товари;	108,9	100,2	101,6	101,5	105,4	104,0	102,5
✓ на послуги	131,2	105,3	103,4	105,4	107,9	115,8	149,4
Індекс цін виробників, % до попереднього року	120,8	100,9	105,7	111,1	124,1	109,5	114,1

Джерело : www.ukrstat.gov.ua

Додаток К

Таблиця К. 1

Основні показники рівня життя в Україні

Показники	2000р.	2001р.	2002р.	2003р.	2004р.	2005р.	2006р.
Фактична величина прожиткового мінімуму (ПМ) в середньому на одну особу, грн	270,10	311,30	342	342	362,23	423	472
в тому числі:							
-для дітей віком до 6 років	240,71	276,48	307	307	324,49	376	418
-для дітей віком від 6 до 18 років	297,29	345,66	384	384	404,79	468	536
-для працездатних осіб	287,63	331,05	365	365	386,73	453	505
-для осіб, які втратили працездатність	216,56	248,77	268	268	284,69	332	366
Мінімальна заробітна плата на душу населення, грн.	118	118	165	205	237	332	400
Темпи зростання мінімальної заробітної плати порівняно з попереднім періодом, %	-	100	140	124	116	140	121
Співвідношення мінімальної заробітної плати до ПМ для працездатних осіб, %	41%	35,6%	45%	56,2%	61,3%	73,3%	79,2%
Мінімальна погодинна заробітна плата, дол. США	0,1	0,1	0,2	0,2	0,3	0,4	0,5
Середньомісячна заробітна плата, грн	230,13	311,08	376,38	462,27	589,63	806,18	1041,47
Погодинна оплата праці в середньому на місяць, дол.США	0,3	0,3	0,4	0,5	0,7	1	1,2
Середня зарплата в місяць, дол.США	42,3	57,9	70,6	86,7	110,8	157,5	206
Номінальна заробітна плата у % до попереднього року	129,6	135,2	120,9	122,8	127,5	136,7	129,2
Реальна заробітна плата у % до попереднього року	99,1	119,3	118,2	115,2	123,8	120,3	118,3
Співвідношення середньомісячної заробітної плати до прожиткового мінімуму для працездатних осіб, %	80%	94%	103,1%	126,6%	152,5%	178%	206,2 %
Співвідношення мінімальної заробітної плати до середньої, %	51,3%	37,9%	43,8%	44,3%	40,2%	41,2%	38,4 %

Продовж. табл. К. 1

Сума заборгованості з виплати заробітної плати на кінець періоду, млн. грн	4928,0	2484,3	2313,5	1797,0	817,6	959,7	806,4
Мінімальна пенсія, грн	30	39	47,30	50	92,45	332	366
Приріст мінімальної пенсії у % до попереднього року	-	130	121	106	185	359	110
Співвідношення мінімальної пенсії до прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність,%	13,9%	15,7%	17,6%	18,7%	32,5%	100%	100%
Середня пенсія, грн	68,91	83,66	122,49	136,55	185	381,95	405,62
Співвідношення середньої пенсії до прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність,%	31,8%	33,6%	45,7%	51,0%	65,0%	115%	110,8%
Співвідношення середньої пенсії до середньої зарплати,%	29,9%	26,9%	32,5%	29,5%	31,4%	47,4%	38,9%

* Джерело : www.ukrstat.gov.ua

Примітка: 1. Розраховано за даними Держкомстату України.

Додаток Л

Таблиця Л. 1

Структура доходів та витрат населення України, %, млн.грн

Показники	1990 р.	2001р.	2002 р.	2003р.	2004р.	2005р.	2006 р.
Грошові доходи, всього, із них:	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
• Оплата праці	71,0%	42,6%	42,7%	43,9%	42,7%	42,1%	43%
• Прибуток та змішаний дохід(в т.ч. надходження від продажу продуктів сільського господарства)	5,0%	18,7%	18,1%	16,8%	16,0%	15,3%	15,1%
• Доходи від власності, одержані	2,7%	2,7%	2,8%	3,1%	3,0%	3,0%	3,0%
• Соціальна допомога, трансферти, дохід від продажу іноземної валюти та необліковані доходи	24,0%	36,0%	36,4%	36,2%	38,2%	39,7%	38,8%
Грошові витрати та заощадження, всього, із них:	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
• Придбання товарів та послуг	78,0%	88,6%	83,0%	83,8%	81,0%	80,4%	79,9%
• Доходи від власності, сплачені	-	0,1%	0,2%	0,4%	0,7%	1,0%	1,7%
• Поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	11,0%	7,0%	7,6%	8,2%	7,0%	6,7%	7,1%
• Нагромадження нефінансових активів	2,5%	2,2%	1,3%	0,8%	1,2%	1,2%	1,2%
• Нагромадження фінансових активів (заощадження)	11,0%	2,1%	7,9%	6,8%	10,1%	10,8%	10,1
Наявний дохід в розрахунку на одну особу, грн.	н/д	2445,9	2938,0	3400,3	4468,4	6332,1	7887,7
Реальний наявний дохід у % до відповідного періоду попереднього року	-	110,0	118,0	109,1	119,6	123,9	113,4

Джерело : Держкомстат України : www.ukrstat.gov.ua

Додаток М

Таблиця М. 1

Заробітна оплата праці в середньому на одного штатного працівника за видами економічної діяльності в Україні,
грн

Показники	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.
Всього по економіці	230,13	311,08	376,38	462,27	589,63	806,18	1041,47
Сільське господарство та пов'язані з ним послуги	111	151	177,82	210,10	295,12	414,97	552,79
Лісове господарство та пов'язані з ним послуги	175	224	271,23	350,38	498,10	667,61	850,57
Рибне господарство	145	204	241,58	290,61	374,66	498,98	606,66
Промисловість	302,41	405,77	485,01	591,15	743,40	966,59	1212,09
Будівництво	260,13	362,33	427,49	546,29	708,71	894,03	1139,51
Оптова й роздрібна торгівля (включаючи торгівлю транспортними засобами та послуги з їх ремонту)	225,49	283,50	330,42	393,66	508,66	713,18	898,15
Готелі і ресторани	177,57	234,77	286,12	339,56	429,38	566,50	735,13
Транспорт та зв'язок	335,32	459,92	572,50	685,00	843,13	1057,49	1328,20
Фінансова діяльність	559,25	833,03	976,14	1051,15	1258	1553,33	2049,63
Операції з нерухомістю, здавання під найм та послуги користувачам	277,01	372,74	437,13	526,81	666,77	899,99	1193,26
Державне управління	336,52	396,30	495,03	576,91	690,98	1086,69	1578,44
Освіта	156,46	224,13	267,41	340,45	429,47	640,63	806,32
Охорона здоров'я та соціальна допомога	138,71	182,72	223,46	278,98	351,21	517,12	657,90
Колективні, громадські та особисті послуги	162,69	210,60	246,52	298,74	399,60	619,56	828,08

Джерело : Держкомстат України, 1998-2006 рр. www.ukrstat.gov.ua

Додаток Н

Таблиця Н. 1

**Заробітна плата в середньому на одного працівника в розрізі областей
України, %**

роки	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
регіони							
Всього по економіці	230,13	311,08	376,38	462,27	589,62	806,19	1041,47
АР Крим	225	301	358,46	433,13	542,98	730,23	951,63
Вінницька	159	215	265,36	333,52	434,94	597,36	792,77
Волинська	150	201	253,22	318,82	411,58	590,68	773,44
Дніпропетровська	273	370	437,60	526,08	666,58	913,23	1139,05
Донецька	292	383	451,53	550,04	711,50	961,61	1201,91
Житомирська	164	220	268,33	333,84	434,45	602,23	793,36
Закарпатська	172	238	294,96	378,61	479,42	665,19	867,75
Запорізька	289	379	444,97	541,33	670,58	860,34	1091,46
Івано-Франківська	188	259	317,97	401,69	510,29	717,69	922,61
Київська	241	317	378,21	470,31	591,93	810,97	1057,72
Кіровоградська	170	231	281,68	352,58	455,17	624,03	819,06
Луганська	232	320	393,32	473,54	595,80	804,85	1021,99
Львівська	196	272	339,31	419,14	523,32	713,16	923,30
Миколаївська	227	327	398,37	470,40	564,77	744,26	954,73
Одеська	236	306	379,36	454,30	565,93	767,57	965,61
Полтавська	220	292	353,67	436,72	559,97	758,18	960,80
Рівненська	173	245	312,39	390,49	506,07	684,58	887,73
Сумська	194	259	306,61	379,48	473,31	663,27	856,55
Тернопільська	135	190	237,05	304,18	388,46	553,47	727,27
Харківська	230	310	370,40	454,58	568,56	758,67	973,76
Херсонська	173	233	289,10	355,71	450,64	625,27	800,03
Хмельницька	156	211	257,94	322,69	419,18	583,73	792,33
Черкаська	175	229	276,11	350,39	464,76	642,46	845,67
Чернівецька	157	218	271,04	344,05	441,45	621,20	818,57
Чернігівська	177	235	277,13	342,25	438,34	602,42	789,59
м. Київ	405	549	642,95	760,77	967,43	1313,96	1729,11
м Севастополь.	251	325	391,33	486,35	594,30	803,31	1004,53

Джерело : Державний комітет статистики України : стат. зб. "Регіони України". Ч. 1 / за ред. О. Г. Осаулєнка – К., 2005. – 509 с.

Додаток П

Таблиця П. 1

Стан ринку праці в Україні

Показники	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.
Економічно активне населення у віці 15 – 70 років, всього, тис.осіб	22830,8	22426,5	22231,9	22171,3	22202,4	22280,8	22245,4
Рівень економічної активності населення, у % до всього населення у віці 15-70 років	63,2	62,3	61,9	61,8	62,0	62,2	62,2
Зайняте населення у віці 15-70 років, всього, тис.осіб	20175,0	19971,5	20091,2	20163,3	20295,7	20748,2	20730,4
Рівень зайнятості населення, у % до всього населення у віці 15-70 років	55,8	55,4	56,0	56,2	56,7	57,7	57,9
Безробітні за методологією МОП у віці 15-70 років, тис.осіб	2655,8	2455,0	2140,7	2008,0	1906,7	1600,8	1515,0
Рівень безробіття, розрахований за методологією МОП у % до економічно активного населення у віці 15-70 років	11,6	10,9	9,6	9,1	8,6	7,2	6,8
Кількість безробітних, які перебували на обліку в державній службі зайнятості на кінець періоду, тис.осіб	1188,0	1028,8	1055,2	1003,7	998,9	903,5	780,9
Рівень офіційно зареєстрованого безробіття у % до працездатного населення	4,2	3,7	3,8	3,6	3,6	3,1	2,8
Навантаження на одне вакантне робоче місце, осіб	17	11	9	7	6	5	5
Попит на роботу на кінець періоду, тис. чол.	68,2	96,9	123,9	138,8	166,5	186,6	170,5
Кількість працевлаштованих службою зайнятості безробітних за період, тис. осіб	597,0	772,7	831,8	877,3	984,2	1049,8	1070,8
Середня тривалість пошуку роботи, місяців	10	10	10	9	8	7	6
Кількість працівників, які знаходились в адміністративних відпустках, у % до середньооблікової кількості штатних працівників	16,1	7,2	5,1	3,2	2,0	1,8	1,7
Кількість працівників, які працювали в режимі неповного робочого дня (тижня), у % до середньооблікової кількості штатних працівників	13,3	13,3	12,4	11,3	8,8	7,4	7,1
Середній розмір допомоги по безробіттю, грн.	59,39	85,23	105,98	118,32	146,37	192,89	251,48

Джерело : www.ukrstat.gov.ua

Додаток Р

Таблиця Р. 1

Рівень безробіття в розрізі областей України, %

Регіони	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.
АР Крим	12,8	8,1	6,7	5,1	5,9	6,9
Вінницька	7,3	8,7	9,3	7,8	5,5	8,0
Волинська	8,9	10,0	9,1	9,5	11,8	10,8
Дніпропетровська	11,0	11,6	8,6	7,9	7,4	6,3
Донецька	10,3	9,7	10,3	8,5	8,0	7,3
Житомирська	11,0	12,3	13,5	13,0	12,7	11,2
Закарпатська	11,2	11,6	13,0	13,0	7,0	8,2
Запорізька	12,7	12,7	10,7	9,0	10,3	8,0
Івано-Франківська	11,2	10,5	12,8	11,9	12,0	10,2
Київська	12,2	12,8	11,8	9,8	9,8	8,3
Кіровоградська	9,9	14,9	15,2	9,2	9,8	11,0
Луганська	11,4	11,2	13,2	10,8	9,2	9,2
Львівська	12,8	13,3	12,6	12,6	10,3	10,0
Миколаївська	12,4	14,6	11,5	10,3	12,8	10,7
Одеська	12,4	11,8	9,5	6,4	5,4	6,9
Полтавська	11,6	10,1	7,9	5,8	8,3	7,4
Рівненська	11,5	12,2	9,7	13,5	12,6	12,5
Сумська	15,5	14,9	16,6	13,6	11,8	10,5
Тернопільська	13,1	13,8	17,1	13,1	13,0	11,9
Харківська	12,3	13,1	11,7	10,7	9,5	7,9
Херсонська	12,9	13,9	13,1	12,9	11,8	10,7
Хмельницька	11,6	13,8	12,3	12,9	12,8	11,1
Черкаська	11,3	11,7	11,3	7,9	11,0	11,5
Чернівецька	18,2	17,1	18,0	14,3	10,1	12,2
Чернігівська	10,8	11,3	11,7	11,6	10,2	9,5
м. Київ	10,3	8,6	6,2	6,3	4,9	4,8
м. Севастополь	16,6	14,7	6,9	9,9	11,7	5,3

Джерело : www.ukrstat.gov.ua

Додаток С

Додаток С. 1

Динаміка споживання продуктів харчування населенням України в кг в середньому за місяць в розрахунку на одну особу та енергетична цінність середньодобового раціону харчування на душу населення

Основні продукти харчування / середньодобове споживання калорій (на душу населення)	1989 рік	1999 рік	2000 рік	2001 рік	2002 рік	2003 рік	2004 рік	2005 рік	2006 рік
М'ясо та м'ясопродукти	5,7	3,7	3,3	2,8	3,3	3,9	4,0	4,4	4,7
Молоко та молокопродукти	30,6	18,7	17,1	17,3	18,8	19,1	20,2	21,7	22,3
Яйця (шт)	23	19	18	16	17	17	18	21	19
Риба та рибопродукти	1,5	1,3	1,3	1,4	1,4	1,4	1,6	1,8	1,9
Цукор, мед	3,9	2,7	3,5	3,3	3,1	3,2	3,6	3,6	3,2
Хліб та хлібопродукти	11,5	9,1	10,7	10,7	10,7	10,3	10,4	10,3	9,8
Картопля	10,6	10,2	10,4	11,1	10,3	9,9	10,1	9,6	8,7
Овочі та баштанні	8,9	10,0	9,5	9,0	9,5	9,0	8,7	9,1	9,4
Олія та інші рослинні жири	1,0	1,5	1,8	2,0	2,0	2,0	1,9	1,9	1,7
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград	3,8	2,0	2,5	2,2	2,4	2,5	2,7	3,1	3,0
Калорійність, Ккал	3597	2565	2661	2758	2800	2798	2800	2861	2881

Джерело : Держкомстат України. www.ukrstat.gov.ua

Соціально-демографічна ситуація в Україні

Показники	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.
Чисельність населення, загалом (млн.осіб)	48,9	48,4	48,0	47,6	47,2	46,9	46,6
Загальний показник народжуваності на 1000 осіб (проміле)	7,8	7,7	8,1	8,5	9,0	9,0	9,8
Загальний показник смертності на 1000 осіб (проміле)	15,4	15,3	15,7	16,0	16,0	16,6	16,2
Природний приріст населення на 1000 осіб	-7,6	-7,6	-7,6	-7,5	-7,0	-7,6	-6,4
Рівень смертності дітей у віці до 1 року (на 1000 живих народжень) проміле	11,9	11,3	10,3	9,6	9,5	10,0	9,8
Рівень смертності дітей віком до 5 років (на 1000 живих народжень) проміле	16,0	14,6	13,6	12,90	9,5	10,1	10,1
Середня тривалість життя, загалом (роки)	67,91	68,33	68,32	68,24	68,22	67,96	68,10
Середня тривалість чоловіків (роки)	62,44	62,77	62,70	62,64	62,60	62,23	62,38
Середня тривалість жінок (роки)	73,55	74,08	74,13	74,06	74,05	73,97	74,06
Міграційний приріст на 1000 осіб	-2,7	-3,1	-0,7	-0,5	-0,2	0,1	0,3

Джерело : www.ukrstat.gov.ua

Додаток У

Таблиця У. 1

Рівень бідності в розрізі областей України впродовж 1999-2006 рр. (за середньоукраїнською межею), % [57]

Регіони	1999 рік.	2000 рік.	2001 рік.	2002 рік.	2003 рік.	2004 рік.	2005 рік.	2006 рік.
Україна	27,8	26,4	27,2	27,2	26,6	27,3	27,1	28,1
АР Крим	31,2	25,0	38,4	38,3	39,6	34,0	38,1	30,8
Вінницька	27,3	32,0	30,4	21,4	25,7	26,2	17,3	21,3
Волинська	35,3	33,6	35,5	34,9	30,2	38,1	42,1	50,7
Дніпропетровська	27,2	30,2	23,3	27,0	20,7	24,7	25,0	27,6
Донецька	27,7	25,0	22,0	21,5	21,3	17,4	22,7	24,8
Житомирська	34,1	23,1	26,3	28,2	34,8	29,2	31,5	36,7
Закарпатська	23,4	22,0	46,6	59,0	40,2	26,3	23,7	22,3
Запорізька	30,2	25,2	31,4	30,8	23,8	28,2	27,7	26,6
Івано-Франківська	25,7	29,6	32,9	32,9	24,6	28,6	13,6	12,7
Київська (без м.Києва)	23,0	24,2	19,2	26,6	25,1	22,9	30,6	39,9
Кіровоградська	24,9	22,5	22,8	34,3	36,8	29,9	38,8	41,4
Луганська	44,8	35,5	33,1	33,7	34,6	36,7	31,6	37,1
Львівська	27,9	25,5	28,2	20,3	26,8	29,2	27,1	24,8
Миколаївська	42,6	44,9	35,6	21,3	10,6	23,1	23,5	20,6
Одеська	23,9	20,0	30,0	33,9	28,2	37,8	30,7	34,9
Полтавська	25,5	24,7	23,0	22,1	24,8	23,9	21,0	23,1
Рівненська	29,7	28,4	21,9	35,1	43,9	48,6	50,2	35,5
Сумська	25,8	28,9	33,3	35,5	39,7	31,4	30,5	30,1
Тернопільська	29,9	27,5	25,7	24,6	26,9	32,9	37,6	34,3
Харківська	19,6	21,2	20,1	14,9	20,9	25,1	24,1	26,0
Херсонська	30,6	31,0	36,0	31,3	33,9	30,4	31,8	43,2
Хмельницька	31,5	25,1	36,8	36,4	35,8	37,0	31,3	32,4
Черкаська	30,0	25,9	29,0	27,3	31,1	22,0	28,5	27,9
Чернівецька	34,9	34,6	29,3	31,4	24,3	30,5	32,6	28,1
Чернігівська	16,1	28,7	32,4	25,8	26,9	32,7	35,4	25,6
м. Київ	10,9	11,5	5,8	8,2	5,2	7,0	6,5	8,8

Додаток Ф

Таблиця Ф. 1

Проектний портфель Світового Банку в Україні протягом 1992–2003 рр.*

Сектори економіки	Назва проекту	Валюта	Сума позики, млн.
Державний сектор	1. Розвиток системи казначейства.	USD	16,40
	2. Модернізація податкової адміністрації.	USD	100,00
	3. Модернізація статистичної служби.	USD	30,00
	4. Інституційна позика.	USD	27,00
	5. Реабілітаційна позика.	USD	500,00
Сільське господарство	1. Розвиток насінництва.	USD	32,00
	2. Позика на структурну перебудову сільського господарства.	USD	300,00
	3. Видача державних актів на право власності на землю в сільській місцевості й створення Земельного кадастру.	USD	195,00
	4. Фінансування розвитку села.	USD	200,00
Енергетика	1. Експериментальний проект у вугільній галузі України.	USD	15,81
	2. Позика на структурну перебудову вугільного сектору.	USD	300,00
	3. Реабілітації гідроелектростанцій та управління в системі електроенергетики.	USD	114,00
	4. Реабілітація та розширення централізованого тепlopостачання м. Києва.	USD	200,00
	5. Енергозбереження в адміністративних й громадських будівлях м. Києва.	USD	18,29
	6. Розвиток ринку електроенергії.	USD	317,00
Фінансовий сектор та приватизація	1. Позика на розвиток підприємств.	USD	310,00
	2. Позика на розвиток підприємств – 2.	USD	300,00
	3. Позика на розвиток приватного сектору.	USD	30,00
	4. Позика на структурну перебудову фінансового сектору.	USD	260,00
	5. Розвиток експорту.	USD	70,00
Соціальний сектор та захист довкілля	1. Фонд соціальних інвестицій.	USD	50,00
	2. Здійснення контролю за епідеміями туберкульозу і СНІДу.	USD	60,00
	3. Програмна системна позика (реформування системи освіти).	USD	250,00

* Складено автором на основі [112, с. 717–718; 166; 66, с. 53].

Додаток X

Таблиця X. 1

Обсяги та структура активних проектів Світового банку в Україні в розрізі секторів за 2005 р. (млн.дол. США) [148]

Сектори економіки	Поточні проекти в Україні	Сума позик в еквіваленті доларів США
Державний сектор	Позика на стратегію розвитку – 1	250
	Програма модернізації державної податкової служби	40
	Модернізація державної системи статистики	32
Всього		338
Енергетика та інфраструктура	Проект реабілітації гідроелектростанцій	106
	Проект покращення тепlopостачання у м. Києві	200
	Проект покращення водопостачання м. Львова	24
Всього		330
Соціальний сектор	Фонд соціальних інвестицій	50
	Проект контролю за епідеміями ТБ та СНІД	60
	Рівний доступ до якісної освіти	86
Всього		196
Розвиток села	Видача земельних актів та створення системи кадастру	195
Всього		195
Приватний сектор	Україна: розвиток через Інтернет	5
	Проект розвитку приватного сектору	30
Всього		35

Додаток Ц

Таблиця Ц. 1

**Оцінка пріоритетів розвитку України в Стратегії на період 28.07.2003 р.[164,
с.96]**

Напрямки розвитку	Оцінка України	Основні проблеми	Пріоритет України	Пріоритет СБ	Погодження пріоритетів країни та СБ
Подолання бідності та управління економікою -подолання бідності -економічна політика -державний сектор -гендерні питання	задов. задов. задов. добре	пов.скорочення послідовність ефект-ть/облік пошир. серед малогаб.	висок. висок. висок. помір.	висок. висок. висок. помір.	
Розділ розвитку людських ресурсів -освіта -здоров'я, харчування населення -соціальний захист	добре незадов. незадов.	підвищ. якості смертність, захворюваність захист. найб. вразливих	висок. висок. висок.	висок. висок. висок.	
Екологічно та соціально сталий розвиток -розвиток села -охорона довкілля -соціальний розвиток	незадов. задов. незадов.	бідність на селі забруд. пром. викидами регіональний дисбаланс	висок. помір. висок.	висок. висок. висок.	поточний діалог
Фінанси, приватний сектор та інфраструктура -фінансовий сектор -приватний сектор -енергетика та гірничо-промисловість -інфраструктура	задов. задов. задов. задов.	слабка регулюв. норм.-правов. база ефектив./ життєздат. якість	висок. висок. помір. помір.	висок. висок. низьк. помір.	поточний діалог

Примітка: 1. Показники оцінки країни: "відмінно", "добре", "задовільно", "незадовільно", а для пріоритетів використовувати показники: "низький", "помірний", "високий".

Додаток III

Таблиця III. 1

Стратегія допомоги Україні на період 2004-2007 рр (окремі приклади)*

Цілі розвитку для України та відповідні показники	Проміжні результати (орієнтовні показники), які уряд України сподівається досягти протягом періоду СДУ	Предметні втручання Світового Банку та його партнерів, які допомагають виконанню програми уряду України
1. Забезпечення стійкого макроекономічного та фінансового зростання		
<p><i>1.1. А Забезпечення стійкого економічного зростання 5-6% в рік шляхом підвищення інвестиційної привабливості та розвитку підприємництва</i></p> <p>Основні показники:</p> <ul style="list-style-type: none"> – частка державного боргу у ВВП утримується в безпечних межах до 40 % ВВП; – збільшення % капіталізації фінансового сектора з 4,5% до 7,3% ВВП та банківського депозиту з 17,1% до 33,8%. 	<ul style="list-style-type: none"> – Ефективна фіскальна політика – Ухвалення та впровадження стратегії розвитку сектора НБФУ (страхування та приватних пенсійних фондів) та реформи банківського сектора – Зміцнення правової та регулятивної бази діяльності НБФУ, а також ринку цінних паперів 	<p style="text-align: center;">МБРР</p> <p style="text-align: center;">Поточна діяльність <i>ПСП II</i></p> <p>Проект видачі державних актів на право власності на землю в сільській місцевості Проект фінансування розвитку села</p> <p style="text-align: center;"><i>Пропонована діяльність</i></p> <p>ПСП III, IV, V Аналіз аграрної політики Розбудова організаційного потенціалу Реформа енергетичної галузі Розвиток за гнучкою схемою Розвиток приватного сектора 2 Модернізація статистичної системи Програма технічної допомоги МФК <i>Аналітична та консультативна діяльність</i></p>
<p><i>Б Зміцнення сектору малих та середніх підприємств та збільшення частки зайнятих у малому бізнесі з 10,4% до 30 %</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> – Вдосконалення регулятивної бази для стратегії розвитку малих та середніх підприємств та інші 	<p style="text-align: center;"><i>Партнери</i></p> <p>МВФ Канадське агенство міжнародного розвитку (КАМР) Німеччина Програма розвитку ООН (ПРООН) МФК Нідерланди Швейцарія</p>
<p><i>В. Зростання ролі ринкових інституцій в с/г</i></p> <p><i>Зростання обсягів довгострокового кредитування та інвестицій у с/г</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> – Впровадження стратегії розвитку ринкових відносин у сільському господарстві – Існування правової бази гарантій фінансування у секторі с/г 	<p style="text-align: center;">Меморандум з економічного розвитку України</p> <p>Технічна допомога на підтримку адміністративної системи та енергетичного сектора</p>
<p><i>Г. Покращення якості послуг в енергетичні галузі та інші</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> – Підготовка та впровадження стратегії фінансової стабільності та платоспроможності енергетичного сектору 	<p style="text-align: center;"><i>Партнери</i></p> <p>МВФ Канадське агенство міжнародного розвитку (КАМР) Німеччина Програма розвитку ООН (ПРООН) МФК Нідерланди Швейцарія</p>
<p><i>1.2. А. Розбудова економіки знань</i></p> <p>Основні показники:</p> <ul style="list-style-type: none"> – збільшення загальних інвестицій у наукові дослідження та розробки з 1,26% до 1,5% ВВП; – зростання частки високотехнологічного експорту з 13% до 14,5%; – зростання показника користувачів Інтернетом з 70 до 160 осіб на 1000 мешканців 	<ul style="list-style-type: none"> – Розробка та прийняття стратегії економіки знань – Розробка інноваційної стратегії, спрямованої на комерціалізацію існуючих результатів наукових досліджень та розробок 	<p style="text-align: center;"><i>Партнери</i></p> <p>МВФ Канадське агенство міжнародного розвитку (КАМР) Німеччина Програма розвитку ООН (ПРООН) МФК Нідерланди Швейцарія</p>
2. Зниження рівня бідності та зміцнення середнього класу		
<p><i>2.1. А. Розвиток середнього класу</i></p> <p>Основні показники:</p> <ul style="list-style-type: none"> – підвищення рівня життя працюючого населення завдяки збільшенню реальної зпобітної плати на 57 % 	<ul style="list-style-type: none"> – Перерозподіл балансу податкового тягаря на оплату праці як компонент всебічної податкової реформи – Запровадження нового Кодексу законів про працю, що забезпечить гнучкість ринку праці 	<p style="text-align: center;">МБРР</p> <p style="text-align: center;">Поточна діяльність <i>ПСП II</i></p> <p style="text-align: center;"><i>Пропонована діяльність</i></p> <p>ПСП III, IV, V <i>Аналітична та консультативна діяльність</i> Дослідження ринку праці Оцінка рівня бідності</p> <p style="text-align: center;"><i>Партнери</i></p> <p>СОТ, ТАСІС</p>

Продовж. табл. III. 1

<p>2.2. А. Зменшення частки бідних, які живуть за національною межею бідності з 27,7% до 23,7%</p>	<p>– Перегляд стратегії подолання бідності та її впровадження – Застосування уніфікованої методології адресної допомоги до усіх програм соціальної допомоги та перехід субсидій у виключну грошову форму</p>	<p>МБРР Поточна діяльність ПСП II, SIARP, SPRAP, ФСІ Пропонована діяльність ПСП III, IV, V Розвиток села Проект з впровадження пенсійної реформи Аналітична та консультаційна діяльність</p>
<p>Б. Зменшення бідності серед сільського населення Зменшення рівня бідності серед населення похилого віку до менше 25% від кількості таких осіб</p>	<p>– Розробка та впровадження стратегії розвитку села й пенсійної реформи</p>	<p>Дослідження ринку праці Оцінка рівня бідності Партнери ПРООН, Управління міжнародного розвитку (УМР)</p>
3. Всебічний та гармонійний розвиток людини		
<p>3.1. А. Покращення доступу до освіти та охорони здоров'я Основні показники – зменшення материнської та дитячої смерті (до 5 років) відповідно з 21,8 до 20,3 та з 13,5 до 12,8 проміле на 100 тис народжених; – зменшення кількості випадків на СНІД та туберкульоз відповідно з 1,7 до 0,7 та з 75,6 до 56,4 на 100 тис.; – покращення доступу до якісної освіти – зростання рівня охоплення середньою освітою та частки тих, які отримали цю освіту (з 99,2% до 99,5% та з 90% до 95%)</p>	<p>– Ухвалення та впровадження обласних планів організації регіональної первинної медичної допомоги – Впровадження стратегій боротьби із захворюванням на туберкульоз та ВІЛ/СНІД, з охорони здоров'я, освіти – Запровадження нових програм освіти згідно з вимогами стандартів ЄС та інші</p>	<p>МБРР Поточна діяльність ПСП II, ФСІ Фонд кредитування муніципального розвитку (ФКМР) Проект здійснення контролю за туберкульозом та СНІД Пропонована діяльність ПСП III, IV, V Проект кредитування муніципального розвитку Проект рівного доступу до якісної освіти Реформа системи охорони здоров'я Партнери КАМР, УМР, ПРООН, Шведське управління міжнародного розвитку (ШУМР), ВООЗ, ДФ ООН, Комісія ООН з контролю за СНІД</p>
<p>3.2. А. Покращення доступу до якісної води Основні показники – підвищення частки населення, яке користується водою, яка б відповідала національним стандартам до 88% у містах та до 54 % у селі</p>	<p>– Впровадження Національної стратегії водопостачання та водовідведення</p>	<p>МБРР Проект водопостачання та каналізації м. Львова Партнери ШУМР, ПРООН</p>
4. Захист навколишнього середовища		
<p>4.1. А. Підвищення екологічної політики та регулятивної бази як рушійної сили технологічних інновацій Основні показники: – зменшення показника викидів CO₂ на душу населення та інші</p>	<p>– Розробка та впровадження національної стратегії захисту довкілля – Підвищення показника дотримання нормативних актів у сфері екології</p>	<p>МБРР Поточна діяльність ПСП II Пропонована діяльність ПСП III, IV, V Партнери ПРООН, ПРООН з питань навколишнього середовища, ТАСІС</p>

5. Поступова інтеграція у світову економічну та фінансову системи		
<p>5.1. А. Зростання обсягів торгівлі з новими торговими партнерами Основні показники: – поступ в ухваленні вимог ЄС</p> <p>В. Підвищення зусиль у напрямку вступу до СОТ та зростання частки експорту до країн ЄС</p>	<p>– Затвердження та впровадження плану заходів на гармонізацію правової бази та стандартів ЄС; – Оцінка відповідальності українського законодавства до вимог СОТ та економічних наслідків вступу до СОТ при наданні технічної допомоги та інші</p>	<p>МБРР Поточна діяльність ПСП II Пропонована діяльність ПСП III, IV, V Реформа енергетичної галузі Позика за гнучкою схемою Пілотна програма інтеграції у ЄС Аналітична та консультативна діяльність Технічна допомога в питаннях торгівлі Партнери УМР, ТАСІС, КАМР, АМР США</p>
6. Зменшення регіональх дисбалансів		
<p>6.1. А. Створення умов та мотивів для гармонійного розвитку регіонів та зменшення міжрегіональної диференціації доходів</p>	<p>– Ухвалення та впровадження Національної стратегії розвитку регіонів й зменшення кількості депресивних територій</p>	<p>МБРР Поточна діяльність ПСП II, ФКМР Пропонована діяльність ПСП III, IV, V Розвиток регіонів Аналіз аграрної політики Зміцнення організаційного потенціалу Реформа енергетичної галузі Позика за гнучкою схемою Аналітична та консультативна діяльність Технічна допомога в питаннях стратегії розвитку регіонів Дослідження регіонів Оцінка бідності Партнери ПРООН, АМР США, УМР, ШУМР, ТАСІС</p>
7. Ефективність державного управління		
<p>7.1. А. Запровадження принципів відкритості, підзвітності та доброчесності влади перед суспільством</p> <p>Б. Збільшення кількості державних рішень, прийнятих на основі механізму громадських консультацій, нагляду та підзвітності державного сектора за результатами впровадження політики тощо</p>	<p>– Затвердження та впровадження стратегії реформ державного управління, проведення громадських консультацій та інші</p>	<p>МБРР Поточна діяльність ПСП II Пропонована діяльність ПСП III, IV, V Реформа судоустрою Модернізація статистичної системи та системи стандартизації та якості Позика за гнучкою схемою Аналітична та консультативна діяльність Проект “Голос Громадськості” Меморандум з економічного розвитку України Державне управління Технічна допомога на підтримку адміністративної системи Дослідження регіонів Партнери АМР США, ПРООН, УМР, ШУМР, ТАСІС</p>

* Складено автором на основі [164, с. 20–43; 113]

Примітка: 1. Всі індикатори, виражені в цифрах, які необхідно досягнути за період 2004-2007 рр.

Додаток Щ

Таблиця Щ. 1

Запропоновані сценарії надання позик МБРР/МАР на період 2004-2007 рр. [164, с. 27–88]

Сценарії кредитування	2004 р		2005 р		2006 р.		2007 р.	
	Проекти	дол. США	Проекти	дол. США	Проекти	дол. США	Проекти	дол. США
Базовий сценарій	ПСП II	250	ПСП III	300	ПСП IV	300	ПСП V	300
	Модернізація системи статистики для моніторингу результатів	30	Рівний доступ до якісної освіти	80	Реформа держ. управління	50	Позика на модернізацію фінанс. сектора	50
	Довгострокова позика за гнучкою схемою на фінансування розвитку та довгострокового кредитування села	150	Управління реформою соціальної допомоги	60	Пенсійна реформа	100	Пілотний проект європ. Інтеграції	40
	Позика за гнучкою схемою на муніципальний розвиток	75	Позика за гнучк. схемою на реформув. енерг. сектора	250	Інституційний розвиток в галузі екології	50	Продовження пілотного проекту електронного розвитку	75
					Розвиток економіки с/г	150	Реформа системи охорони здоров'я	100
Гранти	Інтегроване управління прибережною зоною	5	Вилучення використання метил броміду	3				
ВСЬОГО - 2410		505		690		650		565
Оптимістичний сценарій	Базовий сценарій плюс		Базовий сценарій плюс ПСП+		Базовий сценарій плюс ПСП+		Базовий сценарій плюс ПСП+	

Продовж. табл. Щ. 1

ВСЬОГО – 3010		505		890		850		765
Песимістич- ний сценарій	Базовий сценарій мінус ПСП II		Базовий сценарій мінус ПСП III Позика за гнучк. схемою на реформ. енерг. сектора		Базовий сценарій мінус ПСП IV Пенсійна реформа		Базовий сценарій мінус ПСП V Модернізація фін. сектора Реформа системи охорони здоров'я	
ВСЬОГО – 760		255		140		250		115

Додаток Ю

Таблиця Ю. 1

Обсяги надання технічної допомоги з боку уряду США станом на 2005 р.*

Основні проекти	Сума виділеної допомоги з боку уряду США, млн. дол.США
1. Проекти в рамках "Акту на підтримку свободи"	79,2
2. Проекти з питань безпеки	25,5
3. Проекти з охорони здоров'я дітей та боротьби з ВІЛ/ СНІДом	2,2
4. Проекти спрямовані на діяльність Корпусу Миру США в Україні	4,64
5. Проекти з питань соціально-економічних реформ	42,38
6. Проекти з питань безпеки, стабільності, правозахисту	61,98
7. Міжсекторальні проекти та інші	3,67
8. Гуманітарні проекти	1,33

*Складено за даними Міністерства економіки України: <http://me.kmu.gov.ua/>

Додаток Я

Таблиця Я. 1

Основні напрями та обсяги надання технічної допомоги

з боку десяти урядових донорських установ США станом на 15.08.2005 р*.

№ п/п	Урядова донорська установа США	Кількість проектів (програм)	Вартість (дол.США)	Основні напрями надання допомоги
1.	Агентство США з міжнародного розвитку	42	213 009 539	1) поліпшення інвестиційного клімату; 2) прискорення розвитку малого та середнього бізнесу й сільського господарства; 3) підвищення участі громадян України у розбудові демократії та економіки; 4) підвищення ефективності й прозорості роботи органів державної влади та їх відповідальності перед громадянами; 5) покращення соціальних умов та здоров'я громадян.
2.	Департамент енергетики США	17	80 318 706	1) експлуатаційна безпека АЕС; 2) фізичний захист АЕС; 3) технічна підтримка тренажерів для українських АЕС та навчання персоналу; 4) технічна підтримка систем безпеки АЕС; 5) оцінка безпеки АЕС; 6) кваліфікація ядерного палива; 7) технічна підтримка Державного Комітету ядерного регулювання України.
3.	Державний Департамент США	8	19 206 685	1) навчання з питань боротьби зі злочинністю; 2) дослідницькі програми; 3) підтримка наукових обмінів; 4) міжнародні військові обміни; 5) навчання.
4.	Агентство по торгівлі та розвитку	1	666 830	1) проведення техніко-економічного обґрунтування проектів.
5.	Міністерство фінансів США	1	2 393 600	1) консультаційні послуги в сфері макроекономічної; бюджетної; фінансової; податкової політики та питань управління державним боргом.
6.	Міністерство оборони США	3	37 579 607	1) ліквідація стратегічної ядерної зброї; 2) запобігання розповсюдженню зброї масового знищення.
7.	Корпус Миру США	2	10 440 000	1) через американських добровольців українські установи мають вивчати західний досвід ведення бізнесу та українські фахівці підвищувати рівень знань англійської мови; 2) пропаганда здорового способу життя серед молоді (починаючи з середньої школи).
8.	Комісія США з ядерного регулювання	1	1 620 000	—
9.	Міністерство праці США	2	3 150 000	1) профілактика та навчання у виробничому середовищі, спрямованих на боротьбу із ВЛ/СНДом; 2) зниження рівня смертельного травматизму на вугільних шахтах України.
10.	Національний фонд підтримки демократії	1	367 057	1) демократичний профспілковий розвиток в Україні.
ВСЬОГО:		78	368 752 024,00	

*Складено за даними Міністерства економіки України: <http://me.kmu.gov.ua/>

Огляд міжнародної технічної допомоги Україні з боку основних країн-донорів та міжнародних організацій [58]

Країни-донори/міжнародні організації	Основні напрями	Обсяги допомоги / реалізація проектів
1. Канадське агентство з міжнародного розвитку (КАМР) - Стратегія Канадської допомоги щодо України на 2002-2006 рр.	1) перехід до ринкової економіки (підтримка малого та середнього бізнесу, створення умов для заохочення приватних інвестицій); 2) протидія корупції, реформа державного управління, правова реформа, розбудова громадянського суспільства тощо; 3) реформа соціального сектора; 4) реформа сільського господарства; 5) екологічний захист; 6) гендерні питання.	Починаючи з 1991 р. і по 15.08.2005 р. було здійснено близько 200 проектів та за ці роки співробітництва (за офіційною інформацією КАМР) було виділено 261 млн. дол. на двосторонні програми з Україною, включаючи 171 млн. дол. на технічну співпрацю. 15.08.2005 р. впроваджувалося 22 проекти канадської допомоги, які в цілому відповідали пріоритетам Стратегії залучення міжнародної технічної допомоги на 2005-2007 рр.
2. Японія	1) підтримка економічних реформ; 2) розвиток банківсько-фінансового сектору; 3) реструктуризація промислової політики; 4) розвиток культури та мистецтва; 5) охорона навколишнього середовища; 6) охорона здоров'я.	З 1998 р. по 15.08. 2005 р. загальний обсяг технічної допомоги (грантів) на двосторонній основі складав біля 1,5 млрд. яп. ієн (більше 13 млн. дол. США). За даний період між Україною та Японією було підписано 8 міжурядових угод щодо надання грантів (7 культурних та 1 грант загального типу).
3. Німеччина	1) макроекономічна стабілізація, встановлення ринкових відносин в суспільстві, забезпечення заходів соціальної підтримки; 2) вирішення проблем приватизації, підвищення кваліфікації підприємців та ефективності нових підприємств.	В рамках програми "Трансформ" протягом 1994 - 2001 рр. урядом Німеччини було виділено 200 млн. німецьких марок, а за період 2002-2004 рр.- близько 15 млн.євро. Станом на серпень 2005р. було реалізовано більш ніж 170 проектів.
4. Велика Британія	1) виконання положень Угоди про партнерство та співробітництво з ЄС; 2) підвищення рівня життя населення України; 3) створення більш розвинутої та прозорої демократії; 4) вступ країни до СОТ; 5) зміцнення здатності державних установ забезпечувати соціально-економічний розвиток; 6) підтримка зусиль України щодо подолання негативних наслідків розширення ЄС.	Щороку Уряд Великої Британії надає технічну допомогу в розмірі близько 9,25 млн. фунтів стерлінгів. Станом на серпень 2005 р. впроваджено понад 50 проектів.
5. Нідерланди	1) програма PSO (програма співробітництва Нідерландів з країнами Центральної й Східної Європи та СНД): промисловість та технології; сільське господарство; 2) програма технічної допомоги неекономічного характеру MATRA: засоби масової інформації; культура; права людини; охорона навколишнього середовища; юриспруденція; житло та охорона здоров'я.	В рамках програми PSO протягом останніх 10 р. в Україні були успішно впроваджені/або впроваджуються 90 проектів в розмірі понад 55 млн. євро. Щороку в рамках програми MATRA надається близько 3 млн. євро.
6. Швейцарія	1) охорона здоров'я та соціальний розвиток; 2) стале використання природних ресурсів; 3) влада та права людини; 4) економічний розвиток та інтеграція.	З 1997 р. в Україні було реалізовано та знаходиться на стадії виконання близько 20 проектів в розмірі понад 45 млн. швейцарських франків. На 2002 – 2006 рр. бюджет програми складав близько 24 млн. швейцарських франків.
7. Швеція	1) спільна безпека; 2) поглиблення демократії; 3) економічна трансформація; 4) соціальна безпека; 5) навколишнє середовище; 6) освіта та наукові дослідження.	Для реалізації проектів технічної допомоги в Україні впродовж 1992-2005 рр. Швецією було виділено 386 млн. шведських крон.
8. Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР)	1) розвиток державного сектору (інституційні та структурні реформи в Україні); 2) розвиток фінансового сектору; 3) розвиток енергетичного сектору; 4) соціальний сектор; 5) екологія та охорона довкілля; 6) розвиток підприємницької діяльності.	Станом на серпень 2005 р. впроваджувалося 14 зареєстрованих проектів в розмірі 40 млн. дол. США.

Продовж. табл. А. 2

9.Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР)	1) допомога в підготовці до зняття і зняття енергоблоків Чорнобильської АЕС з експлуатації та перетворення об'єкта "Укриття" на екологічно безпечну систему.	Станом на серпень 2005 р. впроваджувалося 9 зареєстрованих проектів на загальну вартість понад 600 млн.євро.
10. Програма розвитку Об'єднаних Націй (ПРООН)	1) демократичне державне управління; 2) подолання бідності; 3) боротьба з ВІЛ/СНІДом та вирішення інших мультисекторальних проблем; 4) розвиток інформаційних та комунікаційних технологій; 5) енергозбереження та охорона довкілля.	На серпень 2005 р. впроваджувалося 30 зареєстрованих проектів на загальну суму вартістю понад 29,3 млн. дол. США.

Додаток Б. 2.3

Таблиця Б. 2

Пріоритетні напрями залучення міжнародної технічної допомоги на 2005-2007 рр.

Пріоритетні напрями	Донори
– підвищення конкурентоспроможності національної економіки, забезпечення сталих темпів економічного зростання, впровадження інноваційної моделі її розвитку	США, ЄБРР, МБРР, МАГАТЕ, Комісія ЄС, ЮНІДО, Канада, Великобританія, Німеччина, Франція, Швеція, Швейцарія, Нідерланди, Чеська Республіка
– забезпечення вступу України до СОТ, здійснення європейської та євроатлантичної інтеграції	США, Великобританія, Комісія ЄС
– створення сприятливого підприємницького середовища, розвиток малого та середнього бізнесу	США, Комісія ЄС, МБРР, Нідерланди, ФРН, Канада
– поглиблення демократичних перетворень, формування інститутів розвинутого громадянського суспільства	США, Комісія ЄС, ПРООН, МБРР, Великобританія, Польща, Німеччина
– досягнення цілей розвитку, визначених у Декларації тисячоліття ООН, зокрема поліпшення соціальних умов та здоров'я громадян України, гуманітарний розвиток	США, Комісія ЄС, ООН, МБРР, МАГАТЕ, Великобританія, Німеччина, Італія, Франція
– підвищення рівня екологічної, ядерної та радіаційної безпеки, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи	США, ЄБРР, МБРР, МАГАТЕ, Комісія ЄС, ПРООН, Великобританія, Німеччина, Австрія, Данія, Франція, Швеція, Нідерланди
– гарантування безпеки та захисту держави і громадян	США, Комісія ЄС, ООН, Франція, Іспанія
– розвиток державної регіональної політики, проведення адміністративно-територіальної реформи	Комісія ЄС, Німеччина, Нідерланди, Великобританія, Швеція, МБРР.

Джерело : за даними Міністерства економіки України: <http://me.kmu.gov.ua/>

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. АМР США визначає пріоритетні напрямки допомоги на 2004 р. [Електронний рнкурс] / Форум місц. екон. розвитку. – Режим доступу : <http://led.org.ua/ukr/news/aid>. – Назва з титул. екрана.
2. Андрійчук О. Гранти в Україні: дякую за обід, що наївся дармоїд / О. Андрійчук // Дзеркало тижня. – 2006. – 13 травня. – С. 19.
3. Аристотель. Политика: собрание сочинений / Аристотель. – М. : 1983. – (Сочинения : в 4 т. / Аристотель ; Т. 2).
4. Архангельський Ю. Бідність в Україні. Причини і способи подолання / Ю. Архангельський, Ж. Архангельська // Віче. – 2001. – № 11. – С. 46–56.
5. Архангельський Ю. Дієві чинники зменшення бідності в Україні / Ю. Архангельський, Ю. Мотиченко // Україна: аспекти праці. – 2005. – № 1. – С.35–40.
6. Архангельський Ю. Бідність, податки та економічне зростання / Ю. Архангельський, О. Радзієвський, А. Алексєєв // Економіка України. – 2006. – № 5. – С. 63–69.
7. Баланда А. Доходи населення в контексті безпечного розвитку особи та суспільства / А. Баланда // Україна: аспекти праці. – 2006. – № 5. – С. 3–7.
8. Баланда А. Інститут мінімальної заробітної плати: світовий досвід встановлення та проблеми України / А. Баланда, О. Варецька // Україна: аспекти праці. – 2005. – № 4. – С. 38–44.
9. Барсуков А. В. Соціальна політика країн ЄС / А. В. Барсуков // Формування ринкових відносин в Україні. – 2005. – № 2. – С. 49–53.
10. Берданова О. Методологічні аспекти оцінки масштабів бідності в Україні / О. Берданова // Вісник Національної академії державного управління. – 2004. – № 2. – С. 49–54.
11. Бердсолл Н. Усиление неравенства в новой глобальной экономике / Н. Бердсолл // Вопросы экономики. – 2006. – 4 апреля. – С. 84–89.
12. Бідність в Україні: проблеми виміру та аналізу. Загальні положення про спадкування. – К. : ”ПРОФІНФОРМ” ФПУ, 2004. – 48 с.

13. Білорус О. Г. Глобалізація і безпека розвитку / О. Г. Білорус. – К. : Основи, 2001. – 733 с.
14. Блинов А. Проблема бедности в России и в Украине / А. Блинов, А. Сидорова // *Економист*. – 2006. – № 3. – С.21–23.
15. Боднар І. К. Науково-методичні підходи щодо визначення середнього класу в Україні / І. К. Боднар, Г. В. Ярошенко, Є. О. Бугаєнко // *Формування ринкових відносин в Україні*. – 2003. – № 11. – С. 35–42.
16. Боутон Дж. М. МВФ. Ретроспективный взгляд / Дж. М. Боутон, М. Камдессю // *Финансы и развитие*. – 2000. – Март. – С. 2–6.
17. Бочковський О. Вступ до націології / О. Бочковський. – К. : Генеза, 1998. – С. 10.
18. Браун С. Іноземна допомога на практиці / С. Браун; [пер. з англ. О. Матвієнко]. – К. : Основи, 1994. – 183 с.
19. Британці та українці разом виробляють стратегію технічної допомоги // *Вісник Центру* / за ред. М. Мельник. – 2001. – 23 липня. – № 117. – С. 1–2. – (Інформаційний бюлетень Міжнародного центру перспективних досліджень).
20. Будзан Б. Менеджмент в Україні: сучасність і перспективи / Б. Будзан. – К. : Основи, 2001. – 71 с.
21. Будзан Б. Чому Україна бідна: деякі хибні стереотипи: макроекономіка / Б. Будзан // *Економічний часопис – XXI*. – 2002. – №1. – С. 31–35.
22. Бурлай Т. В. Критерії оцінки перспектив конвергенції перехідних економік / Т. В. Бурлай // *Економіка і прогнозування*. – 2005. – Січень-березень. – С. 45–64.
23. Бюджет 2005 // *Економист*. – 2006. – № 1. – С. 47.
24. Валентей С. Отчет консультативной комиссии Конгресса США по международным финансовым организациям / С. Валентей, Л. Нестеров ; [пер. с англ. Т. Харитоновой] // *Вопросы экономики*. – 2002. – № 3. – С. 65–77.
25. Великий В. М. Підготовка економістів-соціальних педагогів до подолання бідності населення [Електронний ресурс] / В. М. Великий. – Режим доступу : <http://www.socwd.uzhgorod.ua/articles/10.htm>. – Назва з титул. екрана.
26. Взаємодія з міжнародними фінансовими організаціями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ua.kiev.ua/esdp/>. – Назва з титул. екрана.

27. Вишневецкая Н. Рынок рабочей силы в ретроспективе XX столетия / Н. Вишневецкая // Мировая экономика и международные отношения. – 2001. – № 9. – С. 52–61.
28. Вовк В. Перспектива для України: тези до доктрини модернізації суспільства [Електронний ресурс] / В. Вовк / Ін-т громад. суспільства. – К. : Основи, 1999. – Режим доступу : <http://online.km.ua/igs/perspect.html>. – Назва з титул. екрана.
29. Воля України подолати бідність – значний крок на шляху досягнення Цілей розвитку тисячоліття [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.un.kiev.ua/ua/pressroom/news/280. – Назва з титул. екрана.
30. Вулфенсон Дж. Оглядываясь в прошлое, заглядывая в будущее. Развитие и сокращение масштабов бедности / Дж. Вулфенсон, Ф. Бургиньон / Международный банк реконструкции и развития, Всемирный банк. – 2004. – 38 с.
31. Вулфенсон Дж. Послание Президента Всемирного Банка и председателя совета исполнительных директоров / Дж. Вулфенсон // Международная экономика. – 2005. – № 6. – С. 63–69.
32. Вулфенсон Дж. Тероризм і бідність [Електронний ресурс] / Дж. Вулфенсон // День. – 2001. – № 190. – С. 1–5. – Режим доступу до журн. : <http://webcolo.day.kiev.ua/2001/190/notabene/nb2.htm>.
33. Галабуда Г. Україна і Міжнародний Валютний Фонд: досвід і перспективи співпраці / Г. Галабуда // Економіст. – 2003. – № 8. – С. 52–54.
34. Геєць В. І. Перехідна економіка / В. І. Геєць. – К., 2003. – 371 с.
35. Гільярд П. Важливою є різниця між багатими і бідними [Електронний ресурс] / П. Гільярд. – Режим доступу : <http://icps.com.ua/doc/w13-ukr.doc>. – Назва з титул. екрана.
36. Глобальні трансформації і стратегії розвитку : моногр. / НАН України, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин ; [наук. ред. О. Г. Білорус]. – К. : Віпол, 1998. – 416 с.
37. Гольда А. Зарубіжний досвід мотивації праці трудового потенціалу в умовах ринкової економіки / А. Гольда // Формування ринкових відносин в Україні. – 2004. – № 2 – С. 94–97.

38. Гриненко А. М. Соціальна політика : навч.-метод. посіб. [для самот. вивчення дисципліни] / А. М. Гриненко – К. : КНЕУ, 2004. – 309 с.
39. Джефрі С. Географія багатства та бідності / С. Джефрі, Е. Меллінгер, Дж. Геллан // Світ науки. – 2001. – № 5. – С. 98–103.
40. Додаткові матеріали. Проект Державної стратегії регіонального розвитку України у 2004–2015 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/book/varnaly/index.htm>. – Назва з титул. екрана.
41. Доллар Д. Экономический рост приносит пользу бедным / Д. Доллар, А. Край // Трансформация. – 2000. – Апрель – С. 12–15.
42. Доповідь про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році // Економіст. – 2006. – № 2. – С. 46–49.
43. Економічна енциклопедія : у 3 т. Т 1. / відп. ред. С. В. Мочерний. – К. : Академія, 2002.
44. Економічний словник-довідник / За ред. С. В. Мочерного. – К. : Femina, 1995. – 88 с.
45. Єрохін С. А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект) : моногр. / С. Єрохін. – К. : Світ знань, 2002. – 528 с.
46. Жаліло Я. А. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика : моногр. / Я. А. Жаліло – К. : НІСД, 2003. – 368 с. – (Серія : Економічні стратегії ; вип. 8).
47. Жаліло Я. А. Економічна стратегія держави у нестабільних ринкових економічних системах / Я. А. Жаліло – К. : НІСД, 1998. – 142 с. – (Серія : Економічні стратегії ; вип. 6).
48. Жаліло Я. Економічна стратегія як категорія сучасної економічної науки / Я. Жаліло // Економіка України. – 2005. – № 1. – С. 19–27.
49. Жаліло Я. А. Регулювання ринкової економіки: сучасний досвід розвинених країн / Я. А. Жаліло – К. : НІСД, 1996. – 86 с. – (Серія : Економічні стратегії ; вип. 1).
50. Жебрівський П. Україна над прірвою соціальної катастрофи [Електронний ресурс] / П. Жебрівський // Акценти. – 2004. – 16 липня. – № 29. – Режим доступу до журн. : <http://www.ivn.com.ua/vs/index>.

51. Загальна оцінка країни Україна. – К. : Агенство ООН в Україні, 2004. – Жовтень. – 129 с.
52. Зайцева Л. М. Методологічні підходи до оцінки рівня соціального розвитку регіонів України / Л. М. Зайцева, І. Е. Польська // Вісник Дніпропетровського державного фінансово-економічного інституту. – 2003. – № 2. – С. 19–26. – (Економічні науки).
53. Зайцева Л. Тенденції соціального розвитку регіонів України / Л. Зайцева, І. Польська // Економіка України. – 2003. – № 5. – С. 67–73.
54. Заходи щодо реалізації в 2004 році другого етапу Стратегії подолання бідності // Офіційний вісник України. – 2003. – № 52. – С. 301–308.
55. Іваніненко-Свиницька І. Є. Співробітництво України з міжнародними фінансовими організаціями / І. Є. Іваніненко-Свиницька // Фінанси України. – 2002. – № 8. – С. 54–59.
56. Инвестиционные займы и займы на цели развития [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/PROJECTS/>. – Назва з титул. екрана.
57. Інформаційно-аналітичні матеріали з питань рівня життя населення України (за даними Департаменту стратегії соціального розвитку Міністерства праці та соціальної політики України) / Управл. апарату Федерації Профспілок України з питань соц. захисту членів профспілок. – К., 2005. – Березень. – 18 с.
58. Інформаційно-аналітичні матеріали щодо техніко-економічного співробітництва України з країнами та міжнародними організаціями, які є донорами міжнародної технічної допомоги [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://me.kmu.gov.ua/control/uk/index>. – Назва з титул. екрана.
59. Інформація про країну [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://web.worldbank.org/wbsite/external/countries/>. – Назва з титул. екрана.
60. Исраелян Е. В. Канада и помощь международному развитию / Е. В. Исраелян, П.В. Тесленко // США. Канада. – 2004. – № 2. – С. 29–31.
61. Кисельова Ю. Наша бідність – між розрахунками та політикою [Електронний ресурс] / Ю. Кисельова // Research Update. – 2003. – № 40. – Режим доступу до журн. : <http://www.ucipr.kiev.ua>.

62. Киреев А. П. Международная экономика : учеб. пособ. [для вузов] : в 2 ч. / А. П. Киреев. – М. : Международные отношения, 2001. Ч. 1 : Международная микроэкономика: движение товаров и факторов производства. – 2001. – 416 с.
63. Кір'ян Т. Насущні проблеми соціальної політики та шляхи їх вирішення / Т. Кір'ян, М. Шаповал // Україна: аспекти праці. – 2006. – № 6. – С. 3–6.
64. Кістерський Л. Ефективність міжнародної технічної допомоги Україні / Л. Кістерський, І. Скребцов, Т. Липова // Економіка України. – 2003. – № 5. – С. 74–78.
65. Ковбасюк Ю. Міжнародні фінансові організації в подоланні бідності в країнах з перехідними економіками / Ю. Ковбасюк // Вісник Української академії державного управління. – 2002. – № 4. – С. 166–171.
66. Колосова В. П. Особливості кредитування Світовим Банком країн із перехідною економікою / В. П. Колосова // Фінанси України. – 2002. – № 8. – С. 48–53.
67. Комар Н. В. Актуальні питання реформування внутрішньої політики подолання бідності в Україні / Н. В. Комар // Наука молода. – 2004. – № 2. – С. 167–170.
68. Комар Н. В. Використання міжнародної допомоги з метою скорочення бідності / Н. В. Комар // Галицький вісник. – 2006. – № 2. – С. 50–55.
69. Комар Н. В. Виявлення специфічних особливостей бідності в Україні / Н. В. Комар // Соціально-економічні, політичні та культурні оцінки і прогнози на рубежі двох тисячоліть : зб. тез доповідей V Міжнар. наук.-теор. конф. студ., аспірантів та молодих вчених. Ч. 1 / за наук. ред З. В. Гуцайлюка. – Тернопіль, 2007. – С. 43–45.
70. Комар Н. В. Глобальна проблема бідності у контексті міжнародної політики / Н. В. Комар, В. В. Мельник // Вісник Тернопільської академії народного господарства. – 2004. – № 2. – С. 135–143.
71. Комар Н. В. Дискусійні аспекти впливу економічного зростання на скорочення бідності та розподіл доходів всередині країн, що розвиваються / Н. В. Комар, В. В. Адамик // Економіка країн євразійського та африканського континентів і Україна : зб. тез доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. студ. та молодих вчених / за наук. ред. Д. В. Гаргули. – Тернопіль : Екон. думка, – 2007. – С. 95–98.

72. Комар Н. В. До питання реалізації Стратегії подолання бідності в Україні / Н. В. Комар // Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті : зб. тез доповідей Четвертої міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених . Ч.1 / за наук. ред. Г. Л. Монастирського. – Тернопіль : Екон. думка, 2007. – С. 76–78.

73. Комар Н. В. Критерії визначення бідності: світова та вітчизняна практика / Н. В. Комар, В. В. Мельник // Наука молода. – 2005. – № 3. – С. 30–34.

74. Комар Н. В. Оцінка ефективності стратегії подолання бідності в Україні з врахуванням вимог євроінтеграційних тенденцій / Н. В. Комар // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. Вип. 227. Т. II. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2007. – С. 401–409.

75. Комар Н. В. Оцінювання міжнародної технічної допомоги на предмет ефективності для подолання бідності в Україні / Н. В. Комар // Інтеграція України у світовий економічний простір : зб. тез доповідей II Міжнар. наук.-практ. конф. студ. та молодих вчених / за наук. ред. Д. В. Гаргули, Р. Б. Окрепкого. – Тернопіль : Екон. думка, 2008. – С. 219–222.

76. Комар Н. В. Подолання бідності в контексті випереджаючого економічного зростання / Н. В. Комар, М. В. Лизун // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. – 2005. – № 19. – С. 29–32. – (Серія "Економіка").

77. Комар Н. В. Подолання бідності через підвищення соціальних стандартів в Україні / Н. В. Комар // Особливості інтеграції України в світовий економічний та політико-правовий простір : матеріали Другої всеукр. наук.-практ. конф. студ., аспірантів та молодих вчених . – Маріуполь, 2006. – С. 259–260.

78. Комар Н. В. Причини та наслідки бідності в Україні в контексті світових стандартів / Н. В. Комар // Вісник Донецького національного університету. – 2007. – № 1. – С.164–171. – (Серія В "Економіка і право").

79. Комар Н.В. Проблема бідності в умовах глобалізації світового розвитку / Н. В. Комар // Управління регіональним економічним розвитком в контексті сучасних процесів міжнародної інтеграції : зб. тез доповідей Всеукр. міжвуз. наук. конф. студ. та молодих науковців. – Івано-Франківськ, 2005. – С. 74–78.

80. Комар Н. В. Розв'язання проблеми бідності в системі міжнародної допомоги / Н. В. Комар // Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: зб. тез доповідей Третьої міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених. Ч. 1 / за наук. ред. Г. Л. Монастирського. – Тернопіль : Екон. думка, 2006. – С. 73–75.

81. Комар Н. В. Світовий досвід з подолання бідності: уроки для України / Н. В. Комар // Соціально-економічні, політичні та культурні оцінки і прогнози на рубежі двох тисячоліть : зб. тез доповідей IV Міжнар. наук.-теор. конф. студ., аспірантів та молодих вчених. Ч. 1 / за наук. ред. З. В. Гуцайлюка. – Тернопіль : Екон. думка, 2006. – С. 43–45.

82. Комар Н. В. Соціально-економічна нерівність періоду ринкових трансформацій та способи її подолання / Н. В. Комар, В. В. Мельник // Вісник Тернопільського державного економічного університету. – 2006. – № 5-1. – С. 110–117.

83. Комар Н. В. Теоретичне обґрунтування поняття бідності в контексті розробки стратегії її подолання / Н. В. Комар // Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації : зб. тез доповідей Другої міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених. Ч. 1 / за наук. ред. Г. Л. Монастирського. – Тернопіль : Екон. думка, 2005. – С. 47–49.

84. Курс на подолання бідності // Соціальна політика. – 2004. – 26 лютого. – № 8. – С. 1–2.

85. Куценко В. Соціально-економічна модифікація в контексті побудови соціальної держави в Україні / В. Куценко // Економіка України. – 2004. – № 11. – С. 77–85.

86. Кушлин В. Стратегия развития и ее цели / В. Кушлин // Экономист. – 2006. – № 1. – С. 3.

87. Лапшина І. А. Розвиток людського капіталу України в процесі поглиблення євроінтеграції : моногр. – Львів : НІСД, 2008. – 332 с.

88. Лібанова Е. М. Економічна оцінка бідності в Україні / Е. М. Лібанова // Україна: формування основи для стабільного зростання. Меморандум про економічний розвиток. Світовий Банк. Дослідження економік країн світу. Т. 2. – 2004. – Жовтень – С. 50–84.

89. Лібанова Е. Подолання бідності: погляд науковця [Електронний ресурс] / Е. Лібанова // Урядовий портал. – 2004. – 21 грудня. – Режим доступу до журн. : <http://aref.com.ua/22/htm>.
90. Лібанова Е. Складові добробуту і бідності / Е. Лібанова // Соціальний захист. – 2004. – № 5. – С. 38–42.
91. Лібанова Е. Соціальна політика подолання бідності [Електронний ресурс] / Е. Лібанова. – Режим доступу : www.opposition.org.ua. – Назва з титул. екрана.
92. Ломакин В. К. Мировая экономика : учеб. [для вузов] / В. К. Ломакин. – М. : ЮНИТИ, 2000. – 727 с.
93. Лустинг Н. Сокращение бедности / Н. Лустинг, О. Ариас // Финансы и развитие. – 2000. – № 1. – С. 30–33.
94. Ляхович Г. Пріоритетні напрямки розвитку соціального захисту населення з врахуванням світового досвіду / Г. Ляхович // Вісник Тернопільської академії народного господарства. – 2001. – № 18. – С. 229–235.
95. Майєр Дж. М. Міжнародне середовище бізнесу: конкуренція та регулювання у глобальній економіці / Дж. М. Майєр, Д. Олесневич ; [пер. з англ.]. – К. : Либідь, 2002. – 703 с.
96. Майєр Дж. М. Основні проблеми економіки розвитку / Дж. М. Майєр, Дж. Е. Раух, А. С. Філіпенко. – К. : Либідь, 2003. – 688 с.
97. Макєєв С. Диференціація доходів та споживання в Україні: на шляху до бідності / С. Макєєв, Н. Харченко // Політичний портрет України. – 1998. – № 19. – С. 1–12.
98. Макконнелл К. Р. Экономикс : в 2 т. / К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю. – М. : Республика, 1992. – 283 с.
99. Мандибура В. О. Рівень життя населення України та проблеми реформування механізмів його регулювання / В. О. Мандибура. – К. : Парлам. вид-во, 1998. – 256 с.
100. Мартыненко И. Н. Особенности деятельности Всемирного банка в Украине / И. Н. Мартыненко // Вісник економічної науки України. – 2005. – № 2. – С. 118–124.

101. Мельник В. Інноваційне зростання як альтернатива зовнішніх запозичень капіталу / В. Мельник // Вісник Тернопільської академії народного господарства. – 2004 – № 5-1. – С. 115–121.
102. Мельник А. Ф. Проблема зниження бідності в контексте європейських інтеграційних процесів / А. Ф. Мельник, В. В. Мельник // Central and Eastern Europe at the Threshold of European Union – an Opening Balance. – Warsaw, 2004. – P. 51–60.
103. Мельниченко О. Концептуальні засади формування Стратегії запобігання бідності / О. Мельниченко // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2005. – № 4. – С. 118–124.
104. Мэнкью Н. Г. Макроэкономика / Н. Г. Мэнкью. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – 736 с.
105. Методика комплексної оцінки бідності за № 401/6688. – 2002. – 26 квітня – 18 с.
106. Ми – лише 70-ті // Нова. – 2004. – Липень. – С. 6.
107. Миргородська Л. Оцінка потенціалу заощаджень населення України / Л. Миргородська // Економіст. – 2006. – № 1. – С. 35–37.
108. Михайлина Д. Глобальні вимоги транснаціоналізації людського фактора / Д. Михайлина // Україна: аспекти праці. – 2004. – № 7. – С. 46–48.
109. Міжнародна економіка: підруч. / [А. П. Румянцев, Г. Н. Климко, В. В. Рокоча та ін.] ; за ред. А. П. Румянцева. – К. : Знання-Прес, 2003. – 447 с.
110. Міжнародна організація праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.kiev.ua/ua/ilo/>. – Назва з титул. екрана.
111. Міжнародні стратегії економічного розвитку : навч. посіб. / [Ю. Г. Козак, Ю. І. Єхануров, В. В. Ковалевський та ін.] ; за ред. Ю. Г. Козака, Ю. І. Єханурова, В. В. Ковалевського. – К. : Центр навч. літ., 2005. – 353 с.
112. Міжнародні фінанси / за ред. О. І. Рогача. – К. : Либідь, 2003. – 740 с.
113. Міжнародний банк реконструкції та розвитку та Міжнародна фінансова корпорація. Звіт про хід виконання Стратегії допомоги Україні на 2004–2007 рр. / за ред. М. Корчинської, О. Гик / Група управл. проектами в Україні, Білорусі, Молдові, регіоні Європи та Середньої Азії – 2005. – 19 травня. – 37 с.

114. Міжнародний валютний фонд [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://portal.ua.kiev.ua/ua/imf/>. – Назва з титул. екрана.
115. Міністерство Великої Британії у справах міжнародного розвитку: плани щодо співробітництва з Україною в області розвитку [Електронний ресурс] / Посольство Великої Британії в Україні. – Режим доступу : <http://www.britishembassy.gov.ua/servlet/>. – Назва з титул. екрана.
116. Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України / за ред. Ю. Андрійченка, Л. Мусіна, Р. Дорошкевича та ін. / Цілі Розвитку Тисячоліття України. – К., 2003. – С. 3–29.
117. Минцберг Г. Стратегический процесс / Г. Минцберг, Дж. Б. Куинн, С. Гошал. – СПб. : Питер, 2001. – С. 23–34.
118. Мовсесян А. Г. Мировая экономика : учеб. / А. Г. Мовсесян, С. Б. Огнивцев. – М. : Финансы и статистика, 2001. – 656 с.
119. Мосейчук В. Прожитковий мінімум: 409 чи 453? / В. Мосейчук // Дебет-кредит. – 2005. – № 5. – С. 8–9.
120. Мотузка О. М. Законодавчі засади статистики міжнародної технічної допомоги / О. М. Мотузка // Статистика України. – 2005. – № 3. – С. 61–64.
121. Нанівська В. Вплив міжнародної технічної допомоги на здійснення економічних реформ в Україні. Пропозиції щодо покращення результатів співпраці [Електронний ресурс] / В. Нанівська ; Міжнар. центр персп. дослідж. – Режим доступу : www.icps.kiev.ua. – Назва з титул. екрана.
122. Нанівська В. Почему иностранные рекомендации не сработали в Украине? / В. Нанівська // Трансформація. – 1999. – Август. – С. 3–4.
123. Нанівська В. Програми технічної допомоги в Україні: чи можна їх зробити більш ефективними і результативними? [Електронний ресурс] / В. Нанівська ; Міжнар. центр персп. дослідж. – Режим доступу : www.icps.kiev.ua. – Назва з титул. екрана.
124. Нанівська В. Реформа державного управління: до участі громадськості у виробленні політики [Електронний ресурс] / В. Нанівська ; Міжнар. центр персп. дослідж. : презентація на Міжнар. конф. з питань структ. реформ (Київ, 3 груд. 1999 р.). – Режим доступу : www.icps.kiev.ua. – Назва з титул. екрана.

125. Никитенко Н. Бідність у сучасному світі, в Україні, у шахтарському краї [Електронний ресурс] / Н. Никитенко. – Режим доступу : http://rk.org.ua/weblag/3/599_1/html. – Назва з титул. екрана.

126. Новіков В. Концептуальні засади соціально орієнтованої економіки (практика європейських країн) / В. Новіков, З. Сіройч // Україна: аспекти праці. – 2004. – № 6. – С. 30–35.

127. Оверланд И. ОЭСР и помощь развитию коренных народов российского севера / И. Оверланд // Мировая экономика и международные отношения. – 2004. – № 1. – С. 113–115.

128. Овчаренко І. Концептуальні засади реалізації державної політики подолання бідності / І. Овчаренко // Вісник Національного банку України. – 2004. – № 1. – С. 26–28.

129. Опалько В. В. Подолання бідності через розвиток торгових відносин на шляху до ЄС / В. В. Опалько // Вісник Технологічного університету Поділля. – 2004. – № 3. – С. 92–95.

130. Опалько В. В. Показники вимірювання бідності у постсоціалістичних країнах / В. В. Опалько // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 12. – С. 179–185.

131. Основні показники соціального розвитку України / Федерація профспілок України. – К., 2007. – 10 с.

132. Особливості відносин України з міжнародними фінансовими організаціями [Електронний ресурс]. – Ресурс доступу: <http://www.niss.gov.ua/book/rozdil/rozd18.htm>. – Назва з титул. екрана.

133. Пападаскалопулос А. Теоретичні аспекти й емпіричне оцінювання проблеми зростання бідності та нерівності у розподілі доходів / А. Пападаскалопулос, Дж. М. Коррес, Дж. Поліхронопулос // Журнал європейської економіки. – 2003. – Т. 2, № 1. – С. 87–111.

134. Пасічник Ю. В. Фінансова складова соціального добробуту / Ю. В. Пасічник // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – № 4. – С. 111–115.

135. Пасхавер Б. Продовольчий аспект подолання бідності / Б. Пасхавер // Економіка України. – 2004. – № 10. – С. 71–76.

136. Пашковская И. Помощь Европейского Союза иностранным государствам / И. Пашковская // Мировая экономика и международные отношения. – 2006. – № 3. – С. 54–58.

137. Пащук Л. Регіональні аспекти міжнародної донорської та технічної допомоги Україні / Л. Пащук // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – 2004. – № 72. – С. 47–49. – (Економіка).

138. Песоцький М. Бідність не гандж? [Електронний ресурс] / М. Песоцький // Наша газета. – 2002. – № 29. – Режим доступу до газ. : <http://ngplus.com.ua>.

139. Подолання опору [Електронний ресурс] // Профспілкові вісті. – 2004. – 5 листопада. – № 44. – Режим доступу до газ. : <http://www.fpu.org.ua>.

140. Позняк О. В. Проблеми людського розвитку в наукових дослідженнях ради по вивченню продуктивних сил України / О. В. Позняк // Зайнятість та ринок праці. – 2000. – № 11. – С. 127–134.

141. Полозенко Д. Соціальна сфера та її фінансове наповнення / Д. Полозенко // Економіка України. – 2005. – № 5. – С. 83–87.

142. Порфененко М. Бедность в мире: подходы к измерению / М. Порфененко // Международная экономика. – 2005. – № 3. – С. 81–93.

143. Послання Президента // Економіст. – 2004. – № 7. – С. 90–96.

144. Постанова Кабінету Міністрів України № 1001 "Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року" від 21 липня 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nau.kiev.ua/ukr_web/ukrweek/hotline/1.htm. – Назва з титул. екрана.

145. Постанова Кабінету Міністрів України № 829 "Про затвердження Стратегії залучення міжнародної технічної допомоги на 2005–2007 рр." від 30 серпня 2005 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – 16 вересня. – № 35. – С. 83–93.

146. Поступ України до подолання бідності на шляху досягнення Цілей розвитку тисячоліття [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.undpsust.kiev.ua/25zar.htm>. – Назва з титул. екрана.

147. Преллер С. Бедные и богатые в Германии [Електронний ресурс] / С. Преллер. – Режим доступу : http://www.bma.bund.de/de/sicherung/armutsbericht/ARB_Bericht01.pdf. – Назва з титул. екрана.

148. Проекти та програми [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://web.worldbank.org/external/default/>. – Назва з титул. екрана.
149. ПРООН в Україні: будемо краще життя разом [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://portal.ua.kiev.ua/ua/undp/about.php>. – Назва з титул. екрана.
150. ПРООН в Україні. Подолання бідності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.portal.ua.kiev.ua/ua/ga. – Назва з титул. екрана.
151. Разумнова И. И. Американский средний класс в условиях регулируемой экономики / И. И. Разумнова // США. Канада: экономика, политика, культура. – 2004. – № 4. – С. 26.
152. Рамкова програма допомоги ООН для України: 2006–2010 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org.ua/index.php>. – Назва з титул. екрана.
153. Ратленд П. Глобализация и посткоммунизм / П. Ратленд // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 4. – С. 15–18.
154. Ревенко А. Україна: 70-місце у світових координатах людського розвитку. Про що розповіла доповідь ПРООН 2004 року / А. Ревенко // Дзеркало тижня. – 2004. – 31 липня. – № 30 – С. 8.
155. Ревенко А. Чому Україна опинилася на 78 місці у світовому індексі людського розвитку / А. Ревенко // Дзеркало тижня. – 2005. – 24 вересня. – № 37. – С. 11.
156. Роулз Дж. Теорія справедливості / Дж. Роулз. – К. : Основи, 2002. – 112 с.
157. Румянцева Е. Бедность как глобальная проблема / Е. Румянцева // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – № 2. – С. 57–65.
158. Рязанова Н. С. Міжнародні фінанси: навч.-метод. посіб. [для самост. вивч. дисц.] / Н. С. Рязанова. – К. : КНЕУ, 2001. – 119 с.
159. Рязанова Н. Процедури управління проектами МБРР / Н. Рязанова // Економіка та держава. – 2006. – № 5. – С. 15–18.
160. Сабадаш К. Вдосконалення механізмів контролю та ефективності використання коштів позик МБРР / К. Сабадаш // Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентіві України. Вип. 1. – К., 2004. – С. 312–318.

161. Сакс Д. Багаті та бідні: краще рішення – глобальний діалог / Д. Сакс // День. – 2001. – № 115. – С. 5–6.
162. Самуельсон П. А. Экономика / П. А. Самуельсон, В. Д. Нордхаус ; [пер. с англ.]. – М. : БИНОМ, 1997. – 800 с.
163. Світовий банк: багаті мають порозумітися з бідними // Урядовий кур'єр. – 2003. – 27 вересня. – № 181. – С. 5.
164. Світовий Банк. Меморандум президента Міжнародного Банку Реконструкції та Розвитку та Міжнародної Фінансової Корпорації Раді виконавчих директорів про Стратегію допомоги Україні на 2004–2007 рр. – К., 2003. – 96 с.
165. Світовий банк: путівник для журналістів = The World Bank: A Guide for Mass Media. – К., 2005. – 27 с.
166. Світовий Банк та Україна: десять років партнерства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.un.kiev.ua/ua/mdg1/. – Назва з титул екрана.
167. Семикіна М. В. Конкурентні переваги трудових послуг і соціальні пріоритети працівників: проблеми взаємного впливу / М. В. Семикіна // Вісник Прикарпатського університету. – 2007. – № 1. – С. 144–148.
168. Семикіна М. В. Людський капітал та інвестиційне регулювання його мобільності в конкурентних умовах / М. В. Семикіна // Вісник Тернопільської академії народного господарства. – 2004. – Вип. 5-1. – С. 107–113.
169. Семикіна М. В. Мотивація конкурентоспроможності праці як важіль інноваційних зрушень в економіці / М. В. Семикіна // Вісник Хмельницького національного університету. – 2005. – № 2. – С. 44–49.
170. Сергієнко О. Бідність в Україні – теорії та реалії / О. Сергієнко // Україна: аспекти праці. – 2003. – № 5. – С. 47–50.
171. Симоненко В. Бідність, зубожіння, здичавіння?! [Електронний ресурс] / В. Симоненко. – Режим доступу : www.zn.kiev.ua/ie/show/465/43223. – Назва з титул. екрана.
172. Сітнікова Н. П. Економічні передумови подолання бідності в Україні як один з пріоритетів стратегії розвитку/ Н. П. Сітнікова // Формування ринкових відносин в Україні. – 2004. – № 3 – С. 10–15.

173. Скуратівський В. А. Основи соціальної політики: навч. посіб. / В. А. Скуратівський, О. М. Палій – К. : МАУП, 2002. – 200 с.
174. Сорос Дж. Про глобалізацію / Дж. Сорос ; [пер. з англ. А. Фролкін]. – К. : Основи, 2002. – 173 с.
175. Сорос Дж. Суспільні блага глобалізації: відсутній компонент / Дж. Сорос // День. – 2001. – 18 жовтня. – С. 4.
176. Социальная статистика. – М., 2003. – 134 с.
177. Соціально-економічна трансформація суспільства в умовах глобалізації / [А. А. Ткач, О. Г. Волков, Т. В. Ткач та ін.]. – Запоріжжя : Просвіта, 2003. – 136 с.
178. Соціально-економічне становище України за січень-липень 2004 року // Економіст. – 2004. – № 8. – С. 20–22.
179. Социально-экономическое положение стран Содружества независимых государств в 2005 году (общие итоги) // Общество и экономика. – 2006. – № 3. – С. 138–191.
180. Стан та перспективи зростання мінімальної заробітної плати в Україні : зб. матеріалів Управл. апарату Федерації Профспілок України з питань екон. захисту. – К., 2006. – 28 с.
181. Стігліц Дж. Глобалізація та її тягар / Дж. Стігліц. – К. : Академія, 2003. – С. 31–32.
182. Стожок О. З. Методологічні підходи до оцінки бідності населення та формування її показників / О. З. Стожок // Формування ринкових відносин в Україні. – 2004. – № 2 – С. 90–93.
183. Стратегії розвитку України: теорія і практика / за ред. О. С. Власюка. – К. : НІСД, 2002. – 864 с.
184. Стратегічні документи соціально-економічного розвитку. Аналітична записка Проекту економічного та соціального розвитку ПРООН. – К., 2003, с. 5–7.
185. Стратегічні напрями сталого розвитку України / під ред. Б. М. Данилишина. – К., 2003. – 262 с.
186. Стратегія подолання бідності: затв. Указом Президента України № 637/2001 від 15 серпня 2001 р. – 10 с.

187. Сухий Я. Соціальна політика – не самоціль / Я. Сухий // *Голос України*. – 2006. – 12 липня. – № 126. – С. 10.
188. Таршина О. С. Формування державної соціально-економічної політики в Україні / О. С. Таршина // *Економіка та держава*. – 2006. – № 3. – С. 63–65.
189. Технічна допомога: два підходи // *Перспективні дослідження*. – 2002. – Листопад. – № 18. – 55 с.
190. Тимошенко О. В. Застосування моделі Лоренца для оцінки справедливості диференціації заробітної плати до і після оподаткування / О. В. Тимошенко // *Формування ринкових відносин в Україні*. – 2003. – № 11. – С. 42–47.
191. Ткачук Т. Становлення та сучасний стан міжнародних фінансових організацій, їх роль у регулюванні світових економічних процесів / Т. Ткачук // *Вісник Національного банку України*. – 2006. – № 4. – С. 60–61.
192. Тодаро М. П. Экономическое развитие: учеб./ М. П. Тодаро ; [пер. с англ.] ; под ред. С. М. Яковлева, Л. З. Зевина. – М. : Экон. ф-тет МГУ, ЮНИТИ, 1997. – 671 с.
193. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспектива) / за ред. В. М. Геєця. – К.: Логос, 1998. – 500 с.
194. Україна може лишитися без технічної допомоги ЄС 2007 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.icrs.com.ua. – Назва з титул. екрана.
195. Україна: формування основи для стабільного зростання. Т. 1. – К., 2004. – С. 33–39.
196. Филюк Г. Рівень добробуту населення України в контексті світових стандартів / Г. Филюк // *Україна: аспекти праці*. – 2006. – № 7. – С. 42–45.
197. Чекан І. А. Інвестиції в людський капітал у перехідний період України / І. А. Чекан // *Вісник Львівської комерційної академії*. – 2006. – Вип. 20. – С. 281–287. – (Серія: Економічна).
198. Чекан І. А. Класична та альтернативні теорії людського капіталу: спроба порівняльного аналізу / І. А. Чекан // *Наукові праці: наук.-метод. журнал*. Вип. 59. Т. 72. – Миколаїв : МДГУ ім. П. Могили, 2007. – С. 64–70. – (Економічні науки).
199. Черенько Л. М. Бідність як фактор екологічної незахищеності населення України [Електронний ресурс] / Л. М. Черенько. – Режим доступу : [http:// alter-eco.org.ua/kyiv2003/ukr/seminars/national-panel_2.htm](http://alter-eco.org.ua/kyiv2003/ukr/seminars/national-panel_2.htm). – Назва з титул. екрана.

200. Шаульська Л. Проблеми та напрями формування концептуальних засад соціальної держави / Л. Шаульська // Україна: аспекти праці. – 2005. – № 1. – С. 41–47.
201. Шевчук П. І. Проблеми подолання бідності в Україні / П. І. Шевчук. – Львів : ЛРІДУ УАДУ, 2002. – 32 с.
202. Шевчук П. І. Соціальна політика / П. І. Шевчук. – Львів : Світ, 2003. – 400 с.
203. Шишков Ю. Глобальная дивергенция подушевых доходов: некоторые вопросы методологии / Ю. Шишков // Мировая экономика и международные отношения. – 2006. – № 3. – С. 3–12.
204. Шишков Ю. Уровень бедности в современном мире: методологические споры / Ю. Шишков // Мировая экономика и международные отношения. – 2006. – № 1. – С. 3–14.
205. Шумило О. Інституціоналізація процесу європейської інтеграції України [Електронний ресурс] / О. Шумило ; Міжнар. центр персп. дослідж. – Режим доступу : www.icps.kiev.ua. – Назва з титул екрана.
206. Шумило О. Погляд МЦПД на проблеми технічної допомоги в Україні. Роль аналітичних центрів в процесі підвищення її ефективності [Електронний ресурс] / О. Шумило ; Міжнар. центр персп. дослідж. – Режим доступу : www.icps.kiev.ua. – Назва з титул. екрана.
207. Щетініна Л. Основні проблеми формування середнього класу в Україні / Л. Щетініна, В. Васильченко // Україна: аспекти праці. – 2006. – № 3. – С. 31–35.
208. Що являє собою ТАСІС? Партнерство та співробітництво з новими незалежними державами. – 16 с.
209. Юрлова Н. Гідна праця в Данії: зайнятість, соціальна та економічна політика / Н. Юрлова // Україна: аспекти праці. – 2005. – № 2. – С. 44–50.
210. Як живуть пенсіонери у постсоціалістичних країнах Європи // Соціальний захист. – 2004. – № 5. – С. 29.
211. Ahluwalia M. (1976). Inequality, Poverty and Development, *Journal of Development Economics*, vol. 6, pp. 307–342.
212. Bhalla S. *Imagine There's No Country: Poverty, Inequality and Growth in the Era of Globalization*. Wash., 2002. – P. 47.

213. Birdsall N. Rising Inequality in the New Global Economy: 2005 WIDER Annual Lecture/ UNU-WIDER. WIDER Angle. – 2005. – № 2. – P. 84–89.
214. Boone Peter. “Politics and the Effectiveness of Foreign Aid” in *European Economic Review*, Vol. 40. Elsevier Science, 1996. pp. 289–329.
215. Bourgingnon F., Morrison Ch. Inequality among World Citizens: 1820–1992 // *American Economic Review*. – 2002. – № 92. – P. 727–744.
216. Cassen Robert. *Does Aid Work*, Second Edition. Oxford: Clarendon Press, 1994, p. 215.
217. Deaton A. *Measuring Poverty in a Growing World*. Princeton, 2004.
218. Dollar David, Kraay Aart. “Trade, Growth and Poverty”, Development Research Group. – World Bank, 2001.
219. Eatwell Ed. By J., Milgate M., Newman P. *The new Palgrave a Dictionary of Economics* ; [пер. з англ. О. Куликової].
220. Ehrenfeld Daniel. *Foreign Aid Effectiveness, Political Rights and Bilateral Distribution* // *The Journal of Humanitarian Assistance*. – 17 January 2006.
221. Gillies David. “Export Promotion and Canadian Development Assistance”. *Canadian International Development Assistance Policies: An Appraisal*. Ed. Cranford Pratt. Montreal: McGill-Queen's University Press, 1994, p. 188.
222. Gillies M., Perkins D., Roemer M., Snodgrass D. *Economics of Development*. – New York, London. W. W. Norton & Company, 1992. – P. 70–100 (589 p.).
223. Ginsburg N. *Divisions of Welfare. A Critical Introduction to Comparative Welfare Policy*. London. SAGE Publication. – 1993. – P. 21.
224. *Globalization, Growth and Poverty // Building an inclusive work Economy*. A World Bank Policy Research Report. Oxford University Press, 2002.
225. Hirshman A. O. *The Strategy of Economic Development*. 2ed. New Haven, 1961. P. 62–75.
226. *Human Development Report 1999 / UNDP*. N. Y., 2000, p. 3.
227. Leibenstein H. *Economic Backwardness and Economic Growth: Studies in the Theory of Economic Development*. N. Y., 1957. P. 48–51.
228. Lewis W. A. *The Theory of Economic Growth*. N. Y., 1959. P. 402.

229. Nurkse R. Problems of Capital Formation in Underdevelopment Countries. Oxford. 1955. P. 5.
230. Paukert F. (1973). Income Distribution at Different Levels of Development: A Survey of Evidence, *International Labour Review*, vol. 108, pp. 97–125.
231. Ravallion M. Growth, Inequality and Poverty: Looking beyond the Average // *World Development*. – 2001. – № 29. – P. 1803–1815.
232. Ren David D., Nordstrom H., Winters L. A. Trade, income disparity and poverty. – Geneva WTO, 2000.
233. Revenue Statistics of OECD Countries; OECD.
234. Rosenstein-Rodan P. N. Problems of Industrialization of Eastern and South-Eastern Europe // *The Economics Journal*. Vol. 53. / September.
235. Sala-i-Martin X. The Disturbing “Rise” of Global Income Inequality. NBER Working Paper № 8904 (2002).
236. Schram S. F. Words of Welfare. The Poverty of Social Science and the Social Science of Poverty. – Minneapolis / London: University of Minnesota Press, 1995. – P. 41–43.
237. Schultz T. W. The Economics of Being Poor. – Oxford UK & Cambridge USA : Blackwell, 1993. – P. 6.
238. Sen Amartya. A Sociological Approach to the Measurement of Poverty: A Reply to Professor Peter Townsend. *Oxford Economic Papers* (December 1985). P. 669–670.
239. Sen Amartya. “Development as Freedom” (N. Y. : Alfred A. Knopf, 1999).
240. Solow R. A Contribution to the Theory of Economic Growth // *Quarterly Journal of Economics*, 1956, February, pp. 65–94.
241. Soubbotina Tatyana P. Beyond Economic Growth. The World Bank, Washington, 2000. P. 32–34.
242. Soubbotina Tatyana P. Foreign Aid and Foreign Investment // *Beyond Economic Growth*. The World Bank, Washington, 2000. – P. 73–77.
243. Thompson J. L. Strategic Management. – Thomson Learning, 2001. – P. 36.
244. Townsend P. The International Analyses of Poverty. – New York, London : Harvester Wheatsheaf, 1993. – P. 3–26 (291 p.).

245. Trends in poverty over time [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.worldbank.org/poverty/mission/up3.htm>. – Назва з титул. екрана.

246. Welfare in Civil Society Report for the Conference of European Ministers Responsible for Social Affairs – United Nations European Region – Bratislava, 1993. European Center Viennner – 1993. – P. 91.